2018

"Hij zegt wat wij denken!"

Onderzoek naar de motivaties voor het stemmen op een populistische partij in Nederland anno 2017.

Masterscriptie

DOUWE MINK DE VRIES
MASTER INTERNATIONAL DEVELOPMENT STUDIES
THESIS STRATEGIC COMMUNICATION
SUPERVISOR DR.IR. JASPER DE VRIES
TWEEDE LEZER DR.IR SEVERINE VAN BOMMEL

WAGENINGEN UNIVERSITY | 18-07-2018

“Hij zegt wat wij denken!”

Onderzoek naar de motivaties voor het stemmen op een populistische partij in Nederland anno 2017.

Juli, 2018

WAGENINGEN UNIVERSITY – DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

MSC THESIS CHAIR GROUP:	STRATEGIC COMMUNICATION
STUDENT:	DOUWE MINK DE VRIES 930607912130
SUPERVISOR:	DR.IR. JASPER DE VRIES
MSC PROGRAMME:	INTERNATIONAL DEVELOPMENT STUDIES
SPECIALISATION:	COMMUNICATION, TECHNOLOGY AND POLICY
THESIS CODE:	CPT- 81333

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Abstract

Doel van dit onderzoek is om achter de motivaties te komen van mensen in Nederland die stemmen op een populistische partij. Door middel van een kwalitatief interpretatief onderzoek zijn deze motivaties geanalyseerd. Hierbij staan niet alleen de motivaties centraal, maar gaat het er tegelijkertijd om hoe de respondenten de wereld zien en hoe ze bepaalde motivaties construeren in een specifieke sociale context. Het onderzoek bestaat uit twintig semigestructureerde interviews, een aantal informele gesprekken en een analyse van een aantal documentaires en krantenartikelen over populistische stemmers. Bij de semigestructureerde interviews ligt er een focus op F.v.D.-, SP- en (vooral) PVV-stemmers, maar komen er ook niet-populistische stemmers aan bod.

Voorgaand onderzoek heeft zich vooral gericht op de aanbodkant (zender) van de populistische boodschap. Dit onderzoek draagt bij aan de literatuur door nieuwe inzichten te leveren over de vraagkant naar de populistische boodschap. In het onderzoek wordt aangetoond dat de (fysieke) sociale omgeving van populistische stemmers inzicht geeft in waarom en hoe bepaalde motivaties worden geconstrueerd. Deze motivaties hebben vooral betrekking op het immigratiebeleid, de EU, de media en de islam. Het onderzoek laat zien dat populistische stemmers niet heel veel verschillen van niet-populistische stemmers, omdat beide groepen op dezelfde manier hun motivaties om op een bepaalde partij te stemmen construeren. In het onderzoek wordt gepleit voor een erkenning van de gezamenlijke grond tussen populistische en niet-populistische stemmers, om zo bridging tussen beide groepen mogelijk te maken.

Dankwoord

Nelson Mandela werd geïnspireerd door een gedicht toen hij in gevangenschap zat. Dit gedicht heeft hem geholpen om zich mentaal sterk te houden. Het gaat over de manier van omgaan met tegenslagen. In mijn eigen leven heb ik ook de nodige tegenslagen op privégebied gehad, onder andere tijdens dit onderzoek. Een gedicht als deze vind ik daarom toepasselijk op deze plek in het verslag, omdat het mij de nodige motivatie heeft gegeven.

De titel van het gedicht is *Invictus*[1] *(onoverwinnelijke ziel),* geschreven door William Ernest Henley (1849-1903). Hij schreef het toen hij wist dat hij niet lang meer te leven had door de ziekte tuberculose:

Out of the night that covers me
Black as the pit from pole to pole
I thank whatever Gods may be
For my unconquerable soul

In the fell clutch of circumstance
I have not winced nor cried aloud
Under the bludgeonings of chance
My head is bloody, but unbowed

Beyond this place of wrath and tears
Looms but the horror of the shade
And Yet the menace of the years
Find and shall find me unafraid

It matters not how strait the gate
How charged with punishments the scroll
I am the master of my Fate
I am the captain of my Soul.

Naast dit gedicht, wil ik mijn begeleider Noelle Aarts bedanken voor de creatieve uitwisselingen en wil ik begeleider Jasper de Vries bedanken voor de nuttige en fijne uitwisselingen omtrent de structuur van dit onderzoek. De personen die ervoor zorgen dat mijn leven in balans is verdienen het ook om hier te vermeld te worden, zonder ze bij name te noemen. Zij weten van de lastige perioden en hebben ervoor gezorgd dat ik uiteindelijk straks gewoon met mijn papiertje sta.

Ik heb nog een aantal bijlagen toegevoegd aan dit rapport die mijn persoonlijke gedachten en waarnemingen tonen tijdens het onderzoek. Dit is in lijn met het idee van 'de dagboeken van Malinowski'[2]. Deze man heeft antropologisch onderzoek gedaan en daar tijdens zijn leven keurig verslag van gedaan. Na zijn dood werden zijn dagboeken van tijdens het onderzoek bekend, en daarin kwamen andere (relevante) inzichten naar voren die zonder deze dagboeken nooit bekend waren geworden. Ik hoop door de bijlagen toe te voegen ook nog een aantal relevante inzichten te kunnen leveren.

[1] https://www.youtube.com/watch?v=2x7DVx2pCog Uitleg van het gedicht van Ernest Henley.
[2] https://www.volkskrant.nl/archief/gehate-geliefde-vreemdelingen~a680727/ (artikel van 24 september 2004).

Inhoud

..... 2
Abstract 3
Dankwoord 4
1. Inleiding 7
2. Methodologie 9
Interpretatief onderzoek 9
Selectie respondenten 11
Data-analyse 12
3. Geschiedenis/ontwikkelingen populisme Nederland 13
Sociologische verklaring voor opkomst populisme 13
Het economische verhaal en het culturele verhaal 13
Kloof tussen burgers en politiek 14
Wilders voor Fortuyn 14
Dynamischer electoraat 14
Studies met verschillende brillen 15
Ter afsluiting 17
4. Theoretisch kader 18
Populisme 18
Sociale context/omgeving 19
Processen binnen groepen 20
Afsluitende woorden 24
5. Model 1.0 25
Model 1.0 – Motivaties om op een populistische partij te stemmen in een sociale omgeving 25
Toelichting van het model 26
6. Resultaten 27
Ontwikkelingen in de samenleving 27
Secularisering en ontzuiling 27
Globalisering 29
Individualisering 31
Inhoudelijke motivaties 31
Immigratiebeleid 31
Media 33
Europese Unie 34
Islam 37
Relationele motivaties 40

Sociale omgeving 44
Abstracte sociale omgeving 44
Fysieke sociale omgeving 46
Afsluitende woorden/ model 2.0 50
7. Discussie 51
Antwoord op de onderzoeksvraag 51
Wetenschappelijk toevoeging 52
Kritische reflectie op het onderzoek 53
8. Conclusie 54
Maatschappelijke toevoeging 54
Ideeën voor vervolgonderzoek 54
Generatie van aanbevelingen (bredere maatschappelijke context) 54
Referenties 56
Bijlage 1 – de vragenlijst 60
Bijlage 2 – de lijst met geïnterviewden 62
Bijlage 3 -eigen ervaringen, neergezet als een lijst met discussiepunten 63
Bijlage 4 – Electorale geografie 65
Bijlage 5-Kleine fotoreportage/impressie van veldonderzoek 67

1. Inleiding

Op 9 november 2016 stonden veel mensen in Nederland en in de rest van de wereld voor een verrassing. Niet Hillary Clinton maar Donald Trump was de nieuwe president geworden van de Verenigde staten. Nieuwszenders die maandenlang de peilingen hadden gevolgd, waren totaal niet voorbereid op deze onverwachte overwinning voor de Republikeinen. In de dagen en weken erop werd constant de vraag gesteld hoe dit zo heeft kunnen gebeuren en waarom we deze ontwikkeling niet hebben zien aankomen. Met de eigen verkiezingen in aantocht, in maart 2017, stelde ik mezelf de vraag in hoeverre we in Nederland een beeld hebben van wat de Nederlanders gaan stemmen. Deze thesis komt voort uit die vraag, met een specifieke nadruk op de motivaties van Nederlanders om op populistische partijen te gaan stemmen.

De overwinning van Trump, de Brexit en binnenlands gezien de uitslag van het Oekraïnereferendum reflecteren een bepaalde tendens. Steeds meer mensen spreken zich uit tegen het establishment, tegen de gevolgen van globalisering en tegen de Europese eenwording. (Inglehart & Norris, 2016). Populistische partijen die hierop inspelen groeien in de peilingen, denkend aan de PVV in Nederland en Front National in Frankrijk. De onvrede van mensen gaat vaak gepaard met problemen die zij in hun dagelijks leven ervaren. Om daar zicht op te krijgen heb ik informele gesprekken gevoerd in verschillende gebieden in Nederland.

Bij het populisme staat de tegenstelling tussen het ontevreden volk en de corrupte elite centraal (Mudde, 2007). Om de opkomst van het populisme te begrijpen is het belangrijk om te weten waar de onvrede bij mensen vandaan komt. Bijvoorbeeld de onvrede binnen de arbeidersklasse. Een verschuiving in de banensector van de industriële naar de dienstensector, heeft ervoor gezorgd dat de arbeidersklasse is achtergebleven (Van Gent en Musterd, 2010). Zij worden gezien als de verliezers van globalisering. Vaak zien mensen zelf niet wat ze tegen deze ongunstige situatie kunnen doen (of hebben ze de mogelijk niet ertoe), waardoor ze boos worden en een schuldige aanwijzen (Nussbaum, 2016)[3]. Op basis van deze woede wordt de illegale immigrant of de gevestigde orde aangewezen als de oorzaak van hun problemen. Boze stemmers voelen zich alleen gezien door populistische partijen die vaak als enige in staat zijn om deze groep te verenigen (Mair, 2013).

Tegelijkertijd hebben veel mensen het gevoel dat ze hun identiteit verliezen, wat wordt gezien als een gevolg van globalisering (Bauman, 1998). Populistische partijen bieden deze groep een gevoel van identiteit (en hoop) door constant te spreken uit de naam van 'het volk'. Delanthy (2003) benadrukt het belang van dit communicatieve proces waarbij er een soort van belonging wordt gecreëerd waar mensen zich tot aangetrokken voelen. Het zoeken naar gemeenschap en identiteit kan gezien worden als een reactie tegen het proces van globalisering (Bauman, 1998). Gelijk met de zoektocht naar een identiteit komen groepen tegen over elkaar te staan in de samenleving. De populisten worden vaak als de oorzaak aangewezen van deze toenemende polarisatie. Het aandeel van hoogopgeleiden 'kosmopolieten' dat hier deel van uitmaakt wordt onderschat, beweert Josse de Voogd, electoraal geograaf en docent/onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam. Uit het rapport 'Gescheiden Werelden'[4] komt naar voren dat juist hoogopgeleiden zich opsluiten in een bubbel. Aan de ene kant wordt er geroepen om meer diversiteit en meer kleur, maar aan de andere kant is er nauwelijks contact

[3] Martha Nussbaum http://www.npo.nl/buitenhof/11-12-2016/VPWON_1250255/POMS_AVRO_6100399 Aflevering Buitenhof van 11 december 2016.

[4] Gescheiden werelden. Rapport van Sociaal en Cultureel Planbureau. Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid. Auteurs: Mark Bovens, Paul Dekker & Will Tiemeijer. Gepubliceerd in oktober, 2014.

met mensen uit andere klassen. Josse de Voogd beschreef dit zes jaar geleden al in de Volkskrant, door te stellen dat '*de bakfietsende Groenlinkser wel een arme allochtoon kent, maar geen PVV-stemmer*'.[5]

Persoonlijk zie ik mezelf ook als een hoogopgeleide kosmopoliet, en ik ken inderdaad geen PVV-stemmer. Dit geeft voor mij direct de relevantie aan van dit onderzoek naar de populistische stemmers in Nederland. De maatschappelijke relevantie ligt in het feit dat dit onderzoek een poging is om een brug te slaan tussen verschillende (denk-)werelden en hiermee een bijdrage te leveren om polarisatie te bestrijden. Verscheidene wetenschappers deden al onderzoek naar populistisch gedrag in Nederland, maar stipten tegelijkertijd de urgentie aan voor vervolgonderzoek naar de beweegredenen en eigenschappen van populisten.[6][7] Hier is namelijk vrij weinig over bekend. Onderzoek naar het populisme rondom verkiezingen richt zich vaak op de aanbodkant, dat wil zeggen op de zender van de populistische boodschap (Boomgaarden & Vliegenthart 2007; Pauwels 2011; Jagers & Walrave 2007; Rooduijn et al. 2014). Dit onderzoek richt zich echter op de vraagkant van deze populistische boodschap en levert daarmee een belangrijke toevoeging aan de eerdere wetenschappelijke studies. Centraal staat hierbij de vraag waarom mensen zich aangetrokken voelen tot populistische teksten en standpunten. Of zoals de onderzoeksvraag luidt: *Wat zijn de motivaties van Nederlanders om op een populistische partij te stemmen?*

Allereerst zal de methodologie van het onderzoek worden beschreven. Hierna volgt een hoofdstuk over de geschiedenis en ontwikkelingen van het populisme in Nederland, dat verder bouwt op de inleiding. Dit hoofdstuk wordt opgevolgd door het theoretisch kader, wat handvaten biedt om de resultaten van het onderzoek beter te kunnen begrijpen. Het maatschappelijk en het theoretische hoofdstuk zijn samengevat in model 1.0, wat kort voor de analyse van de resultaten besproken wordt en dient als leidraad bij de analyse. Hierna volgen de resultaten van het onderzoek, de discussie en de conclusie.

[5] http://www.volkskrant.nl/binnenland/de-bakfietsende-groenlinkser-kent-wel-een-arme-allochtoon-maar-geen-pvv-stemmer~a3309158/ (artikel van 01-09-2012)

[6] Onder andere Akkerman, Mudde en Zaslove (2014); Van der Pauw en Flache (2012); Veul, Flache en Venema (2016); Hameleers, Bos en Vreese (2016); Spruyt, Keppens en Van Droogenbroeck (2016); Schumacher en Rooduijn (2010)

[7] Goed om nu al te beseffen dat 'de' populist niet bestaat.

2. Methodologie

Dit hoofdstuk beschrijft de manier waarop er onderzoek is gedaan. Er zijn drie hoofdonderdelen in dit hoofdstuk: (1) interpretatief onderzoek; (2) casestudie; (3) data-analyse.

Interpretatief onderzoek

Deze scriptie bestaat uit kwalitatief interpretatief onderzoek. Kwalitatief onderzoek is geschikt om een niet bekend, complex fenomeen te exploreren (Maxwell, 2013). Dat wordt in het volgende stuk onderbouwd aan de hand van een theoretische uitleg over het benaderen/bestuderen van bepaalde fenomenen zoals het populisme en de populistische stemmer.

Centraal in dit onderzoek staat de zoektocht naar de motivaties van populistische stemmers. Een motivatie van een populistische stemmer, anno 2017 in Nederland, is een niet bekend complex fenomeen. Voordat ik me bezig heb gehouden met de motivaties van populistische stemmers, heb ik me afgevraagd wat een populistische stemmer inhoudt. Het theoretische hoofdstuk beschrijft de vraag wat het populisme precies inhoudt vanuit de wetenschappelijke literatuur. Ondanks dat ik daar een werkdefinitie heb geconstrueerd van het populisme, is het lastig om een algemeen geldende definitie van de populistische stemmer te krijgen. Het populisme is niet iets wat je vast kan pakken en wat dan altijd zo zal blijven zoals je het gepakt hebt. Integendeel, het is een dynamisch concept wat context gebonden is. Volgens Aarts (2009) ontstaat hier een probleem bij het benaderen van verschijnselen. De begrippen worden volgens haar vaak in sociaalwetenschappelijk onderzoek vastgelegd in een definitie die niet aan de context is gerelateerd. Zo worden verschijnselen, denk ook aan het populisme, gezien en benaderd als onveranderlijke statische krachten. (Elias, 1970; Blok, 1977 - geciteerd in Aarts, 2009). Net als het populisme kan de populistische stemmer ook niet worden neergezet als een zelfstandig en statisch begrip. Er bestaat helaas geen definitie van een populistische stemmer die alle populistische stemmers omvat. Iemand die bij de verkiezingen in 2017 op een populistische partij stemt, kan niet onder dezelfde paraplu worden gezet van een populistische stemmer uit de jaren ’90. De populistische stemmer is context gerelateerd. Tegelijkertijd kan er nooit worden gesproken over *de* populistische stemmer, omdat de context door ieder persoon weer anders geïnterpreteerd wordt. Aarts (2009) introduceert in haar oratie een oplossing voor dit probleem door te refereren aan de filosoof Wittgenstein. Deze filosoof was veel bezig met de taalfilosofie en bedacht het begrip *‘familiegelijkenissen’*. Door dit begrip is het toch mogelijk om een algemene term te vinden voor het populisme en voor de populistische stemmer.

Het begrip van familiegelijkenissen zou kunnen worden gezien als een umbrella-beschrijving van een begrip. Een begrip dat bestaat uit allerlei kenmerken die samen het concept vormen. Het ligt echter iets complexer. Wittgenstein (1958) beschrijft het als ‘een gecompliceerd netwerk van elkaar overlappende en doorkruisende gelijkenissen, soms totale gelijkenissen, soms gelijkenissen in details’ (geciteerd in Aarts, 2009:20). Volgens Aarts (2009) is deze benadering een goede manier om de werkelijkheid te begrijpen en begrippen/concepten te definiëren- ‘*het begrip familiegelijkenissen laat uniciteit, diversiteit en verandering toe, maar maakt ook generalisatie mogelijk…’* (Aarts, 2009:21). Vanuit deze gedachte heb ik het populisme en de populistische stemmer benaderd. De motivaties van de stemmers op een populistische partij zijn volgens deze redenatie met elkaar in verband gebracht. Vanuit de verbanden of gelijkenissen die worden gevonden is een algemene en generaliserende omschrijving van de populistische stemmer geconstrueerd, die: (1) context-gerelateerd is en (2) ruimte biedt voor aanvulling en verandering (dynamisch).

De reden dat ik heb gekozen voor kwalitatief, interpretatief, onderzoek staat in verband met het voorgaande stuk. Bij kwalitatief onderzoek kunnen contexten worden meegenomen en kan de

populistische stemmer (en de motivaties daarvan) worden geconstrueerd op een dynamische manier die ruimte biedt voor aanvulling en verandering. Door kwalitatief onderzoek te doen ben ik niet (alleen) geïnteresseerd in concreet gedrag (denk aan het stemmen an sich) of concrete gebeurtenissen. Het gaat er vooral om hoe de deelnemers aan mijn onderzoek de wereld zien en hoe hun wereldbeeld hun (stem)-gedrag beïnvloedt. (Maxwell, 2013) De gedachte die aan de basis staat van dit onderzoek is dat de wereld waarin we leven op verschillende manieren kan worden begrepen/geïnterpreteerd (Ford, 1999).

De interpretatieve benadering in dit onderzoek verwijst naar deze nadruk op de verschillende belevingswerelden van mensen. Mensen maken op verschillende manieren 'sense of the world'. Ze geven allemaal op verschillende manieren betekenis aan dingen die gebeuren of dingen die ze ervaren. De focus op het onderzoeken van de 'betekenisgeving door mensen' is de centrale gedachte van de interpretatieve benadering (Bredo & Feinberg, 1982; geciteerd in Maxwell, 2013).

Casestudie

In dit onderzoek staan voornamelijk de PVV en SP centraal, twee partijen die in eerder wetenschappelijk onderzoek zijn bestempeld als partijen met populistische kenmerken (bv Van Kessel, 2011). De PVV wordt gezien als een rechts-populistische partij. Op deze partij van Geert Wilders ligt de nadruk in dit onderzoek. De SP wordt gezien als een links-populistische partij (Venema et al., 2016). De derde partij die terugkomt onder de respondenten is Forum voor Democratie. Deze partij beschouw ik zelf ook als een populistische partij, omdat de partij zich afzet tegen de gevestigde orde. Ter aanvulling zijn een aantal kiezers van andere partijen meegenomen. Hierdoor kunnen de standpunten van de PVV- en SP-stemmers afgezet worden tegenover de standpunten van bijvoorbeeld ChristenUnie- of CDA-stemmers.

Het onderzoek bestaat uit drie delen. Het eerste deel bestaat uit in totaal twintig semigestructureerde interviews/gesprekken. Er is gekozen voor het aantal van twintig semigestructureerde gesprekken, omdat het analyseren van de gesprekken vanuit een interpretatieve benadering enorm veel tijd met zich mee brengt en ik maar een half jaar heb voor mijn onderzoek. Uit elk afzonderlijk gesprek is daarnaast ontzettend veel te halen, als het alleen al gaat om hoe mensen redeneren en hoe mensen betekenis geven. Het tweede deel bestaat uit een aantal korte gesprekken die ik heb gevoerd met betrekking op de verkiezingen. Deze gesprekken zijn met mensen gevoerd die bijvoorbeeld aan het werk waren of de hond aan het uitlaten waren en geen tijd hadden voor een heel interview. Het derde deel bestaat uit een analyse van krantenartikelen en documentaires over populistische stemmers. Voor deze vorm van data is gekozen, omdat ik naast de gesprekken een vollediger beeld wilde krijgen van het populisme en de motivaties om op een populistische partij te stemmen. Bij het interpreteren van de data, gevonden uit deze drie delen, wordt er teruggevallen op de theorie die beschreven is in het theoretisch kader.

De interviews zijn gehouden in verschillende gebieden in Nederland. Zelf kom ik uit een omgeving die gekenmerkt wordt door mensen die op niet-populistische partijen stemmen. Je zou daarom kunnen zeggen dat ik in een niet-populistische bubbel leef. Om uit deze bubbel te stappen ben ik op zoek gegaan naar mensen uit een populistische bubbel. Ik heb toen gekeken in welke gebieden er in het verleden veel op populistische partijen is gestemd.[8] Vervolgens ben ik naar Volendam, Delfzijl, Veendam, Venlo, Almelo, Den Haag, Breda en Bennekom gereisd.[9] Door de verscheidenheid in

[8] Zie electorale geografie van bijlage 4
[9] Zie de fotorapportage van bijlage 5.

plaatsen heb ik geprobeerd om verschillende geluiden op te vangen en zo lokale contextfactoren met elkaar te kunnen vergelijken.

Ik heb ook een aantal interviews vanaf de computer/telefoon afgenomen. Zo was er vlak voor de verkiezingen de site 'waaromkiesjij.nl'[10] opgezet, waarop mensen uit hun persoonlijke bubbel konden stappen en met stemmers van andere partijen konden discussiëren over verschillende stellingen. Op deze manier heb ik twee interviews met PVV-stemmers afgenomen. Eén met een man uit Aalsmeer en een andere met een mevrouw uit Heemskerk. Een kanttekening bij deze methode is dat deze twee personen op voorhand al geïnteresseerd waren in de mening van andersdenkenden. Desalniettemin hebben deze twee interviews bijzondere en relevante resultaten opgeleverd. Drie interviews heb ik via de telefoon afgenomen omdat deze respondenten hier voorkeur voor hadden vanwege hun drukke agenda's.

Vragenlijst

Voor de 20 interviews is vooraf een vragenlijst opgesteld met hoofdonderwerpen die uit het theoretisch kader en de wetenschappelijke literatuur over het populisme zijn voortgekomen. De gesprekken zijn op een semigestructureerde manier gevoerd, om op die manier respondenten de gelegenheid te geven nieuwe onderwerpen naar voren te brengen die voor hen van belang waren. Door middel van een interpretatieve benadering konden deze nieuwe inzichten worden verkregen en zijn verschillende belevingswerelden in kaart gebracht. Er zijn een aantal concrete thema's, met daaruit komende concrete vragen, die in de semigestructureerde gesprekken aan de orde kwamen (zie bijlage 1). Achter elk onderwerp staat tussen haakjes met welk wetenschappelijk concept het gelinkt kan worden.

Onderwerpen op interviewlijst:

1. Stemgedrag
2. Persoonlijke gegevens
3. Aanwezigheid van etnische groepen in woon- en leefomgeving (contact/conflicthypothese)
4. Sociale omgeving (zelfreferentialiteit, groepsdenken, stereotypering, bonding en bridging)
5. Identiteit (ingroup/outgroup)
6. Tevredenheid (populisme)
7. Manier van besturen (populisme)
8. Informatieverwerking (zelf referentialiteit)
9. Contextuele vragen (Trump, vluchtelingencrisis, EU etc.)

Selectie respondenten

Het eerste interview was op een manege in Bennekom. Van een vriend had ik gehoord dat er hier vaak over de politiek werd gepraat en dat sommige aanwezigen extreme standpunten hadden. Nadat ik hier een mevrouw had geïnterviewd, kwam ik via deze vrouw weer aan een interviewdeelnemer die weleens paard had gereden en bekend stond als een felle PVV-aanhangster. Met de mensen die ik via via benaderde, heb ik de langste interviews gehad. De reden hiervoor is dat deze mensen tijd voor mij hadden ingeruimd.

Het selecteren en benaderen van respondenten in plaatsen waar ik niemand kende was moeilijker. Mijn tactiek bij het bezoeken van meerdere plaatsen was om plekken te vinden waar mensen op papier

[10] https://waaromkiesjij.nl/over-waaromkiesjij/

de tijd zouden hebben voor een interview. Zo heb ik verschillende interviews/gesprekken gehouden in cafés en snackbars.

In Volendam, wat gezien wordt als een PVV-bolwerk, kwam ik vooral toeristen tegen op straat. Daarom ben ik een slijterij en een cafetaria binnengestapt en heb daar met beide eigenaars gesproken. Ook heb ik documentaires bekeken over de cultuur in Volendam om zo erachter te komen waarom Volendam bekend staat als een PVV-bolwerk (deel 3 casestudie).

Mensen op straat hadden niet altijd tijd voor een uitgebreid interview, daarom heb ik ook veel korte gesprekken met mensen gehad (deel 2 casestudie). Om een beeld te krijgen van de fanatieke PVV-stemmers ben ik naar een flyeractie gegaan van Geert Wilders in Breda.
Door variatie aan te brengen in contexten van plekken/plaatsen waar ik ben geweest, heb ik gezocht naar bepaalde patronen in de motivaties om op een populistische partij te stemmen. Bijvoorbeeld naar patronen in de motivaties van een PVV-stemmer uit Bennekom en een PVV-stemmer uit Wijk aan Zee.

Data-analyse

Via de onderwerpen van de vragenlijst is er gezocht naar de motivaties van mensen in Nederland om op een populistische partij te stemmen. De uitgewerkte interviews, korte gesprekken en krantenartikelen/documentaires zijn allemaal geanalyseerd met als doel om patronen te vinden in de motivaties van mensen in Nederland om op een populistische partij te stemmen. De analyse van de data is gedaan door middel van codering, aan de hand van vier aspecten die naar voren komen uit de theorie en uit de wetenschappelijke literatuur over de geschiedenis van het populisme. Dit zijn de volgende vier aspecten:

1. Ontwikkelingen in de samenleving
2. Inhoudelijke motivaties
3. Relationele motivaties
4. Sociale omgeving/context

In het volgende hoofdstuk worden de maatschappelijke ontwikkelingen beschreven die in relatie staan met de geschiedenis van het populisme in Nederland.

3. Geschiedenis/ontwikkelingen populisme Nederland

In dit hoofdstuk wordt de context geschetst van het populisme in Nederland. Mijn onderzoek richt zich op het populisme anno 2017, maar dat kan niet los worden gezien van eerdere ontwikkelingen in Nederland op dit gebied. Om deze reden kan dit hoofdstuk worden beschouwd als een brug tussen de voorgaande hoofdstukken en de resultaten van mijn onderzoek.

In de inleiding van dit onderzoek wordt er gerefereerd naar de overwinning van Trump, de Brexit en de 'nee' bij het Oekraïnereferendum in Nederland. Deze gebeurtenissen uit 2016 worden gezien als een reflectie van de populistische opkomst (Inglehart & Norris, 2016). Het zou een denkfout zijn om deze opkomst als een opzichzelfstaand iets te zien. In de Verenigde Staten beleeft de Tea Party al sinds de jaren '90 een opkomst, net zoals nieuwe populistische partijen in West-Europa (Akkerman et al., 2014).

Sociologische verklaring voor opkomst populisme

Ook in Nederland is het populisme niet ineens aan komen waaien. In de sociologie worden een aantal processen die ten grondslag lagen aan de populistische opkomst beschreven. Zo halen Houtman en Achterberg (2010) de secularisering en de ontzuiling aan als belangrijke factoren. Vanaf de jaren '60 hebben deze factoren/processen een duidelijke invloed gehad op de politieke cultuur (Houtman en Achterberg, 2010). Daar waar er minder mensen naar de kerk gingen en traditionele opvattingen werden losgelaten, ontstond er in de jaren '60 en '70 evenredig aan dit proces een links verlangen naar individuele vrijheid en multiculturele verdraagzaamheid. Dit verlangen brak ook door in de politiek. In de jaren '80 kwam er een rechtse tegenreactie, mede door de komst van vele immigranten naar Nederland (Bovens, 2011). De orde en structuur (die voorheen werd bepaald en bewaakt door de kerk) moest worden hersteld. Gevoelens van cultureel onbehagen vervingen bij velen de gedachte van multiculturele verdraagzaamheid. Vanaf dat moment kwam culturele polarisatie steeds vaker op de politieke agenda te staan. (Houtman en Achterberg, 2010)

Het echte succes van dit nieuwe rechtse geluid kwam echter pas in 2002 met de LPF (Lijst Pim Fortuyn). Deze partij behaalde tijdens de parlementaire verkiezingen een enorme overwinning met 26 zetels (Vliegenthart en Boomgaarden, 2005). Houtman en Achterberg beschrijven dit nieuwe rechtse geluid als een post-confessionele cultuur, die zich afkeerde tegen de moslims en de islam. De vraag blijft echter waarom steeds meer mensen zich aangetrokken voelden door deze nieuwe rechtse gedachten.

Het economische verhaal en het culturele verhaal

Het economische verhaal vertelt dat mensen die weinig verdienen op een linkse partij stemmen als ze daar financieel beter van worden. Mensen die veel verdienen stemmen voor rechtse partijen zodat ze op economisch gebied niet hoeven in te leveren. Houtman en Achterberg (2010) beschrijven dit als een demografische klassenstrijd, waarbij de maatschappelijke onderlaag linkse partijen steunt. Dit economische verhaal is niet voldoende om te verklaren waarom de LPF sinds 2002 aan aanhang won. Daarvoor is het culturele verhaal nodig. De toenemende globalisering staat aan de basis van dit culturele verhaal. Culturele kwesties, zoals immigratie en anti-islam gevoelens, werden door dit proces steeds belangrijker in de Nederlandse politiek rond de jaren'80. De maatschappelijke onderlaag is op dit gebied juist autoritair en rechts (Lipset, 1959; geciteerd in Houtman en Achterberg; 2010). Volgens Vliegenthart en Boomgaarden (2005) is er door verschillende academici vastgesteld dat een mensen met weinig arbeidsperspectieven (en dus behorend tot de maatschappelijke onderlaag), geneigd zijn om anti-immigratiepartijen te steunen. Volgens Bourdieu (1984) is dit te verklaren door een gebrek aan cultureel kapitaal, in plaats van een gebrek aan economisch kapitaal.

Kloof tussen burgers en politiek

Het culturele verhaal is echter ook niet voldoende om de steun van mensen in Nederland aan nieuwe rechtse partijen te verklaren vanaf 2002. Daarvoor moeten we volgens Houtman en Achterberg weer teruggaan naar de ontzuiling. Die heeft ervoor gezorgd dat mensen zich niet meer verbonden voelen met het politieke systeem. Politieke partijen zijn naar elkaar toe getrokken, waardoor het minder duidelijk is voor de kiezer waar de partijen voor staan. Het gevoel overheerst dat de belangen van mensen niet meer worden behartigd. (Houtman en Achterberg, 2010). Hierdoor is er een kloof ontstaan tussen veel (laagopgeleide) burgers en de politiek (Houtman en Achterberg, 2010). Een politicus als Pim Fortuyn heeft hier op ingespeeld door afstand te nemen van de Haagse politiek en te spreken namens het volk (Van Kessel, 2011). Nu komen we bij de kern van het populisme, waarbij politici spreken over de corrupte overheid/elite en het deugdzame volk. De LPF kan gezien worden als de eerste populistische partij die met deze retoriek een groot succes boekte in de Nederlandse geschiedenis (Van Kessel, 2011; Hameleers et al., 2016a).

Wilders voor Fortuyn

Pim Fortuyn is vermoord vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2002. Een jaar later, bij nieuwe verkiezingen, werden er zonder Fortuyn 8 zetels (i.p.v. 26) behaald door deze partij. Dit was echter niet meteen het einde van de opkomst van het populisme in Nederland. De opvolger van Fortuyn stond namelijk al klaar, in de persoon van Geert Wilders. Hij richtte in 2005 de Partij Voor de Vrijheid (PVV) op. Deze partij bevat nog meer populistische kenmerken dan de LPF. De onafhankelijkheidsverklaring van Wilders in 2005 laat dit goed zien. Bijvoorbeeld in het volgende citaat:

"De manier waarop Nederland de afgelopen decennia is geregeerd, is de belangrijkste oorzaak van onze problemen. Ik wil niet dat een elite van laffe en bange mensen (van welke partij dan ook) dit land nog langer schaakt. De politiek-correcte 'sorry-cultuur' met betrekking tot het multiculturele drama is maar één voorbeeld van die gijzeling van Nederland door die politieke elite. Ik wil die elite daarom ook op andere fronten bestrijden. Ik wil dit land teruggeven aan zijn burgers."[11]

Wilders spreekt zich niet alleen feller uit tegen de heersende elite dan Fortuyn, ook op immigratie en anti-islam gebied is hij radicaler (Van Kessel, 2011). Vanaf 2007 heeft Wilders meerdere malen herhaald dat hij de immigratie van moslims ziet als een islamitische strategie, om op deze manier Europa te koloniseren (Van Gent et al., 2013). De partij pakte bij haar eerste deelname aan de verkiezingen meteen 9 zetels in 2006. Dit succes werd bij de verkiezingen in 2010 uitgebreid naar 24 zetels. De PVV kende in deze periode echter niet uitsluitend populistische kenmerken, aangezien het partijprogramma ook 'eclectisch'[12] genoemd kon worden (Van Kessel, 2011).

Dynamischer electoraat

Het succes van de LPF en de PVV valt deels te verklaren door de retorische vaardigheden van Pim Fortuyn en Geert Wilders. De eerder gesuggereerde verklaring omtrent de ontzuiling gaat echter verder dan simpelweg een boodschap goed kunnen verkondigen. Van Kessel (2011) refereert in zijn onderzoek aan dit proces:

"Due to the declining partisan alignments, the availability of the voters in the Netherlands gradually increased, and, at present, voters' sociological background hardly predicts voting behavior anymore." (Van Kessel, 2011:77).

[11] Uit de Onafhankelijkheidsverklaring van Geert Wilders. 2005.
[12] Simpel gezegd een partij waarvan zijn programma vanuit meerdere politieke perspectieven is geschreven.

Waar vroeger de stem van mensen in Nederland al vast stond door de klasse/kerk waartoe ze behoorden, is dat tegenwoordig veel minder het geval. Dat kan worden gezien als een gevolg van de individualisering van Nederland, een proces dat zich sterk ontwikkelde vanaf de ontzuiling. Individualisering wordt gezien als – '*het proces van toenemende keuzevrijheid van individuen en naar een afnemende sociale cohesie tussen mensen' (Aarts, Steuten en van Woerkum; 2014)*. Door de toenemende keuzevrijheid en de ontzuiling is het electoraat dynamischer geworden en hebben populistische partijen meer kansen om mensen voor zich te winnen (Van Kessel, 2011). Dat zou een verklaring kunnen zijn voor het succes van de LPF in 2002 en de successen van de PVV in 2006 en 2010. Van Kessel (2011) ziet naast de beschikbaarheid van een groter electoraat nog twee factoren die het succes van een populistische partij verklaren. De bekwaamheid van de gevestigde partijen om op actuele thema's te reageren en de aanwezigheid van een geloofwaardige populistische partij (ibid). In hoeverre deze twee factoren het succes van de LPF en PVV verklaren is lastig te bepalen. Dit blijft afhankelijk van de bril die je bij het bestuderen van het populisme opzet en op welke aspecten je de aandacht richt. Zo zullen economen zeggen dat de kredietcrisis van(af) 2008[13] het succes van de Socialistische Partij (SP) en PVV verklaart bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2010. De SP is tot nu toe onderbelicht gebleven in dit hoofdstuk, maar kan ook worden gezien als een (linkse) populistische partij (Venema et al., 2016). In tegenstelling tot de economen, zullen sociologen stellen dat de sociale omgeving van mensen en de verschillende groepen in de samenleving erg belangrijk waren. Communicatie-experts zullen stellen dat de boodschap van de SP en PVV bepalend was.

Studies met verschillende brillen

Van der Pauw en Flache (2012) hebben in hun onderzoek puur gekeken naar het verband tussen het percentage niet-westerse allochtonen en het percentage PVV stemmen in een bepaald gebied voor de verkiezingen in 2006. In totaal hebben ze data uit 246 gemeenten bestudeerd. De contact- en conflicttheorie (zie theoretisch hoofdstuk) waren het uitgangspunt van deze studie. Voor de contacttheorie is geen bewijs gevonden, wel voor de conflicttheorie. Gemeenten waarin autochtonen meer werden blootgesteld aan allochtonen, kenden meer PVV stemmen. (Van der Pauw en Fache, 2012). (Dit zou minder PVV-stemmen moeten betekenen volgens de contacttheorie). De opkomst van de PVV in 2006 valt vanuit deze bril dus te verklaren door een hoger percentage allochtonen in bepaalde gebieden van Nederland.

Schumacher en Rooduijn (2013) hadden een andere bril op bij hun onderzoek naar de verkiezingen van 2006 en 2010. Zij hebben zich specifiek gericht op de motivaties van stemmers die op een populistische partij stemmen, het centrale thema van mijn onderzoek. Twee partijen hebben ze er uitgelicht, de SP en de PVV. De SP partij kent minder populistische kenmerken dan de PVV, maar valt wel onder de populistische definitie door te beweren dat de positie van het volk verbeterd kan worden en de economische elite bestreden moet worden (bv. Hameleers et al., 2016a & Schumacher en Rooduijn, 2013). In het onderzoek van Schumacher en Rooduijn is onderzocht of populistische stemmers; (1) proteststemmers, (2) partijleider-stemmers of (3) gemixte stemmers (die meerdere motivaties hebben) zijn. De belangrijkste bevinding uit dit onderzoek is dat leiderschap niet als een kenmerkende motivatie voor populistische stemmers kan worden gezien.[14] Het succes van de SP en PVV in 2006 en 2010 kwam in die zin niet uitsluitend door de leiders van deze partijen. Wel komen 'de brillen van Schumacher en Rooduijn' tot de conclusie dat veel stemmers op de PVV en SP kunnen worden gezien als proteststemmers.

[13] http://nos.nl/artikel/129340-de-financiele-crisis-in-retroperspectief.html

[14] Daar waar voorgaande studies hier wel vanuit waren gegaan.

Spruyt, Keppens en Van Droogenbroeck (2016) hebben in België onderzoek gedaan naar *wie* het populisme steunen en *waarom*. Hun onderzoek laat zien dat mensen het populisme steunen vanuit een gevoel van boosheid/ontevredenheid over de politiek, maar ook vanuit ontevredenheid over hun leven in de maatschappij op zich (Spruyt et al., 2010). Daarnaast komt uit hun onderzoek naar voren dat de steun aan populistische partijen vooral komt vanuit gestigmatiseerde groepen die moeite hebben met het vinden van een positieve sociale identiteit. Een verklaring hiervoor komt uit het onderzoek van Hameleers, Bos en de Vreese (2016b). Zij stellen dat mensen met een zwakke identiteit zich aangesproken voelen door de boodschap van het populisme waarbij de schuld van problemen wordt afgeschoven op de elite. Daarnaast voelen mensen zich volgens deze onderzoekers sneller aangetrokken tot deze 'schuld-afschuif-boodschap' wanneer deze wordt gebracht in termen van angst voor de 'out-group'. Als mensen bang zijn voor bijvoorbeeld allochtonen, dan werkt de populistische boodschap dat zij de schuld van alle problemen zijn beter (Hameleers et al., 2016b).

Als we teruggaan naar de ontwikkelingen in Nederland, dan kan dit proces worden omschreven als culturele onveiligheid/onzekerheid (Kremer, 2013). Dit begrip staat voor de –'*angst die mensen ervaren als ze het gevoel hebben dat hun normen en waarden worden overgenomen en hun nationale identiteit op het spel staat' (Kremer, 2013:6)*. Dit kan volgens Kremer ervoor zorgen dat mensen zich gaan richten op autoritarisme, strakke sociale orde en intolerantie richting 'de ander'. Populistische partijen zoals de PVV en de LPF die hierop inhaakten hebben van deze culturele onzekerheid gebruik gemaakt.

Op dit moment zijn er veel artikelen over de PVV, LPF en SP te vinden van de verkiezingen van 2006, 2010 en 2012. Ontwikkelingen in de afgelopen jaren zijn nog minder onderzocht. In 2012 waren de PVV en de SP de derde en vierde partij van Nederland op basis van het aantal zetels.[15] Met de Europese Parlementsverkiezingen twee jaar later, zakte de SP naar de vijfde plek en bleef de PVV de derde partij van Nederland.[16] In 2014 waren naast de Europese ook de Gemeenteraadsverkiezingen. De PVV deed alleen mee in Den Haag en Almere.[17] Bij deze verkiezingen kwamen vooral de lokale partijen als winnaar uit de bus.[18] In 2015 waren de Provinciale Statenverkiezingen. De PVV en de SP werden hier de vierde en de vijfde partij van Nederland.[19]

De PVV begon in 2005 vooral als een one-issue partij, met als issue het anti-islam karakter. Inmiddels is de partij groter geworden en heeft het zich ook geroerd op andere gebieden dan alleen het islam/immigratie standpunt. Het programma is echter nog steeds heel summier, verwijzend naar het ene A4tje als verkiezingsprogramma van de PVV in 2017. Dit verkiezingsprogramma kent geen achtergrondinformatie, overwegingen en onderbouwingen. De SP kende vooral onder Jan Marijnissen een populistisch karakter, toen ze zich afzette tegen zowel de economische elite als de mensen die zich niet willen aanpassen. Inmiddels zijn veel populistische karaktertrekjes bij de SP verdwenen, al blijft het een partij die zich afzet tegen de economische elite en zegt op te komen voor het volk.

---

[15] Databank verkiezingsuitslagen Nederland, Tweede Kamerverkiezingen 2012.
http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1
[16] Europese Parlementsverkiezingen Nederland 2014.
http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=5
[17] https://www.volkskrant.nl/politiek/pvv-wil-in-2018-in-zo-veel-mogelijk-gemeenten-meedoen-aan-verkiezingen~a4427392/ (geraadpleegd op 18-07-2017)
[18] Gemeenteraadsverkiezingen 2014.
http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=3"
[19] Provinciale Staten verkiezingen 2015.
http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=4

Ter afsluiting

Dit hoofdstuk heeft de ontwikkelingen van het populisme in Nederland laten zien. Mijn centrale onderzoeksvraag heeft betrekking op de motivaties van Nederlanders om op een populistische partij te stemmen. Ook in dit hoofdstuk is gezocht naar verklaringen voor de successen van populistische partijen zoals LPF, PVV en SP. De ontzuiling, secularisering, toenemende globalisering en individualisering zijn als 'grotere' ontwikkelingen naar voren gebracht als een mogelijke verklaring. Al deze vier ontwikkelingen zijn opgenomen in model 1.0, dat aan bod komt in hoofdstuk 5.

Een gevoel van cultureel onbehagen en het idee dat de belangen van een persoon niet meer worden behartigd in de politiek zijn gevolgen van deze grotere ontwikkelingen. Pim Fortuyn en Geert Wilders wisten/weten hier goed op in te spelen door namens het volk te spreken en immigratie en anti-islam thema's bovenaan hun politieke agenda te hebben staan. Volgens eerdere studies naar het populisme kan het stemmen op populistische partijen voortkomen uit het zoeken naar een positieve identiteit, de aanwezigheid van allochtonen in de directe omgeving of als een uiting van protest. Al deze factoren die zijn voortgekomen uit andere studies naar het populisme in Nederland, zijn meegenomen bij dit onderzoek naar de motivaties van Nederlanders om op een populistische partij te stemmen. In het volgende hoofdstuk worden de theoretische concepten die hierbij een rol spelen toegelicht.

4. Theoretisch kader

Centraal in dit onderzoek staat de vraag wat de motivaties zijn van populistische stemmers in Nederland. Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt eerst de definitie van het populisme beschouwd. Vanuit deze definitie wordt de invloed van de sociale omgeving op het stemgedrag beschreven. Stemmen is een voorbeeld van sociaal gedrag en gebeurd binnen een bepaalde sociale omgeving en context (Sheingold, 1973). Bij het populisme staan groepen tegenover elkaar, waardoor het relevant is om binnen deze sociale omgeving te analyseren hoe er naar andere groepen wordt gekeken. Om deze reden is er in dit hoofdstuk een onderscheid tussen processen binnen en tussen groepen, binnen de sociale context.

Populisme

Het centrale concept van dit onderzoek is het populisme. Dit concept is door tal van wetenschappers op verscheidene manieren gedefinieerd. De definitie die het meest wordt gebruikt is van Mudde (2007). Hij beschrijft het populisme als een *'dun-gecentreerde ideologie die de samenleving beschouwt als een tweedeling tussen twee homogene en antagonistische groepen, het pure volk versus de corrupte elite (Mudde, 2007:23).'* Hierbij staat centraal dat de politiek de algemene wil van het volk moet opvolgen, en niet andersom.

Een dun-gecentreerde ideologie wil zeggen dat het niet gaat om een volledige ideologie als het socialisme of liberalisme. Het gaat om kernideeën over het besturen van een democratie (Mudde, 2007). De definitie van Mudde bestaat verder uit een aantal elementen die ook uitgebreid worden belicht in het artikel van Spruyt, Keppens en van Droogenbroeck (2016). Het eerste element is dat de samenleving bestaat uit twee homogene groepen, de gevestigde elite en het volk. Het tweede element is dat deze twee groepen een antagonistische relatie hebben. Een derde element is dat het volk positief en deugdzaam wordt gekarakteriseerd, terwijl de elite als corrupt wordt neergezet. Het laatste element is dat legitimiteit kan worden bereikt door de wil van het volk op te volgen.

Binnen de definitie van Mudde (2007) wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen twee groepen. Dit onderscheid komt tot stand door het gebruik van woorden als 'hun' en 'ons'. Die tweedeling zorgt ervoor dat de samenleving op allerlei vlakken constant in twee groepen wordt gedeeld. Op deze manier wordt er een dichotomie gecreëerd waarbij de onderlinge verschillen binnen de twee groepen worden weggevaagd. Binnen de communicatiewetenschappen wordt dit beschreven als *ingroup* en *outgrou*p denken (Tajfel & Turner, 1979). Naast het gebruikelijke onderscheid tussen het volk en de elite, wordt er binnen het rechts-populisme ook onderscheid gemaakt tussen het volk en de immigrant. Het gaat erom dat er een schuldige wordt aangewezen voor de problemen die het volk ervaart (Spruyt et al., 2016). Bij de links populisten is dit vaak een groep die zij bestempelen als de economische elite, bij de rechtspopulisten gaat het hierbij vaak om groepen die zij neerzetten als de elite of de immigrant. Een duidelijk voorbeeld hiervan in de huidige tijd is Donald Trump die de Mexicaan neerzet als de schuldige van de problemen in zijn land. Voornamelijk mensen met een moslimachtergrond worden door rechtspopulisten als problematisch afgeschilderd (Van Gent & Musterd, 2010).

De definities van Mudde en Spruyt et al. zijn nuttig maar beschrijven slechts een deel van het populisme. Er missen twee belangrijk elementen in de beschrijvingen, waarvan het eerste element wordt benoemd in de definiëring van het populisme door Guiso, Herrera, Morelli en Sonno (2017).[20]

[20] Paper Demand and Supply of Populism. University of Warwick. http://www.heliosherrera.com/populism.pdf

Zij hebben de definitie gebruikt van de Britse Encyclopedie. Een onderdeel van deze definitie is dat de zenders van een populistische boodschap inspelen op de angst die bepaalde groepen mensen ervaren. Deze angst koppelen ze aan een bepaald enthousiasme over het beschermen van identiteit (Guiso et al., 2017). Dit wordt door Inglehart en Norris (2016) beschreven als 'nativism', waarbij natives worden bevoordeeld of positiever worden neergezet ten op zichtte van immigranten. Het tweede element is dat deze angst verklaard kan worden door een bepaalde onzekerheid die mensen ervaren (Inglehart en Norris, 2016). Onzekerheid door bepaalde dingen die gebeuren in hun wereld die ze ervaren als gebeurtenissen waar ze geen grip op kunnen uitoefenen. Denk aan milieuproblemen, vluchtelingenstromen, klimaatverandering, maar ook aan kwesties zoals de verschuiving op de arbeidsmarkt van de primaire- en industriële-sector naar de dienstensector (Van Gent en Musterd, 2010). Populisten maken gebruik van deze onzekerheid bij mensen door de werkelijkheid te reduceren tot een behapbare maaltijd waarin de samenleving bestaat uit gecreëerde groepen die tegenover elkaar staan. In plaats van te spreken over de persoonlijke problemen van mensen spreken populisten over gezamenlijke problemen die 'we allemaal ervaren'. Hierdoor neemt het individuele schuldgevoel bij mensen af voor de eigen problemen. Als de schuld vervolgens wordt afgeschoven op een andere groep versterkt dit de eigenwaarde van mensen. Kwetsbare en onzekere mensen voelen zich daarom sneller aangetrokken tot de populistische boodschap en zijn eerder geneigd om aan te sluiten bij de populistische groep. (Hogg, 2000; Spruyt et al., 2016).

In dit onderzoek zijn alle bovenstaande onderdelen van het populisme meegenomen. Het populisme is dan een - '*dun gecentreerde ideologie die de samenleving beschouwt als twee homogene en antagonistische groepen. Binnen deze ideologie wordt de werkelijkheid gereduceerd tot een behapbare maaltijd voor mensen die onzekerheid ervaren. Deze behapbare maaltijd bestaat voor het grootste deel uit dichotomieën. Het volk versus de (economische) elite is een dichotomie die links-populistische partijen volgen. Het volk versus de elite en het volk versus de immigrant zijn de dichotomieën die rechts-populistische partijen vaak gebruiken.*

Het populisme is dus niet iets wat op zichzelf staat, iets wat ook al in het methodologische hoofdstuk is aangestipt. Het populisme is onderdeel van een sociaal proces en speelt zich af binnen een sociale omgeving. In het volgende deel is de invloed van de sociale omgeving beschreven in relatie tot de motivaties van populistische stemmers.

Sociale context/omgeving

De sociale omgeving wordt gezien als een belangrijke determinant in het bepalen van de stem. Zo beschrijft de socioloog Karl Mannheim (1936) de politieke voorkeur als het product van de totale sociale context van een individu. Deze individuele politieke voorkeur is volgens hem afgeleid uit groepen en hun relaties met de samenleving. Veel van het werk van Mannheim is bekritiseerd door wetenschappers, maar de opvatting dat de sociale omgeving een enorme invloed heeft op iemands politieke ideeën en voorkeuren wordt algemeen gedeeld (Setlle, Dawes, Christakis en Fowler; 2010). Als individuen een politieke voorkeur aangeven dan refereren ze volgens Mannheim naar hun ideeën over alledaagse dingen die specifiek behoren tot een specifieke plaats en een moment in de geschiedenis. De gedachte is dat als deze individuen in een andere context worden geplaatst, hiermee ook hun politieke overtuiging verandert. (Setlle, Dawes, Christakis en Fowler; 2010).[21] Om deze reden

[21] In dit artikel beargumenteren de onderzoekers dat naast de sociale omgeving ook genetische/erfelijke factoren mee moeten worden genomen bij het onderzoeken van stemgedrag. Deze factoren zijn niet onderzocht in dit onderzoek.

is niet alleen de invloed van de 'abstracte sociale omgeving' meegenomen in dit onderzoek, maar ook de invloed 'fysieke sociale omgeving' op het stemgedrag van een individu.

Van Gent en Musterd (2010) benadrukken de invloed van de belevingswereld. Zij stellen dat stemgedrag wordt bepaald door de belevingswereld van het individu. Deze belevingswereld komt tot stand door wat er in de media wordt gezegd, maar ook door de sociale omgeving van een persoon (Van Gent en Musterd, 2010). Contacten met mensen op het werk, op school en bijvoorbeeld op de sportvereniging beïnvloeden de belevingswereld van iemand. Hieraan ligt ten grondslag dat mensen sociale wezens en elkaar beïnvloeden, bijvoorbeeld in elkaars gedrag (Aarts et al., 2014). Dit komt volgens Nicholas Christakis door processen als homophily (verbindingen zoeken met gelijksoortige mensen)[22] en inductie (aansporing). Mensen omringen zich het liefst met gelijksoortige mensen in een sociaal netwerk. In deze sociale netwerken heersen bepaalde normen. Wanneer iemand een normverandering indirect communiceert, beïnvloedt dit de andere leden van het sociale netwerk.[23] Christakis noemt dit 'verborgen invloed van sociale netwerken'. [24] Hiermee wordt er bedoeld dat we op een onbewuste manier worden geleid door de mensen om ons heen (Christakis en Fowler, 2009). Zo heeft de vriend van je vriend van je vriend meer invloed op je belevingswereld dan veel mensen denken. Door onderzoek te doen naar de sociale omgeving kan er gekeken worden of er een patroon valt te herkennen in de sociale omgeving van populistische stemmers.

Mensen zijn voortdurend bezig om binnen deze sociale omgeving te behoren tot bepaalde groepen. Dit komt door de behoefte van mensen aan sociaal contact, aan belonging en aan waardering en erkenning. Deze behoeftes kunnen alleen maar worden bevredigd in de interactie met anderen. (Aarts et al., 2014). In de interactie geven mensen aan tot welke groepen ze behoren en tot welke niet. Relaties binnen een groep worden door het reproduceren van ideeën en normen versterkt, waardoor verbindingen tussen de groep en 'de ander' moeilijker kunnen worden gemaakt (Aarts et al., 2014). Zo wordt er in een groep binnen de sociale omgeving een bepaalde manier van kijken ontwikkeld richting de eigen groep en richting de ander. De mate van homogeniteit en diversiteit binnen en tussen groepen speelt hierbij een rol en is een belangrijk onderzoeksaspect. Hierbij kunnen bijvoorbeeld de aanhangers van een populistische partij als een groep worden beschouwd. Belangrijk is het onderscheid tussen processen binnen groepen en processen tussen groepen.

Processen binnen groepen

Wanneer we spreken over processen binnen groepen en processen tussen groepen dan komen we al snel bij de sociale-identiteitstheorie van Tajfel (1979). Deze theorie beschrijft het bewustzijn van mensen om tot een bepaalde groep te behoren en als zodanig behandeld te worden. Processen binnen groepen vallen dan onder 'ingroup-relations' en processen tussen groepen vallen onder 'intergroup-relations'. Onder de noemer van ingroup-relations zullen de processen die betrekking hebben op groepsdenken, eerste en tweede orde werkelijkheid en zelfreferentialiteit aan bod komen.

Groepsdenken

Wanneer mensen het gevoel hebben dat hun identiteit wordt bedreigd, trekken ze zich meestal terug

[22] Zie ook: Noelle Aarts in Universiteit van Nederland, over waarom mensen zich graag omringen door gelijkgestemden. https://www.youtube.com/watch?v=DyZ62eh4oew (geraadpleegd op 26-08-2017)

[23] Stel iemand uit het netwerk trouwt met iemand uit een ander land. Dan kan het beeld wat heerst over trouwen met niet-autochtonen veranderen binnen dit netwerk. Dit vergroot de kans vergroot dat iemand uit dit netwerk ook met een 'buitenlander' trouwt.

[24] Zie ook: Christakis in een TED-talk over deze verborgen invloed van sociale netwerken. https://www.youtube.com/watch?v=2U-tOghblfE (geraadpleegd op 10-03-2017)

in een groep. Op deze manier wordt er een *sociale identiteit* gecreëerd door een externe dreiging (Haslam, 2001). Dit proces zet *groepsdenken* in gang, waarbij de wereld buiten de gevormde groep eenzijdig en op een negatieve manier wordt neergezet (Janis, 1982). Door de externe dreiging communiceren leden van de groep de scheidslijnen tussen de ingroup en de outgroup, wat resulteert in 'us versus them-thinking'. Volgens Elias en Scotson (1994) doet de ingroup dit door de eigen groep te prijzen en over de outgroup negatieve punten te verspreiden. Zo worden negatieve gewoonten van een deel van de outgroup benadrukt en worden deze geprojecteerd op de hele outgroup, wat zich vertaalt in (negatieve) stereotypering en stigmatisering (Elias en Scotson, 1994). Dit doen leden uit de ingroup om de eigen groepsidentiteit te versterken (De Vries et al., 2015).

Volgens Janis (1982) en Haslam (2001) delen de leden van een groep in dit geval bepaalde beelden en normen die kritisch denken en een realiteitscheck in de weg staan. Janis (1982) stelt dat niet alleen externe dreiging hierbij een rol speelt, maar ook een gebrek aan optimisme en eigenwaarde. Door de druk binnen de groep om het met elkaar eens te zijn, worden twijfels over de gedeelde standpunten niet naar voren gebracht. Op deze manier worden motivaties om op een populistische partij te stemmen, ontwikkeld binnen de sociale omgeving. Hierbij is het nogmaals van belang om te benadrukken dat mensen elkaar aansteken in hun gedrag en naar mensen toetrekken die de eigen standpunten delen. De vraag is echter in hoeverre deze standpunten betrekking hebben op de werkelijkheid.

Eerste en tweede orde werkelijkheid

Binnen een groep in de sociale omgeving delen en reproduceren mensen hun ideeën omdat ze zich hier veilig voelen. Hierdoor worden deze ideeën een soort waarheid. (Aarts et al., 2014). Volgens Ford (1999) is hierbij het onderscheid tussen de eerste en de tweede werkelijkheid van belang. De eerste werkelijkheid heeft betrekking op de werkelijkheid die gecontroleerd kan worden, dingen die als feiten worden beschouwd. Het zijn de zaken die empirisch vastgesteld kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan de naam van een persoon. Als iemand zegt ik heet Geert Wilders, dan kunnen mensen controleren/onderzoeken of dat ook echt zo is. We spreken dan van de eerste werkelijkheid. De tweede werkelijkheid betreft de interpretaties van mensen met de bijbehorende opvattingen en belevingen. Het gaat hier om niet-meetbare aspecten en om zaken die voor meerdere interpretaties vatbaar zijn. Kort gezegd, eerste werkelijkheid is empirisch vast te stellen, tweede werkelijkheid is interpretatief (Fort, 1999; Aarts et al., 2014).

Deze twee soorten realiteit zijn in eerste instantie geen probleem, ze worden een probleem als ze door elkaar worden gehaald. Een proces als groepsdenken kan dit proces versterken. Hoe meer gelijkgestemden er zich binnen een groep bevinden, hoe meer de ideeën van de tweede werkelijkheid worden gezien als de eerste werkelijkheid. Dit is relevant voor onderzoek naar het stemgedrag van mensen, omdat door middel van een analyse van interactie-gesprekken kan worden onderzocht in hoeverre mensen deze twee werkelijkheden door elkaar halen. In andere woorden, in hoeverre brengen de onderzochte mensen in mijn onderzoek hun standpunten als feiten van de eerste realiteit. Dit verschijnsel heeft te maken met de manier waarop mensen de wereld zien vanuit een eigen perspectief van wat belangrijk is (Luhmann, 1990).

Zelfreferentialiteit

Het verschijnsel dat betrekking heeft op de neiging van mensen om de omgeving te zien op basis van een geheel eigen idee van wat er wel en wat er niet belangrijk is, heet zelfreferentialiteit (Van Mens-Verhulst, 1992). Dit is een onbewust proces wat ervoor zorgt dat mensen zichzelf (/hun identiteit) in stand houden (Aarts et al., 2014). Juist die dingen die we willen zien, zijn de dingen die aansluiten bij onze ideeën en onze standpunten bekrachtigen (Luhmann, 1990). De dingen die onze eigen ideeën ter discussie zouden stellen blijven door het verschijnsel van zelfreferentialiteit onzichtbaar (Aarts et al.,

2014).
Van Herzele en Aarts (2013) deden onderzoek naar de informatieverwerking door kleine boseigenaren met betrekking op beleidsdoelen van de overheid. Hieruit kwam naar voren dat de boseigenaren alleen datgene eruit filterden wat consequenties had voor henzelf. Het grotere plaatje werd in de gesprekken met en tussen boseigenaren achterwege gelaten, evenals de beweegredenen van de overheid voor het voorgestelde beleid. Het is een belangrijk kenmerk van zelfreferentialiteit wanneer mensen ervan uit gaan dat datgene wat ze filteren uit bepaalde informatie niet slechts een deel van de werkelijkheid is, maar wordt beschouwd als het hele verhaal. Het verhaal bestaat dan uit gefilterde informatie waarin de eigen opvattingen, meningen en belevingen worden bevestigd. Het ter discussie stellen van dit eigen verhaal en van de eigen ideeën wordt door het verschijnsel van zelfreferentialiteit erg lastig (Aarts et al., 2014). Dit onderzoek analyseert in hoeverre stemmers hun eigen motivaties ter discussie stellen en hoe hierbij de zelfreferentialiteit is te op te merken.

Binnen een groep kunnen de motivaties van stemmers naar elkaar toe trekken door een proces als groepsdenken. De scheidslijnen tussen deze groep en de outgroup worden aangehaald door de groep, wanneer er sprake is van een externe dreiging. Een voorbeeld is de komst van immigranten in Nederland die door groepen in de samenleving wordt gezien als bedreiging van de Nederlandse identiteit. Door het proces van outgroup-denken wordt deze 'andere groep' eenzijdig en negatief neergezet, waarmee de identiteit van de ingroup wordt versterkt. De negatieve associatie van de groep immigranten kan voortkomen uit interacties tussen gelijkgestemden binnen de ingroup, en kan als de eerste werkelijkheid naar voren worden gebracht door een populistische stemmer. De negatieve associatie met, in dit voorbeeld, immigranten die stemmers naar voren brengen laat de 'gefilterde versie' zien van hun werkelijkheid. Het verschijnsel van zelfreferentialiteit verklaart hierbij waarom mensen hun eigen groep en identiteit in stand willen houden door de 'ander' negatief af te schilderen. In dit onderzoek worden deze processen binnen groepen geanalyseerd, door te kijken naar de formulering van de motivaties door de stemmers en door een analyse van de sociale omgeving van de stemmers.

Processen tussen groepen

Binnen de sociale omgeving zijn niet alleen de processen die zich afspelen binnen groepen van belang, maar ook de processen die het samenkomen van verschillende groepen beschrijven (intergroup-relations). Deze processen komen terug bij bridging en de contact-/conflicthypothese.

Bridging

Binnen een sociale omgeving bevestigen mensen elkaar vaak als het om standpunten gaat. Op deze manier worden er verbindingen gemaakt tussen verschillende sociale systemen (Aarts et al, 2014). Volgens de socioloog Robert Putnam is het hierbij van belang dat er onderscheid wordt gemaakt tussen *bridging en bonding*. In het boek 'Bowling Alone' (2000) legt hij uit dat bonding gaat om het maken van verbindingen tussen mensen die gedeelde opvattingen en achtergronden hebben. Bridging gaat om het verbinden van verschillende soorten groepen met elkaar. Groepsdenken en zelfreferentialiteit bemoeilijken dit proces (en vallen onder bonding), omdat mensen het liefst omgaan met mensen die op hun lijken (Aarts et al., 2014). Bridging komt terug bij de contacthypothese.

Contacthypothese

Dit onderzoek richt zich op motivaties voor het stemmen op populistische partijen. Een motivatie die vaak naar voren wordt gebracht is de aanwezigheid van etnische groepen in de nabijheid van de stemmer (bv. door Van der Pauw & Flache, 2012). Binnen de conflicthypothese wordt dit gezien als een reden om op een populistische partij te stemmen, maar binnen de contacthypothese niet. De contacthypothese gaat ervan uit dat interetnische nabijheid voor wederzijds begrip zorgt en daardoor

voor minder steun aan anti-immigratiepartijen (Van der Waal, de Koster en Achterberg; 2011). In andere woorden gaat deze theorie ervan uit dat als er meer etnische groepen in een wijk wonen, er meer interactie plaatsvindt en mensen hierdoor positief tegenover andere groepen komen te staan (Van Gent, Jansen en Smits; 2014).

De contacthypothese wordt in de wetenschappelijke literatuur ook wel beschreven als de 'intergroup contact theory' (Allport, 1954; Pettigrew en Tropp, 2006). Het komt vaak terug in onderzoek naar vooroordelen over andere groepen mensen. Volgens Pettigrew (1998) kan contact ervoor zorgen dat er mensen van de ingroup meer kunnen leren over de leden van de outgroup (bridging). Een negatief beeld over de ander kan hierdoor worden bijgesteld.

Conflicthypothese

In tegenstelling tot de contacthypothese, gaat de conflicthypothese ervan uit dat grotere mate van interetnische nabijheid leidt tot meer steun van anti-immigratiepartijen. Aan de conflicthypothese is ook een theorie verbonden, namelijk de 'integrated group threat theory' die wordt beschreven door Stephan en Renfro (2002). Deze theorie benadrukt dat autochtonen zich door etnische minderheidsgroepen bedreigd voelen in hun economische positie, maar ook in hun sociale status, identiteit of cultuur (Van der Pauw & Flache, 2012: 374). Binnen de theorie wordt er een onderscheid gemaakt tussen vier soorten van bedreiging. Zo wordt er gesproken over 'realistische bedreiging' door conflicten over schaarse middelen en over 'symbolische bedreiging' als het gaat om conflicten door culturele verschillen. De derde soort bedreiging is afkomstig uit interactie tussen leden van de ingroup en de outgroup, en de vierde soort wordt gezien als bedreiging door negatieve stereotyperingen tussen deze twee groepen.

De etnische competitietheorie wordt in de wetenschap gebruikt als een soortgelijke term voor de integrated group threat theory. Van der Waal, de Koser en Achterberg (2011) definiëren deze etnische competitietheorie als de 'theorie die stelt dat concurrentie om schaarse hulpbronnen leidt tot pogingen van sociale groepen om elkaar uit te sluiten'. Monique Kremer (2010) past de theorie iets anders toe door te stellen dat laaggeschoolde mensen vrezen dat zij moeten concurreren met laaggeschoolde immigranten en zich daarom bedreigd voelen op de arbeidsmarkt.

In deze thesis wordt de definitie van Stephan en Renfro (2002) gehanteerd voor de conflicthypothese, omdat dit onderzoek zich niet alleen richt op economisch gerelateerde motivaties maar ook op motivaties die betrekking hebben op identiteit of cultuur.

"Deze theorie benadrukt dat autochtonen zich door etnische minderheidsgroepen bedreigd voelen in hun economische positie, maar ook in hun sociale status, identiteit of cultuur" (geciteerd uit Van der Pauw & Flache, 2012: 374).

Door deze definitie te gebruiken wordt de schijnbare tegenstelling tussen de contact- en de conflicttheorie opgelost. De bedreiging die mensen ervaren, kan worden gelinkt aan het verschijnsel van '*narcissism of the minor differences*' (Blok, 1997). Dit verschijnsel houdt in dat relatief kleine verschillen tussen groepen die op elkaar lijken veel groter en problematischer worden gemaakt dan dat ze daadwerkelijk zijn. Kleine verschillen tussen bijvoorbeeld autochtonen en allochtonen worden uitvergroot volgens deze gedachte. Mensen besteden enorm veel aandacht aan deze verschillen en voelen zich erdoor bedreigd, maar negeren de overeenkomsten die beide groepen met elkaar hebben. Door de verschillen te benadrukken wordt de conflicthypothese in de kaart gespeeld. Binnen het populisme worden deze verschillen tussen groepen benadrukt. Dit sluit aan bij het concept van groepsdenken waarbij andere groepen eenzijdig worden neergezet.

Bridging en de conflict- en contacthypothese hebben betrekking op processen tussen groepen. Deze processen spelen een rol bij het stemgedrag van een populistische stemmer. Dit stemgedrag hangt af van in hoeverre de 'andere groepen' als een bedreiging worden gezien.

Afsluitende woorden

De motivaties van Nederlanders die op een populistische partij stemmen worden in dit onderzoek onderzocht. Stemmen is een voorbeeld van sociaal gedrag en vindt plaats binnen de sociale omgeving (Sheingold, 1973). Deze sociale omgeving is een belangrijke determinant in de motivaties van stemmers. Binnen de sociale omgeving worden motivaties geconstrueerd. Deze motivaties worden bevestigd en bekrachtigd binnen een groep. Hierdoor ontstaan stereotypen over leden buiten de groep. De angst en onzekerheid die mensen kunnen ervaren, stimuleert mensen om zich aan te sluiten bij een groep. Populistische partijen spelen hierop in door de werkelijkheid te reduceren tot een behapbare maaltijd voor mensen die onzekerheid ervaren. Deze behapbare maaltijd bestaat voor het grootste deel uit dichotomieën[25]. Dichotomieën die terugkomen bij processen tussen groepen als bridging (contacthypothese), maar nog sterker bij het proces van groepsdenken. Binnen het populisme wordt een ingroup gecreëerd door de zender van de populistische boodschap. Door het creëren van de ingroup wordt er tegelijkertijd een outgroup gevormd. Terwijl de ingroup (het volk) positief en als deugdzaam wordt neergezet, wordt de outgroup (de elite, de allochtoon) negatief afgeschilderd. Op deze manier komen stereotypen (frozen frames) tot stand en worden er bepaalde (sociale) identiteiten gecreëerd. Het populisme versterkt dus het proces van groepsdenken. Groepsdenken en daarmee inherent ingroup en outgroup denken, zet weer een ander onbewust proces in gang; het proces van zelfreferentialiteit. Volgens deze redenatie versterkt populisme niet alleen het groepsdenken, het versterkt ook het idee dat mensen de wereld zien vanuit een geheel eigen opvatting over wat belangrijk is en wat niet (zelfreferentialiteit).

In dit onderzoek spelen deze opvattingen/belevingswerelden een belangrijke rol met betrekking op de motivaties van populistische stemmers. Belangrijke vragen zijn: welke onderwerpen liggen ten grondslag aan de motivatie om op een populistische partij te stemmen? En hoe worden motivaties over bepaalde onderwerpen gevormd of bekrachtigd?

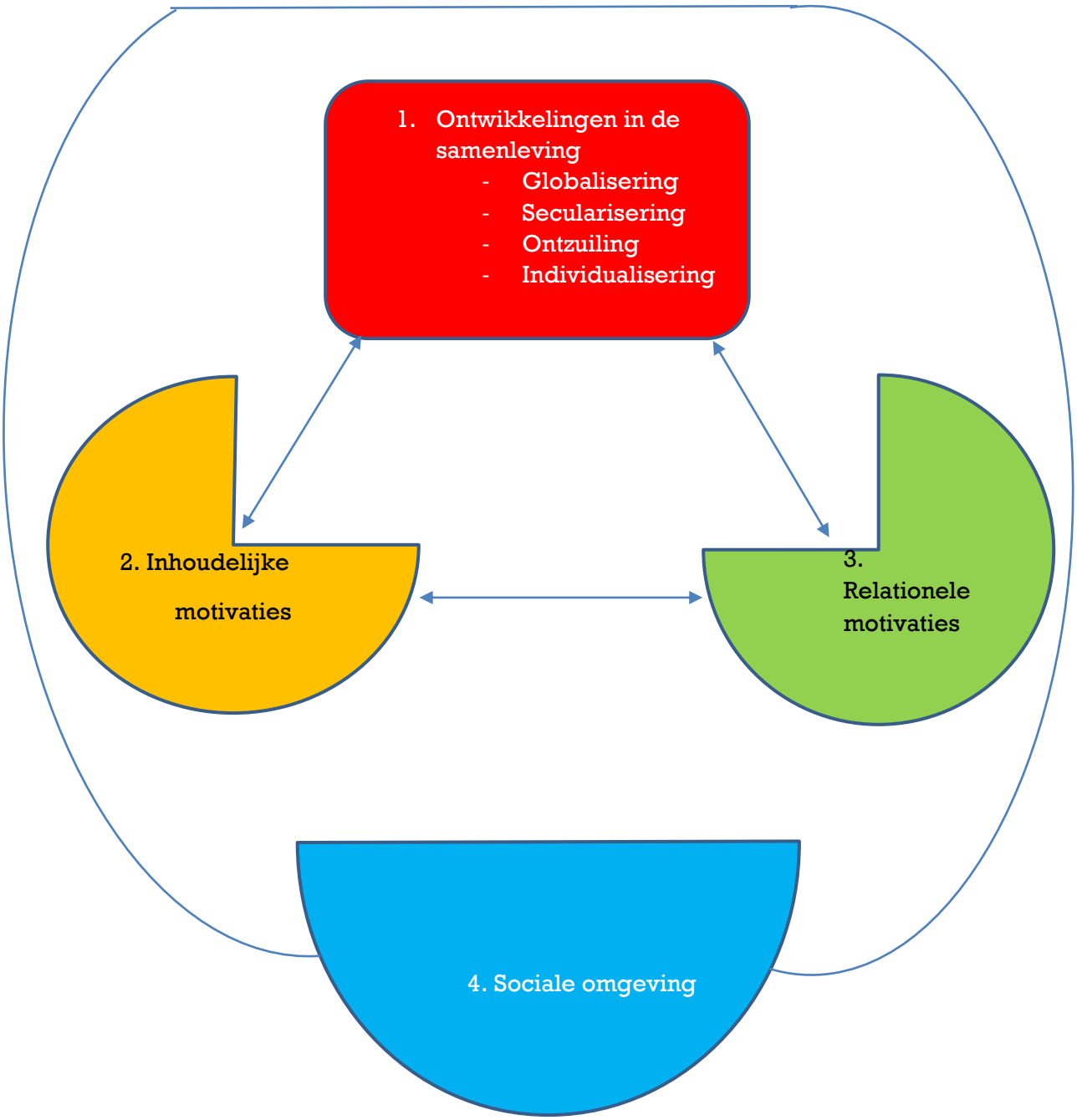
De concepten die hier in dit hoofdstuk zijn beschreven liggen ten grondslag aan de thema's die in de interviews naar voren zijn gebracht. Aan de hand van deze theoretische concepten en de eerdere genoemde maatschappelijke ontwikkelingen (hoofdstuk 3) is de data geanalyseerd. Het populisme wordt beïnvloed door maatschappelijke ontwikkelingen. Als we meer willen weten over de motivaties van stemmers dan zullen we naar die ontwikkelingen moeten kijken. In het volgende hoofdstuk is dit weergeven in model 1.0, dat aan de basis staat van de analyse.

[25] Bijvoorbeeld: Volk versus elite; volk versus immigrant; volk versus moslim.

5. Model 1.0

Dit korte hoofdstuk vat hoofdstuk drie en vier samen. Het theoretisch kader en de ontwikkelingen/geschiedenis van het populisme zijn samengevoegd en neergezet in een model. Voor het gemak heet dit model, model 1.0. Dit model kan gezien worden als de basis die gebruikt is voor het analyseren van de data over de motivaties van een populistische stemmer.

Model 1.0 – Motivaties om op een populistische partij te stemmen in een sociale omgeving

Toelichting van het model

Model 1.0 geeft een samenvatting weer van de theoretische concepten en van de maatschappelijke ontwikkelingen die zijn besproken in het 'geschiedenis hoofdstuk'. Centraal in dit model staat de sociale omgeving. Binnen de sociale omgeving van een persoon worden de motivaties om op een populistische partij te stemmen ontwikkeld. Maatschappelijke ontwikkelingen zijn in dit model als startpunt genomen voor de totstandkoming van deze motivaties. Uit maatschappelijke ontwikkelingen als globalisering, secularisering, de ontzuiling en individualisering vloeien inhoudelijke en relationele motivaties voort van mensen om op een populistische partij te stemmen. Deze inhoudelijke en relationele motivaties beïnvloeden elkaar en beïnvloeden daarnaast weer de ontwikkelingen in de samenleving. Dit alles gebeurt binnen de sociale omgeving van mensen, wat daarom als een cirkel om dit model is weergegeven.

Hieronder zijn alle vier de punten uit het model kort toegelicht:

1. Ontwikkelingen in de samenleving

In het maatschappelijk hoofdstuk zijn een aantal ontwikkelingen in de samenleving beschreven die invloed hebben op het stemgedrag/de motivaties van kiezers in Nederland. De relationele motivaties en inhoudelijke motivaties van stemmers beïnvloeden op hun beurt deze ontwikkelingen.

2. Inhoudelijke motivaties

Inhoudelijke motivaties om op een populistische partij te stemmen hebben betrekking op inhoudelijke onderwerpen die de stemmers naar voren brengen. Deze inhoudelijke onderwerpen worden beïnvloed door ontwikkelingen in de samenleving zoals globalisering.

3. Relationele motivaties

Relationele motivaties om op een populistische partij te stemmen hebben betrekking op motivaties gebaseerd op de relaties die stemmers met bepaalde personen hebben. Deze relationele onderwerpen worden beïnvloed door ontwikkelingen in de samenleving en beïnvloeden daarnaast de inhoudelijke motivaties.

4. Sociale omgeving

De sociale omgeving is de context waarbinnen de motivaties van populistische stemmers tot stand komen. Hierbij wordt in dit onderzoek de abstracte sociale omgeving en de fysieke sociale omgeving van stemmers bedoeld. Processen binnen groepen en processen tussen groepen staan hierbij centraal.

Het is belangrijk te vermelden dat model 1.0 voortkomt uit het theoretische en maatschappelijk hoofdstuk. De resultaten van mijn eigen verzamelde data zijn niet meegenomen bij de totstandkoming van dit model. Model 1.0 biedt daarom geen concrete motivaties van populistische stemmers, maar dient als kader en leidraad. De analyse van de verzamelde data zorgt ervoor dat er kanttekeningen kunnen worden geplaatst bij het model. Deze kanttekeningen komen aan het eind van de analyse aan bod.

6. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten besproken aan de hand van model 1.0. Het doel van dit hoofdstuk is om nieuwe inzichten naar boven te halen over de motivaties van mensen die (mogelijk) stemmen op een populistische partij.

Om de resultaten op een overzichtelijke manier te presenteren, zijn de hoofdaspecten van model 1.0 aangehouden als een structuur van dit resultatenhoofdstuk. De structuur bestaat daarom uit de;

1. Ontwikkelingen in de samenleving
2. Inhoudelijke motivaties
3. Relationele motivaties
4. Sociale omgeving

Ontwikkelingen in de samenleving

Volgens model 1.0 hebben de ontwikkelingen in de samenleving invloed op de motivaties voor een stemmer in Nederland om op een populistische partij te stemmen. Dit sub-hoofdstuk onderzoekt dit punt aan de hand van de gevonden data.

Secularisering en ontzuiling

De ontzuiling en secularisering hebben ervoor gezorgd dat mensen zich minder verbonden voelen met het politieke systeem. Mensen zouden het gevoel hebben dat hun belangen niet meer worden vertegenwoordigd, waardoor er een kloof is ontstaan tussen burgers en de politiek. In mijn onderzoek wordt deze kloof door een aantal respondenten naar voren gebracht als een van de motivaties om op een populistische partij te stemmen.

Zo refereert een cafetaria-eigenaar uit Volendam naar het kwartje van Kok, wat een verwijzing is naar een extra benzineaccijns die onder de toenmalige minister van Financiën Wim Kok werd ingevoerd in 1991. Een tekort in de begroting werd hiermee weggewerkt, maar burgers (zoals deze man) hebben het idee dat ze dit geld nooit hebben teruggekregen van de politiek.[26] Zijn belangrijkste motivatie om op de PVV te stemmen, is dat de politiek niet nakomt wat ze zeggen.

"Ze maken er echt een zooitje van… En maar beloven en beloven, maar uitvoeren ho maar. Het kwartje van Kok heeft niemand teruggezien."[27]

Deze man geeft tijdens het gesprek aan het vertrouwen in de politiek te hebben verloren, wat de kloof tussen de burger en politiek reflecteert. Meer respondenten gaven aan het gevoel te hebben dat hun belangen niet meer worden behartigd. Vooral onder de PVV-stemmers zijn deze geluiden teruggevonden. Een vrouw van 50 verwoordt het op de volgende manier:

"..er wordt te veel slap geluld, maar dat is al jaren zo hoor. Dat is niet iets van de laatste tijd. Maar ja als je dan soms Mark Rutte hoort, die heeft een mening over dingen die in Verweggistan gebeuren. Hij zou zich met dit land moeten bezighouden. En elkaar maar afzeiken en afzeiken, ga regeren aub denk ik dan."[28]

[26] Zie ook een artikel hierover in het NRC. https://www.nrc.nl/nieuws/2012/06/27/het-kwartje-van-kok-is-nooit-teruggegeven-12334658-a128228 (27-06-2012)
[27] Interview met man uit Volendam (60). Stemt PVV.
[28] Interview met vrouw uit Bennekom (50). Stemt PVV.

Uit deze quote valt goed af te leiden dat deze vrouwelijke PVV-stemmer het gevoel heeft dat haar belangen niet worden behartigd. Ze verwoordt dat door te stellen dat de minister-president in plaats van zich uit te laten over wat er in andere landen speelt, zich bezig zou moeten houden met het besturen van zijn eigen land.

De kloof wordt ook ervaren door een jongere vrouw uit Bennekom.

"Het is een elite. De politiek zelf staat zo tegen over elkaar. Alles wordt maar weg gelachen of er wordt een verhaal omheen verzonnen. Waardoor je de kern niet meer begrijpt. Nu de verkiezingen er weer aankomen zijn ze weer hele mooie praatjes aan het uitkramen."

Door de politiek te beschrijven als 'een elite met mooie praatjes' markeert ze de kloof en afstand tussen haar en de politiek. Dezelfde vrouw geeft aan dat ze zich ernstige zorgen maakt over de toekomst en linkt dit aan een gebrek aan vertrouwen in de politiek.

"Ik kan me er heel druk om maken, dat doe ik ook wel. Maar zelf kan je er weinig aan doen als er van hoger-af niks mee wordt gedaan. En als het niet hier gebeurt dan ga ik naar een ander land." [29]

Deze quote laat zien dat de vrouw het complete vertrouwen in de politiek is verloren. Ze voelt zich machteloos omdat ze het gevoel heeft dat met haar zorgen niks wordt gedaan door de politiek. De onvrede van deze vrouwelijke mbo-student over de politiek gaat zover dat ze erdoor wil emigreren. Hieruit valt op te maken dat deze onvrede een belangrijke motivatie is voor de vrouw om op de PVV te stemmen.

Een man van 60 uit Almelo is ook duidelijk waarom hij op de PVV gaat stemmen.

"De boel moet zowel landelijk als lokaal worden schoongeveegd. De partijen die er nu zitten doen niks, ze luisteren gewoon niet naar de mensen. En ze gaan nooit naar de mensen toe.

… Politici praten over burgerparticipatie, daar hebben ze de mond van vol. Maar ze luisteren nooit naar wat er wordt gezegd. Dan kan je nog zulke mooie praatjes en begrippen hebben, als je er niks mee doet dan schiet het niks op." [30]

Deze man geeft aan het huidige bestuur helemaal zat te zijn. Zijn belangrijkste boodschap is dat er niet geluisterd wordt naar de mensen in Almelo. Er wordt te veel top-down besloten. Als uiting van protest tegen het huidige bestuur stemt hij op de PVV. Ook een man uit Wijk aan Zee heeft het gevoel dat er niet geluisterd wordt naar wat er onder de mensen speelt.

"De huidige politiek loopt 3 tot 4 jaar achter met deze wereld. Later komen ze erachter wat de mensen al jaren zeggen. Ze hebben totaal geen binding met de bevolking." [31]

Dit zijn beiden illustrerende voorbeelden van een gevoel dat de belangen van het volk niet worden behartigd door de politiek, resulterend in een stem voor de PVV. Niet alleen PVV-stemmers brengen de kloof tussen de burgers en de politiek naar voren als motivatie. Ook een man die op Forum voor Democratie stemt, beschouwt dit als een belangrijke motivatie voor zijn stemkeuze.

"… kartelpolitiek is de oorzaak dat het allemaal heel slap is. Ze geven elkaar de baantjes. Daardoor blijven die situaties al jaren dezelfde." [32]

[29] Interview met vrouw uit Bennekom (25). Stemt PVV.
[30] Interview met man uit Almelo (60). Stemt op PVV.
[31] Interview met man uit Wijk aan Zee (55). Stemt PVV.
[32] Interview met man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.

De man zegt hiermee dat hij zijn belangen niet vertegenwoordigd ziet in de politiek en dat situaties die hij belangrijk vindt niet veranderen maar al jaren hetzelfde blijven. Forum voor Democratie verzet zich tegen deze 'kartelpolitiek' van de gevestigde orde, wat er mede voor zorgt dat deze man op deze partij stemt.

Naast deze PVV- en F.v.D-stemmers ervaart een geïnterviewde SP-stemmer ook een kloof tussen de huidige politiek en het volk. Deze man verwoordt het op de volgende manier:

"De VVD zie ik echt als een elitaire partij. VVD staat voor mannen in pakken en hockeymeisjes die hun eigen belang vertegenwoordigen ten koste van anderen. CDA en D66 is eigenlijk zelfde verhaal, die komen alleen voor hun eigen belang op. Een volkspartij zoals de SP, wil ook iets doen voor anderen en voor de samenleving in zijn geheel."[33]

De man voelt zich nog wel verbonden met de politiek, maar gelooft niet in de huidige partijen die regeren. Hij stemt op de SP omdat deze partij zich afzet tegen de gevestigde orde en opkomt voor het volk.

De ontzuiling en secularisering hebben een kloof veroorzaakt tussen burgers en de politiek. Uit de analyse van de data komt naar voren dat een aantal respondenten deze kloof als een belangrijke motivatie naar voren brengen om te stemmen op een populistische partij. Het gevoel dat er niet geluisterd wordt naar het volk komt hierbij naar voren als de motivatie die het vaakst genoemd wordt.

Globalisering

Naast het gebrek aan vertrouwen in bestuur en politiek ten gevolge van de ontzuiling, kan het gevoel van het verlies van identiteit een motivatie zijn om op een populistische partij te stemmen. Dit gevoel is een gevolg van het proces van toenemende globalisering. Globalisering is het steeds doorgaande proces van internationale uitwisseling van geld, goederen, informatie en mensen.

Dat mensen het gevoel hebben dat ze hun identiteit verliezen als gevolg van globalisering blijkt onder meer uit een interview met een man uit Eindhoven. Hij heeft het gevoel dat de Nederlandse identiteit wordt bedreigd door de open grenzen.

"Het is een beetje een zooitje geworden. De Nederlandse cultuur vervaagt door al die andere culturen. Grenzen dicht gooien zou daarom voor mij een goede optie zijn."[34]

Deze man ziet weinig voordelen van open grenzen. Om deze reden stemt hij op een partij die tegen toenemende globalisering is en voor het sluiten van de grenzen, wat resulteert in een stem voor de PVV.

Een man uit Delfzijl is net als de stemmer uit Eindhoven een tegenstander van de globalisering. Hij ziet weinig voordelen van het hebben van meerdere culturen in één land.

"Ik zie er niet heel veel voordelen van. Zolang iedereen een beetje normaal kan doen, kunnen we best naast elkaar leven. Maar de Arabische cultuur staat te ver af van onze eigen cultuur. Dat moet je niet onderschatten.

… De Nederlandse identiteit moet beschermd worden. Deze wordt wel bedreigd vind ik, grotendeels door de islam. Marokkanen en Turken hebben voor een hoop gedonder gezorgd."[35]

[33] Interview met man uit Deventer (23). Stemt SP.
[34] Interview met man uit Eindhoven (29). Stemt PVV.
[35] Interview met man uit Delfzijl (70). Stemt PVV of VVD.

Uit deze quote valt op te maken dat de man door een externe dreiging (de islam) de scheidslijnen tussen de Arabische cultuur en zijn eigen cultuur afbakent. Hij creëert zo een ingroup (van de eigen cultuur en de Nederlandse identiteit) en zet deze af tegen de outgroup (de islam en de Arabische cultuur). Vervolgens gebruikt de man een stereotype over de outgroup, door te stellen dat (alle) Marokkanen en Turken voor een hoop gedonder hebben gezorgd. Met dit stereotype versterkt hij zijn eigen groepsidentiteit en benadrukt hij nog eens het beeld over de identiteit van de outgroup. Dit laat zien de Nederlandse identiteit voor de man belangrijker wordt, naarmate hij het gevoel heeft dat deze wordt bedreigd door een externe dreiging. De PVV komt op voor de Nederlandse identiteit, dit is een belangrijke motivatie voor de man om (mogelijk) op de PVV te stemmen.

De F.v.D.-stemmer uit Veendam ziet net als de man uit Delfzijl weinig voordelen van meerdere culturen in Nederland.

"Al onze kernwaarden vertroebelen door al die culturen, daarom ga ik niet zeggen dat het een goede zaak is."[36]

Ook de 25-jarige vrouwelijke respondent uit Bennekom is van mening dat datgene waar Nederland voor staat in gevaar is.

"De Nederlandse identiteit wordt ook bedreigd. Het draait steeds meer om het moslimgeloof, terwijl we nog steeds een christelijk land zijn. En dan ga je het ook hebben over de zwarte pieten discussie. Vind ik bespottelijk, echt bespottelijk. Ik kan daar heel kwaad om worden. Dan denk ik, kom op voor je eigen tradities en waarden. Maar nee, er moet allemaal maar gepraat over worden."

Net als de respondent uit Delfzijl begint de vrouw de scheidslijnen tussen de ingroup (Nederlandse identiteit) en de outgroup (moslims) te definiëren nadat ze opmerkt dat haar groepsidentiteit wordt bedreigd. Nadat ze de dreiging opmerkt begint ze haar ingroup te definiëren, door te stellen 'we' nog steeds een christelijk land zijn met tradities als sinterklaas. Een bedreiging van de Nederlandse identiteit (haar ingroup) is een van de motivaties voor de vrouw om op de PVV te stemmen.

De mannelijke SP-stemmer is iets genuanceerder. Hij stipt een probleem aan van globalisering, maar plaatst het begrip tegelijkertijd in een breder perspectief.

"Op dit moment kan een Pool goedkoper werken dan een laaggeschoolde Nederlander. Dat vind ik een slechte zaak. Op die manier zijn de buitenlanders wel een bedreiging voor ons op economisch gebied.

De Nederlandse cultuur is al heel lang een mengelmoes van allerlei culturen. Globalisering is niet iets van de laatste jaren, het is een eeuwenoud concept. Cultuur zit in mensen en in het gedrag van mensen, dat vergeten mensen vaak. Mensen doen vaak alsof ze het vast kunnen pakken."[37]

Door de toegenomen internationale uitwisseling van mensen nemen Polen in Nederland in sommige sectoren werk over van Nederlanders. Deze man ziet dat als een negatief gevolg van globalisering. Het hebben van meerdere culturen in een land ziet hij niet als een probleem. Als enige van de respondenten plaatst de man dit in historisch perspectief en bekritiseert hij het gebruik van de term cultuur door mensen.

[36] Interview met man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.
[37] Interview met man uit Deventer (22). Stemt SP.

Individualisering

Individualisering staat voor de toenemende keuzevrijheid van individuen en de afnemende sociale binding tussen mensen. Deze toenemende keuzevrijheid, ook op het gebied van stemmen op politieke partijen, heeft het moeilijker gemaakt voor de kiezer om een stem uit te brengen. Mensen weten steeds minder goed waar bepaalde politieke partijen voor staan.[38]

Een 19-jarige verkoopster van een sportwinkel in Veendam zegt hierover:

"Ik heb nog niet eerder gestemd. Laatst heb ik wel de stemwijzer ingevuld met vriendinnen en daar kwam de 50+ partij uit. Beetje raar is dat wel. Ik heb geen idee wat andere mogelijkheden zijn."[39]

Deze vrouw heeft geen idee wat op welke partij ze moet stemmen. Daarnaast gaf ze aan totaal niet bezig te zijn met de verkiezingen. Volgens de vrouw komt dit door haar ouders, die ook niet bezig zijn met stemmen. Dit illustreert dat mensen sociale wezens zijn en elkaar aansteken in een bepaald gedrag. In dit geval geeft dit de invloed van de sociale omgeving op het stemgedrag van de vrouw weer.

Het electoraat in Nederland is door de individualisering dynamischer geworden. Het is niet direct uit de verzamelde data te halen hoe deze ontwikkeling tot meer stemmen voor populistische partijen leidt. Duidelijk is dat de toenemende globalisering en de kloof tussen de burgers en de politiek als gevolg van de ontzuiling wel directe invloed hebben op de motivaties van respondenten die op populistische partijen stemmen. In de volgende paragraaf zijn deze motivaties gelinkt aan concrete inhoudelijke onderwerpen die worden beïnvloed door de reeds behandelde 'grotere' ontwikkelingen in de samenleving.

Inhoudelijke motivaties

De respondenten van mijn onderzoek kwamen vaak met inhoudelijke motivaties, wanneer ze gevraagd werd naar de motivaties om op een populistische partij stemmen. In deze paragraaf zijn de vaakst genoemde inhoudelijke motivaties geanalyseerd, dit zijn de motivaties die betrekking hebben op het immigratiebeleid, de media, Europese Unie en de islam.

Immigratiebeleid

Het immigratiebeleid staat in nauw verband met globalisering. De twee onderwerpen komen apart in dit hoofdstuk terug omdat het immigratiebeleid een directe link heeft met (motivaties over) regeringsbeleid en globalisering meer een ontwikkeling is dat op de achtergrond dit immigratiebeleid beïnvloedt. Het immigratiebeleid is in bijna vrijwel alle interviews en gesprekken als motivatie naar voren gebracht bij de stemmers op een rechts populistische partij. Bijvoorbeeld door de 50-jarige vrouw uit Bennekom, die zich afzet tegenover het immigratiebeleid.

"*Het buitenlandersbeleid is niet goed, mensen die hier al 12 jaar zijn, worden er uitgezet. Terwijl er aan de andere kant allemaal mensen worden binnengelaten. Vluchtelingen krijgen alles wat ze maar willen terwijl er Nederlanders zijn die ontzettend lang op een huurhuis moeten wachten. Ik wil een partij die daar wat van zegt en die zich daartegen verzet."*[40]

[38] Om deze reden wordt een middel als 'stemwijzer.nl' veel gebruikt om de keuze voor een bepaalde politieke partij in Nederland af te wegen. Volgens de site maakten voorafgaand aan de verkiezingen in 2017 6,8 miljoen mensen gebruik van deze site.

[39] Kort gesprek met sportwinkelverkoopster (19) uit Veendam. De verkiezingen 'boeien haar niks', ze ziet wel wat ze stemt op de verkiezingsdag.

[40] Interview met vrouw uit Bennekom (50). Stemt PVV.

De vrouw geeft aan dat het immigratiebeleid de belangrijkste motivatie voor haar is om op de PVV te gaan stemmen. Gedurende het onderzoek stapelden deze inhoudelijke motivaties zich op. Een vrouwelijke mbo-student uit Bennekom komt met inhoudelijke argumenten die ook betrekking hebben op het buitenlandersbeleid en de vluchtelingencrisis.

"Criminele Marokkanen moeten opgepakt worden. Maar nu ook, met al die vluchtelingen, wat we allemaal voor anderen doen. Kijk ik ben geen racist hoor. Maar denk ook eens aan je eigen volk. Ik denk op een gegeven moment vol is vol en het is genoeg. Ik vind het heel erg dat mensen moeten vluchten maar kijk iets verder dan je neus lang is alstublieft. Zo van dorpen en gemeenten zoek het maar uit. Dat vind ik heel erg en dat vind ik ook belangrijk om mijn standpunt te bepalen."[41]

Voor deze mevrouw is de manier van omgang met (wat zij noemt) criminele Marokkanen en met vluchtelingen in Nederland de bepalende factor om op de PVV te stemmen. Ze gebruikt een disclaimer door te zeggen dat ze geen racist is. Hiermee legitimeert ze zichzelf voor de argumenten die ze geeft. Ook voor een 18-jarige mbo-student uit Heelsum is de vluchtelingencrisis bepalend voor het uitbrengen van de stem. In dit geval niet voor de PVV, maar voor Forum voor Democratie. Deze partij spreekt zich fel uit als het gaat om het immigratiebeleid in Nederland.[42] De 18-jarige vrouw uit Heelsum verwoordt het zelf op de volgende manier:

"Er zijn genoeg landen met genoeg ruimte en daar is Nederland er geen van! Grenzen dicht."[43]

Naast deze vrouwelijke student stemt de 45-jarige respondent uit Veendam op F.v.D. Zijn belangrijkste motivatie om op F.v.D. te gaan stemmen is volgens hem de noodzaak voor verandering. Naast het aanpakken van de eerdergenoemde kartelpolitiek, moet er volgens deze meneer verandering komen op het gebied van immigratie, de Europese Unie en de media. Hij heeft hier uitgebreide inhoudelijke motivaties voor. Zo zegt hij over het immigratiebeleid het volgende:

"Daarnaast willen we[44] *naar een Australisch immigratiemodel, wat daar fantastisch werkt … Die mensen uit Syrië kunnen naar Libanon en Turkije. Dan komen ze in Libanon voor onderdak en dan wordt er gezegd; er zijn al een half miljoen mensen voor u geweest. Logisch dat ze dan verder kijken en dan een strategische keuze maken. Ze zien dat ons land welvarend is en dat trekt veel mensen aan. Als ze hier worden weggestuurd dan krijgen ze ook nog eens een zak geld mee. Het is dus altijd positief om naar Nederland te komen. Voor ons eigen landje is dat natuurlijk minder."* [45]

De vrouwen uit Bennekom en Heelsum brengen net als de man uit Veendam het immigratiebeleid als een belangrijke inhoudelijk motivatie naar voren voor het uitbrengen van hun stem. Deze motivaties kunnen geschaard worden onder de conflicthypothese/integrated group threat theory, waarbij de autochtone respondenten (in dit geval) vluchtelingen zien als een bedreiging voor hun economische positie en identiteit.

Het immigratiebeleid wordt ook bekritiseerd in een aflevering van de documentaire 'Buiten het Binnenhof'[46] van Nieuwsuur, over het verwachte stemgedrag in Noordoost Groningen. Veel mensen

[41] Interview met vrouw uit Bennekom (25). Stemt PVV
[42] https://forumvoordemocratie.nl/verkiezingsprogramma

[43] Interview met vrouw uit Heelsum (18). Stemt F.v.D.
[44] Deze meneer is vrijwilliger voor de partij, vandaar dat hij af en toe in de 'we-vorm' spreekt.
[45] Interview met man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.
[46] Documentaire Nieuwsuur van 13 februari 2017, met als doel het opvangen van verschillende geluiden in de samenleving in relatie met het stemgedrag in de aanloop naar de verkiezingen.
https://joop.bnnvara.nl/videos/hierom-stemmen-pvv

die tijdens deze aflevering in beeld komen zeggen op de PVV te gaan stemmen. Het immigratiebeleid is een terugkerend onderwerp in de antwoorden van de geïnterviewde mensen. Bijvoorbeeld tijdens een interview in de voedselbank met een mevrouw. Zij geeft de volgende inhoudelijke motivatie om op de PVV te gaan stemmen:

"Ik ga Wilders stemmen. Vooral om het asielbeleid. Ik heb Syrische buren, hele lieve mensen en hartstikke aardig. Maar als ik zie wat zij allemaal binnenkrijgen. Dan staan bij mij de tranen in mijn ogen. Er komen nieuwe bedden, kleding alles komt maar binnen. En dan denk ik. Ik zit hier met een bankstel van tig jaar oud waar allemaal scheuren in zitten. Dan heb je zoiets van waarom zij dan wel en ik niet."[47]

Ook deze vrouw geeft aan dat het asielbeleid haar belangrijkste motivatie is om op de PVV te gaan stemmen. Vervolgens legt ze uit waarom, aan de hand van een voorbeeld die betrekking heeft op haar eigen ervaringen en op haar eigen leven. Ze vertelt dat ze ziet wat vluchtelingen krijgen van de regering, en vergelijkt dat met wat ze zelf krijgt van de regering. De vluchtelingen krijgen van mevrouw van alles, en zij krijgt zelf niks. De vrouw voelt zich hierdoor bedreigd in haar economische positie en status (conflicthypothese), wat zich vertaalt in een stem voor de PVV. Een partij die zegt op te komen voor de Nederlanders en minder geld wil uitgeven aan vluchtelingen of asielzoekers. Dit is een voorbeeld van een redenatie vanuit het verschijnsel zelfreferentialiteit, waarbij de werkelijkheid wordt gezien op basis van een volstrekt eigen idee over wat belangrijk is en wat niet. Het hogere doel, het opvangen van mensen uit oorlogsgebieden, wordt bij deze redenatie genegeerd. Alleen het persoonlijke deel – 'ik krijg geen geld en zij wel' -komt aan bod in de redenatie van de mevrouw. Dit is vanuit het verschijnsel zelfreferentialiteit te verklaren als een uitdrukking van de vrouw om zichzelf in stand te houden.

Naast de ontevredenheid over het immigratiebeleid, brengen een aantal respondenten de ontevredenheid over de media naar voren als motivatie om op een populistische partij te stemmen.

Media

De respondent uit Veendam die F.v.D. stemt zich laat zich bijvoorbeeld negatief uit over de manier waarop de media haar nieuws verspreidt in Nederland. Hij verwoordt dit als volgt:

"… wij zijn sterk tegen de manier waarop de media nu te werk gaat en hoe van ons belastinggeld gekleurde tv wordt uitgezonden. De politiek heeft een veel te sterke invloed op wat er op tv komt en wat niet. Iemand als Jesse Klaver komt veel eerder bij Jinek te zitten dan een Thierry Baudet. Wij willen daarom flink saneren op de publieke omroep. Ik denk dat ze daar inmiddels met klamme handjes onze groeiende populariteit volgen." [48]

De man is tegen de huidige gang van zaken bij de publieke omroep omdat ze gekleurde tv uitzenden en mensen als Baudet te weinig een podium bieden. F.v.D. wil de publieke omroep op de schop nemen wat aansluit bij de inhoudelijke motivaties van de man om op deze partij te stemmen.

Net als de man uit Veendam meent een mannelijke respondent uit Aalsmeer dat de politiek een te grote invloed uitoefent op datgene wat er op tv wordt uitgezonden.

"…media zit absoluut in een bubbel, ze dringen ons allemaal dingen op. NOS, nu.nl, eenvandaag, telegraaf, ad etc. Linkse propaganda verspreiden ze, vooral politiek correct en ander meningen

[47] Geïnterviewde vrouw in de voedselbank in Noordoost Groningen door Nieuwsuur.
[48] Interview met man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.

dulden ze niet en zetten mensen met andere meningen weg als islamfoob, terrorist, racist etc. Waarom vertellen ze niet gewoon het nieuws zonder duidelijk hun mening daarbij te geven?"[49]

Volgens de man is de media te subjectief en te links georiënteerd. Hij beweert dat andersdenkenden in de media geen ruimte krijgen en meteen negatief worden weggezet. Zijn inhoudelijke motivaties brengt de man naar voren als eerste orde werkelijkheid. Het gaat hier echter om standpunten die niet empirisch meetbaar zijn en dus vallen onder de tweede orde werkelijkheid. De tweede orde werkelijkheid refereert naar de interpretaties van mensen met de bijbehorende opvattingen en belevingen. 'De media zit absoluut in een bubbel'- wordt gebracht als een feit, maar is in feite een interpretatie van de man uit Aalsmeer die niet te empirisch meetbaar is.
Het zou kunnen dat het proces van groepsdenken ervoor heeft gezorgd dat de man zo overtuigd is van zijn gelijk. De man geeft later aan dat hij door de subjectiviteit van de 'normale media' andere mediakanalen raadpleegt, waaronder *xandernieuws.punt.nl*. Dit is een complottheorieënwebsite die veel artikelen plaatst over de New World Order. Op de site wisselen bezoekers daarnaast hun standpunten/opvattingen uit. Hier zou een ingroup kunnen worden gecreëerd van mensen die zich afzetten tegen de traditionele media (outgroup). In deze ingroup bevestigen mensen elkaar in hun ideeën over deze traditionele media. De man zegt er zelf het volgende over:

"Als je xandernieuws.punt.nl leest word je doorverwezen naar andere sites. Ik vind niet alles op xandernieuws.punt.nl goed maar het gaat mij om de strekking en de achtergrondfeiten. Zo lees ik nu.nl en xandernieuws naast elkaar. Dan maak ik zelf mijn standpunt. Zo heb je twee uitersten naast elkaar. Meestal lees ik eerst nu.nl en bepaal mijn mening. En dan lees ik xandernieuws en wordt mijn standpunt bevestigd."[50]

Door deze formulering lijkt de man genuanceerd zijn standpunt te maken. De vraag is in hoeverre de man beïnvloed wordt door de site 'xandernieuws', waar nieuwsberichten worden gebracht als berichten die betrekking hebben op de eerste werkelijkheid zonder dat de inhoud te controleren is en daarnaast vaak meningen betreffen. Duidelijk is dat de man zich afzet van de traditionele media en onder ander om deze reden (mogelijk) stemt op een partij die dat ook doet, namelijk de PVV.

Opvallend is dat respondenten die niet op een populistische partij stemmen, zich niet afzetten tegen de traditionele media. De respondenten die dat wel doen geven als belangrijkste motivatie aan dat de media 'te gekleurd' is. Een verklaring hiervoor is dat stemmers op een populistische partij een wantrouwendere en ontevredenere houding hebben richting de manier waarop bepaalde zaken in Nederland zijn georganiseerd.

Europese Unie

Naast het immigratiebeleid en de gekleurde media, wordt de Europese Unie in mijn verzamelde data vaak genoemd als een van de belangrijkste motivaties om op een populistische partij te stemmen.

In een krantenartikel van het Algemeen Dagblad komen zeventien PVV-stemmers aan het woord die hun motivaties om op de PVV te stemmen toelichten. De PVV-stemmers kregen vooraf verschillende vragen, waarop ze in een brief konden antwoorden. Een van de vragen heeft betrekking op de belangrijkste motivatie om op de PVV te stemmen. Van de zeventien PVV-stemmers geven er twee stemmers aan dat 'de EU' de belangrijkste motivatie is om op de PVV te stemmen.

Zo verwoordt een christelijke man in het Algemeen Dagblad dat:

[49] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.
[50] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.

"…belangrijkste punten om op de PVV te stemmen zijn: uittreding van Nederland uit de EU, de gulden terug (die ons welvaart bracht, de euro bracht slechts armoede) …" [51]

De euro wordt door de man als reden aangewezen dat er meer armoede is ontstaan. Een andere man antwoordt op dezelfde vraag over de belangrijkste motivaties als volgt:

"Minder EU of eruit stappen. Moedeloos van de regels, die Brussel ons oplegt..."[52]

Niet alleen in dit krantenartikel spreken PVV-stemmers zich uit tegen de Europese Unie, ook bij mijn interviews. De term Brussel komt hierbij regelmatig terug. De gepensioneerde respondent uit Delfzijl zegt erg kritisch te zijn richting de EU.

"Wat ik al aangaf, we moeten meer beslissingsbevoegdheid in Den Haag hebben. Brussel kan niet gaan bepalen wat we hier allemaal wel of niet kunnen doen."[53]

Ook de mannelijke respondent uit Wijk aan Zee ziet vooral problemen door EU. Volgens hem is de Europe Unie zelfs het grootste probleem voor Nederland op dit moment.

"Ik ben fel tegen de EU. Alle politici willen er goed opstaan bij de mensen in Brussel. Maar ze vergeten hun eigen land. Kom op nou, je moet wel baas in eigen land blijven. Ik zweer het joh, Brussel bepaalt alles. Ik ben ook voor een heel ander model van regeren. Ik wil zoiets als het IJsland-model. Via een burger-evaluatie is daar veel meer macht van de burgers."[54]

De man heeft het gevoel dat we de macht in Nederland hebben weggegeven aan Brussel (de EU). Deze meneer bekritiseert niet alleen de EU. Hij komt tegelijkertijd met oplossingen voor een ander manier van regeren door te stellen dat we onze democratie naar een IJsland-model zouden moeten inrichten. Voor deze persoon is de EU de belangrijkste motivatie om op de PVV te stemmen. Meer respondenten zien de (inrichting van de) EU als de belangrijkste motivatie om op de PVV te gaan stemmen. De 41-jarige respondent uit Aalsmeer, verwoordt dit letterlijk:

"Mijn stem op de PVV is vooral een anti-Europa stem. Samenwerking vind ik erg goed en mag wat mij betreft meer maar dat een land zijn zeggenschap over zijn eigen land kwijtraakt ten koste van democratie vind ik fataal voor een land als Nederland."[55]

Hij komt met inhoudelijke motivaties waarom hij vindt dat er iets moet gaan gebeuren als het gaat om de Europese Unie. Deze inhoudelijke motivaties hebben betrekking op zijn eigen werksituatie.

"Kijk ik werk in de zorg en voorheen kreeg mijn thuiszorgorganisatie elk jaar subsidie. Nu heeft EU besloten dat bij subsidie elke twee jaar een vrije aanbesteding moet zijn. Dus elke organisatie kan dan aanspraak maken op die subsidie. Dat betekent dat ik nu elke twee jaar mijn baan kan verliezen als een andere organisatie de subsidie krijgt toegewezen en daardoor alleenrecht heeft om de zorg te mogen verlenen. De wethouder heeft er buikpijn van dat de vertrouwde Aalsmeerse organisatie straks buitenspel wordt gezet. Na twee jaar moeten ze dan weer opnieuw meedingen. Zo moet ik om de twee jaar solliciteren bij een nieuwe zorgverlener." [56]

---

[51] http://www.ad.nl/digitaal/bloemlezing-pvv-ers-motiveren-hun-stem~a1c7b37e/. PVV-ers die hun stem motiveren. Gepubliceerd op 25 november 2016.
[52] http://www.ad.nl/digitaal/bloemlezing-pvv-ers-motiveren-hun-stem~a1c7b37e/. PVV-ers die hun stem motiveren. Gepubliceerd op 25 november 2016.
[53] Interview met man uit Delfzijl (70). Stemt PVV of VVD
[54] Interview met man uit Wijk aan Zee (55). Stemt PVV.
[55] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.
[56] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.

Dit persoonlijke verhaal is een goed voorbeeld van zelfreferentialiteit. De man refereert vooral naar zijn eigen persoonlijke problemen die hij ervaart op het werk, door de EU. Tegelijkertijd wordt het 'grotere plaatje/hogere doel' achterwege gelaten, wat in dit geval de redenen zijn waarom de EU is opgericht. De respondent heeft geen invloed op de wetgeving die van 'bovenaf' komt (van de EU), maar hij heeft wel last van deze wet/regelgeving. Doordat hij geen grip heeft op de situatie is er onvrede bij hem ontstaan. Deze onvrede resulteert bij de man tot het gevoel dat Nederland zijn zeggenschap over zijn eigen land kwijtraakt. Om deze reden is de man tegen Europa en voor de PVV. De man refereert niet alleen naar zijn eigen persoonlijke werksituatie, hij noemt ook nog nadelen van de Europese Unie voor het dorp waarin hij woont.

"Aalsmeer is een kwekersdorp en handelscentrum van de grootste bloemenveiling ter wereld. Veel Nederlandse exporteurs zitten hier. Rusland was een zeer grote afnemer. Nu de EU Rusland boycot ligt de bloemenhandel naar dit land stil. Er zijn al bedrijven failliet daar gegaan. Maar EU houdt geen rekening met Aalsmeer. Dat belang weegt minder zwaar dan hun andere belangen."[57]

De man redeneert aan de hand van datgene wat hij belangrijk vindt, wat gelinkt wordt aan de situatie van bloemenbedrijven die failliet zijn gegaan in Aalsmeer door een beslissing van de EU om Rusland te boycotten. Deze beslissing van de EU heeft grote impact op een klein dorp als Aalsmeer. Met deze inhoudelijke motivaties, gebaseerd op onvrede jegens de EU, geeft de man aan om waarschijnlijk PVV te stemmen, omdat deze partij ook tegen de Europese Unie is.

De respondent uit Veendam die F.v.D. stemt deelt deze de onvrede richting de EU.

"De EU is één grote groep vriendjes die elkaar de baantjes overgeven. Als je daar eenmaal werkt dan weet je dat je kan blijven zitten. Zie ook de standpunten van Forum voor Democratie. Daar sta ik helemaal achter." [58]

De mannelijke respondent uit Eindhoven benadrukt vooral dat zijn vrijheid in ingeperkt door de EU.

"Absoluut tegenstander, we moeten ons aan allerlei regeltjes houden die ons alleen maar beperken. Alles is duurder geworden, we moeten echt weer terug naar de gulden."[59]

De man geeft tijdens het interview aan dat het hele EU-beleid een van de belangrijkste redenen is om op de PVV te stemmen.

Ook bij documentaires over PVV-stemmers komt de EU naar voren als een belangrijke determinant voor het bepalen van de stem. De voorzitter van het 'Volendam Museum' verklaart in een interview met '1848.nl'[60] de relatief grote aanhang van de PVV in Volendam op de volgende manier:

"Het werk van de garnalenpellers is afgepakt door Brussel, maar dat was een goede verdienste. Het was niet hygiënisch genoeg. En als we dan aan de andere kant alle mensen die in nood zijn helpen met geld uit Volendam. Dat kan niet. … waarom de PVV zo populair is."[61]

[57] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP
[58] Interview met man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.
[59] Interview met man uit Eindhoven (29). Stemt PVV
[60] https://1848.nl/wat-is-1848. Politiek platform.
[61] https://www.youtube.com/watch?v=lxvtnVbbU2E Interview met voorzitter van Volendams Museum van 12 maart 2017.

Uit deze woorden valt op te maken dat PVV-stemmers in Volendam het gevoel hebben dat hun belangen niet worden behartigd door de Europese Unie. Het gevoel overheerst dat anderen door geld uit Volendam via de EU worden geholpen en dat Volendam zelf sterk wordt benadeeld. Een visser uit Volendam komt met inhoudelijke motivaties tegen de Europese Unie die hierop aansluiten.

"Moet je nagaan, in de oorlog hebben de soldaten gevochten voor onze vrijheid. Wij hebben nu het hele Nederland weggeven aan de Brussel. De euro vind ik helemaal niks, wat moet ik daar nou van vinden. Het is niks meer waard geworden voor ons."[62]

De man heeft het gevoel dat zijn vrijheid en de vrijheid van Nederland is afgepakt door de EU. Het uitgangspunt dat van de PVV dat 'Nederland weer van ons moet zijn' spreekt hem erg aan.

De bemoeienis van hogerhand, in dit geval van de Europese Unie, is een terugkerend aspect als het gaat om de onvrede richting de EU. Mensen die hier ontevreden over zijn, brengen persoonlijke punten naar voren die refereren naar de motivaties om te stemmen op een populistische partij in Nederland. De respondenten hebben gemeen dat ze de EU als een gezamenlijke vijand neerzetten voor de problemen die ze ervaren. De motivaties gerelateerd aan de EU zijn samenvattend een gevoel van een verlies van de controle van de macht in Nederland, een gevoel van beperking (verlies van vrijheid) door allerlei regeltjes en een gevoel van achteruitgang door de invoering van de euro in Nederland.

Islam

Tot slot komt de islam (het gevaar van) vaak terug als een inhoudelijke motivatie om op een populistische partij te stemmen. De meeste mensen uiten vooral kritiek op de islam, waarbij ze de PVV of Forum voor Democratie zien als de enige partijen die meegaan in deze kritiek.

Zo verwoordt een vrouw uit Heemskerk deze kritiek op de volgende manier:

"De reden dat ik op de PVV stem, is dat ik hoop dat het beleid veel kritischer wordt richting moskeeën waar standpunten worden verkondigd die haaks staan op de westerse standpunten."

De vrouw denkt niet dat de westerse cultuur en de islam goed bij elkaar passen:

"… het gaat gewoon niet samen. Wat je vaak hoort is dat we de dialoog moeten aangaan, dat we moeten verbinden, elkaar niet uitsluiten etc. Dat argument gaat op voor mensen die zelf ook openstaan voor kritiek. En het is heel moeilijk op kritiek op de islam te geven. Daar staan moslims niet echt voor open. Ik neem het ze ook niet kwalijk, als je bepaalde waarden met de paplepel ingegoten krijgt, is het ook heel lastig om anders te gaan denken. Maar het lijkt me verstandig om niet nog meer mensen te laten immigreren met die waarden." [63]

De respondent brengt haar inhoudelijke argumenten naar voren als argumenten van de eerste orde werkelijkheid. Ze begint met 'het gaat gewoon niet samen', later zegt ze nog dat 'heel moeilijk is om kritiek te geven op de islam'. Dit zijn uitspraken die vallen onder de tweede orde werkelijkheid, omdat ze voor meerdere interpretaties vatbaar zijn. Daarnaast spreekt ze een stereotype uit door te zeggen dat moslims daar niet open voor staan. Ze scheert hiermee alle moslims over een kam. Dit is een kenmerk van ingroup en outgroup denken, waarbij leden van de outgroup (de moslims) eenzijdig

[62] Documentaire van Der Spiegel over de PVV en de EU in Volendam. http://www.spiegel.de/video/geert-wilders-und-die-pvv-fischer-und-die-eu-in-volendam-video-1347528.html (gepubliceerd op 20 mei 2014)

[63] Interview met vrouw uit Heemskerk (50). Stemt PVV.

worden neergezet op een negatieve manier ten op zichtte van de ingroup (de westerse cultuur). Door zich negatief te uiten richting de islam versterkt ze hiermee haar eigen westerse identiteit (ingroup).

Ook de mannelijke respondent uit Wijk aan Zee heeft inhoudelijke kritiek op de islam.

"Binnen de Islam is verder weinig terugwijzing als het niet goed gaat, dat stoort me wel."

Tegelijkertijd geeft deze man aan dat dit niet zijn motivatie is om op de PVV te stemmen. Hij heeft een genuanceerde mening richting de islam, door te zeggen dat:

"de islam zou een bedreiging kunnen zijn als ze de sharia willen invoeren in bepaalde delen in het land. Maar op dit moment zie ik dat nog niet snel gebeuren. We moeten het wel in de gaten houden."[64]

In tegenstelling tot deze man spreekt een vrouw uit Bennekom wel haar directe zorgen uit met betrekking op de islam.

"*…ik maak me wel zorgen. In zekere zin ben ik bang dat de islam de overhand krijgt. Ze worden nu al groter en groter en ik denk dat dit alleen maar door blijft gaan."*[65]

De vrouw is bang dat de islam erg groot gaat worden in Nederland. Door op de PVV te stemmen hoopt ze deze ontwikkeling een halt toe te roepen. Ook voor een jongere vrouw uit Bennekom is de groeiende islam in Nederland een belangrijke motivatie voor haar PVV-stem.

"Het geloof wordt zodanig opgedrongen in Nederland. Grotere moskeeën bijvoorbeeld, wij moeten overal maar respect voor hebben. Terwijl mensen met een moslimgeloof niet eens weten waar Pasen voor staat. We zijn nog steeds een christelijk land, wonen nog steeds in Europa, er niet in een Arabisch land. En gaat nu alleen maar aandacht naar de islam. Wij moeten wel aanpassen aan hun geloof, maar zij niet aan ons. Het komt niet van twee kanten… Ik vind mensen met een moslim achtergrond erg snel op hun tenen getrapt. Oh god, ik zeg ik ben niet een racist, maar dit klinkt wel echt racistisch.
… Ik zeg niet zoals Geert Wilders we sluiten alle moskeeën en bla bla bla. Maar er mag wel meer aandacht naar het christendom. Alle Nederlanders moeten zich maar aanpassen. Iedereen met een christelijk geloof wordt aan de kant gezet. Daar wordt niet voor opgetreden.
Ze willen hier wel vrij met Suikerfeest, maar wij kregen echt geen vrij als we dat vragen in een Arabisch land met kerst."[66]

Uit dit verhaal valt op te merken dat de vrouw het idee heeft dat haar ingroup wordt bedreigd. Hierdoor begint ze te definiëren waar volgens haar de ingroup voor staat (christelijk land, Pasen, Kerstmis). Tegelijkertijd haalt ze de tegenstellingen tussen de ingroup en de outgroup aan door te spreken in termen van dichotomieën. Wij' moeten overal maar respect voor hebben, terwijl 'zij' niet eens weten waar Pasen voor staat. 'Wij' moeten ons aanpassen, maar 'zij' niet aan ons. 'Zij' willen vrij met Suikerfeest, 'wij' krijgen geen vrij in een Arabisch land. De vrouw scheert in haar bewoordingen alle moslims over een kam (stereotype) en schetst een negatief beeld van deze outgroup. Bijvoorbeeld door te zeggen dat moslims zich niet aanpassen in Nederland en door te stellen dat mensen met een moslim achtergrond snel op hun tenen getrapt zijn. Door de outgroup te stigmatiseren versterkt ze haar eigen (christelijke) identiteit. Ze stemt op de PVV omdat deze partij haar identiteit zegt te beschermen en de externe dreiging van de islam wil aanpakken.

[64] Interview met man uit Wijk aan Zee (50). Stemt PVV.
[65] Interview met vrouw uit Bennekom (50). Stemt PVV.
[66] Interview met vrouw uit Bennekom (25). Stemt PVV.

De zorgen over de ervaren toenemende invloed van de islam worden gedeeld door de respondent uit Aalsmeer.

"En ik ben ook tegen de toenemende invloed van de islam. Als ik kijk naar alle moslimlanden dan zie ik dat religie regeert en niet de democratie. Zie Iran wordt geleid door Aljotholas. En in Egypte kwam de moslimbroederschap aan de macht. De islamwet gaat dan regeren. Dat wil ik hier niet hebben."[67]

De man spreekt hier zijn zorgen uit over de toekomst van Nederland. Hij motiveert zijn stemkeuze voor de PVV door een soort van doemscenario te schetsen van Nederland waarbij de islam de overhand heeft. Dit is een patroon dat vaker terugkomt bij PVV-stemmers uit mijn onderzoek. Het zou kunnen duiden op een soort van angst richting het onbekende, in dit geval de islam. Angst dat de eigen identiteit, cultuur en religie ten onder gaat. Deze angst voor de islam valt onder de conflicthypothese en is een belangrijke motivatie voor deze mensen om op de PVV stemmen.

In het eerdergenoemde artikel van het Algemeen Dagblad komt de islam ook terug als vaakst genoemde motivatie om op Wilders te stemmen. De briefschrijvers in het artikel hebben vele inhoudelijke motivaties hiervoor. Bijvoorbeeld een man die zichzelf ziet als een hoogopgeleid persoon met een grote diversiteit aan vrienden op het gebied van afkomsten. Zijn belangrijkste motivatie om op de PVV te stemmen verwoordt hij als volgt:

"Ik ben mijn stem gaan beschouwen als een one-issue stem. Niet dat de PVV een one-issue partij is, en niet dat ik een one-issue man ben, maar ik zie geen ander optie meer dan de meest anti-islamistische partij die ik ken zo sterk mogelijk te willen maken…Na Charlie Hebdo brak mijn klomp. Toen dacht ik: 'En nu wil ik er godverdomme het fijne van weten!' Toen bestelde ik een Koran, en sociologische, historische, economische en nog een hups andere boeken en ben me nog grondiger in de islam en immigratie gaan verdiepen. Ik durf dus wel te zeggen dat onderbouwd tot mijn stemkeuze ben gekomen. Daarom is het ook zo frustrerend dat mensen steeds blijven jammeren over 'onderbuikgevoelens' en 'angst', en 'tokkies' en 'islamofobie' etc."[68]

Deze man ziet zijn stem op de PVV als een stem tegen de islam. Zijn belangrijkste inhoudelijke motivatie om op de PVV te stemmen is het feit dat de PVV zegt de islam te bestrijden. Hij geeft aan dat hij onderbouwt tot zijn stemkeuze is gekomen door het lezen van diverse boeken. De man geeft aan dat het dan ook frustrerend is dat PVV-stemmers worden weggezet als tokkies die zich laten leiden door angst. Hij voelt zich gestigmatiseerd door anderen en probeert dat door middel van zijn verhalende argumentatie te bestrijden.

In tegenstelling tot de PVV- en F.v.D.-stemmers uit mijn onderzoek, zien de respondenten die stemmen op de ChristenUnie, D66, het CDA en de SP de islam niet als een gevaar. Een D66-respondent uit Volendam denkt dat de angst voor de islam met de media te maken heeft.

"Ik zie de islam niet als een bedreiging. We zijn alleen maar bang voor anderen vanwege de media. In de media krijgen we alles mee wat er in Parijs gebeurt of in Syrië. Vroeger had je dat allemaal niet, toen had je geen idee wat er in een ander land speelde. Nu worden we allemaal bang door de beelden die we constant voorgeschoteld krijgen. Ik zeg niet dat de media slecht is ofzo, maar het beïnvloedt wel hoe mensen over bepaalde zaken denken."[69]

[67] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.
[68] http://www.ad.nl/digitaal/bloemlezing-pvv-ers-motiveren-hun-stem~a1c7b37e/. PVV-ers die hun stem motiveren. Gepubliceerd op 25 november 2016.
[69] Interview met man uit Volendam (25). Stemt D66.

De man probeert de angst voor de islam te verklaren door de rol van de media. Hij denkt dat deze media een grote rol heeft op de belevingswereld van een persoon en hiermee de stemkeuze beïnvloedt. Uit deze quote valt op te maken dat hij zich bewust is van dit proces en (mede) om deze reden de islam niet als een gevaar ziet.

Los van deze 'niet PVV- en F.v.D.-stemmers' komt de islam in mijn onderzoek vaak terug als het gaat om een inhoudelijke motivatie om op een (rechts-)populistische partij te stemmen. Deze inhoudelijke motivaties gelinkt aan de islam zijn ervaarde botsende normen en waarden, angst voor een toenemende invloed van de islam, het gevoel dat moeilijk kritiek te leveren is op moslims en dat de Nederlandse/christelijke identiteit en cultuur bedreigd wordt.

Soms zijn de inhoudelijke motivaties gelinkt aan bepaalde personen of specifieke groepen mensen die in relatie staan met/tot de stemmer. We spreken dan van relationele motivaties. In de volgende paragraaf worden deze motivaties geanalyseerd.

Relationele motivaties

De respondenten uit mijn onderzoek verbinden de motivaties om op een populistische partij te stemmen soms aan personen of groepen. Aan deze relatie hangt vaak een waardeoordeel vast die bepalend is voor de motivatie van de stemmer. Eerder in dit hoofdstuk is al verwezen naar bijvoorbeeld een vrouw uit Bennekom die beweert dat Mark Rutte zich wél bezighoudt met wat er in andere landen gebeurt maar zich niet bekommert om Nederland. Doordat de vrouw geen hoge pet opheeft van Rutte beïnvloedt dit haar stemkeuze. In dit stuk komen meer relationele motivaties naar voren.

Om te beginnen met de mannelijke respondent uit Veendam die F.v.D. gaat stemmen. Waar de vrouw uit het inleidende stuk geen hoge pet opheeft van Mark, heeft deze man wél een hoge pet op van Thierry Baudet.

"…die Baudet is ook echt fantastisch. Hij is nog zo jong en heeft het nu al zo ver geschopt. Daar heb ik echt bewondering voor. Ik heb hem 1 keer gezien. De manier waarop hij met mensen omgaat vind ik fantastisch. Echt waar. Ook zat hij laatst bij Pauw en Jinek, werd ie flink aangevallen. Toch wist hij zich knap staande te houden."

Hieruit blijkt dat de man een groot bewonderaar is van Baudet. Hij geeft aan dat zijn stem op F.v.D. deels een stem is op Baudet. Ook bij het innemen van een standpunt over het immigratiebeleid verwijst de man naar de mening van Baudet.

"Wij staan voor de Nederlandse kernwaarden en Thierry heeft daar ook een boek over geschreven."[70]

De motivatie van de man om op F.v.D. te stemmen is dus deels bepaald door de manier waarop de man naar Baudet kijkt. Niet alleen deze man brengt relationele motivaties naar voren, ook PVV-stemmers uit mijn onderzoek uiten deze. Bijvoorbeeld een mannelijke respondent uit Volendam:

"Ik stem op de PVV vanwege de standpunten en ook wel vanwege Wilders. Die is recht voor zijn raap."[71]

De man heeft eerder in dit hoofdstuk al aangegeven dat hij het vertrouwen in de politiek heeft verloren. Desondanks heeft de man toch vertrouwen in Wilders. De man geeft aan dat vooral de directheid van Wilders hem aanspreekt. Door te stellen dat Wilders recht voor zijn raap is, impliceert de man dat andere politici wat achterhouden. De man refereert hierbij naar het kwartje van Kok. Een

[70] Interview met man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.
[71] Interview met man uit Volendam (60). Stemt PVV.

andere respondent uit Wijk aan Zee heeft ook het gevoel dat bepaalde politici dingen voor de burgers achterhouden.

"Zo'n Jesse Klaver verliest echt snel zijn geloofwaardigheid als hij niet eens eerlijk is over zijn eigen naam. Kom op nou, zeg gewoon dat je Jesser heette en Marrokaanse roots hebt. Wat maakt het uit welke achtergrond je hebt."[72]

De man verwijt Jesse Klaver openheid en eerlijkheid. Dit illustreert volgens de man de slapheid van de Nederlandse politiek. Personen zoals Wilders die volgens hem ergens voor staan krijgen daarom zijn stem. Meer respondenten zijn negatief richting Jesse Klaver. Een PVV-stemmer uit Delfzijl zegt:

"GroenLinks heb ik ook niets mee. Die Klaver houdt iets achter. Heb echt niks met hem."

De man zegt meer met Wilders te hebben, omdat hij 'een sterk persoon is'. Zijn stem op de PVV is volgens de man vooral een stem op Wilders.

"Ik stem meer op een persoon. Ik zou bijvoorbeeld best op de 50+ Partij kunnen stemmen. Maar ik vind die Henk Krol echt een koekebakker. Hij is echt verwijfd." [73]

Een relationele motivatie voor de man om op de PVV te stemmen is dus zijn positieve beeld van Wilders (en zijn negatieve kijk op andere partijleiders). Een PVV-respondent uit Almelo geeft ook aan dat leider van de partij belangrijk is bij zijn stemkeuze. Hij ziet Pim Fortyun als een persoonlijk voorbeeld en is ook enthousiast over de dingen die Geert Wilders doet. De manier waarop de man naar Wilders kijkt, beïnvloedt zijn relationele motivatie om op de PVV te stemmen.

Relationele motivaties hoeven niet altijd betrekking hebben op een directe verbinding tussen de stemmer en de persoon in kwestie. Ze kunnen ook relateren aan hoe er indirect naar een bepaalde groep wordt gekeken. Bijvoorbeeld door een vrouwelijke respondent uit Bennekom die op een andere manier naar vluchtelingen is gaan kijken door een incident met een kennis van haar.

"Zoon van een kennis van mij. Best een kleerkast, van 1,90 meter. Hij is van de fiets getrokken. 's Avonds door 5 vluchtelingen en zodanig in elkaar geslagen dat ie in het ziekenhuis belandde… Dat was voor mij de druppel…Heeft ook een bepaalde invloed op mijn stemgedrag. Het komt dan ineens heel dichtbij en ik merk dat het erger wordt."

Dit citaat illustreert een relationele motivatie van de vrouw om op de PVV te stemmen. Doordat een kennis van haar in elkaar is geslagen (door vluchtelingen) is ze negatiever naar vluchtelingen gaan kijken. De PVV die zich fel uitspreekt tegen de komst van asielzoekers krijgt onder andere om deze reden haar stem. Later in het interview geeft ze nog een relationele motivatie (die ook gerelateerd is aan vluchtelingen) om op de PVV te stemmen.

"Studenten worden hun huis uitgezet omdat er vluchtelingen in moeten komen. En die studenten moeten dan zelf maar onderdak vinden. Dat vind ik asociaal."

De vrouw is zelf student en heeft daarom een directe link met de benadeelde groep. Net als bij de connectie die ze heeft met de zoon van haar kennis zijn de vluchtelingen volgens haar de aanleiding en oorzaak van de problemen.

Relationele motivaties zijn goed af te leiden uit een analyse van hoe een stemmer tegen een bepaald persoon of tegen een bepaalde groep aankijkt. Om deze reden is aan alle respondenten gevraagd wat ze van de situatie in Amerika vinden met het presidentschap van Donald Trump. De antwoorden laten

[72] Interview met man uit Wijk aan Zee (50). Stemt PVV.
[73] Interview met man uit Delfzijl (70). Stemt PVV of VVD.

zien hoe de respondenten betekenis geven hieraan en hoe hun wereldbeeld/belevingswereld eruitziet. Dit is relevant omdat de belevingswereld van een persoon het stemgedrag beïnvloed. Uit de antwoorden is het opvallend dat bijna alle PVV-respondenten en F.v.D.-respondenten positief staan tegenover Trump, en alle niet PVV of F.v.D.-stemmers een negatieve houding hebben richting hem.

Zo zegt de PVV-respondent uit Wijk aan Zee:

"hij doet wel wat hij zegt en is in die zin wel betrouwbaar."[74]

Deze man heeft totaal geen vertrouwen in de huidige politiek en zou het liefst niet stemmen (als heel Nederland hem daarin volgt), maar hij is wel positief over de aanpak van Trump in Amerika. Het nakomen van beloftes is iets wat Nederlandse politici volgens hem niet doen en Trump wel. Meer PVV-respondenten zijn positief over Trump. Bijvoorbeeld de 50-jarige PVV-stemmer uit Bennekom:

"Veel mensen haten Trump. Maar ik zie dat toch wat anders. Die vent is zo rijk, dan moet je toch ook iets goed doen met je werk. Iedereen vindt hem maar een arrogante zak, maar ik vind hem wel oke eigenlijk."[75]

Of de PVV-respondent uit Eindhoven:

"Ik ben een voorstander van hem. Mensen denken dat hij dom is. Maar dat is hij echt niet hoor. Als je president kan worden, dan ben je echt slim."

Wat opvalt aan beide quotes is dat er wordt beweerd dat andere mensen Trump haten of vinden dat Trump dom is. Hiermee geven ze aan dat ze een afwijkende mening hebben van de publieke opinie en tegelijkertijd impliceren ze hiermee dat ze bezig zijn met hoe anderen naar Trump kijken. Een andere PVV-respondent uit Aalsmeer en een F.v.D.-respondent uit Veendam spreken ook uit dat ze positief tegenover Trump staan vergeleken met andere mensen. Ze gaan een stap verder door hun ergernis te uiten over de manier waarop Trump wordt weggezet in Nederland. De man uit Veendam zegt:

"Trump wordt in Nederland weggezet als een gevaarlijke debiel die er niks van begrijpt. Hij wordt eenzijdig neergezet en daar stoor ik me mateloos aan. Die man is ontzettend rijk een heeft een enorm bedrijf. Hij weet precies wat ie doet."[76]

De man heeft eerder in dit hoofdstuk al zijn ongenoegen geuit richting de media in Nederland, deze quote sluit daar goed bij aan. De manier waarop Trump volgens hem wordt weggezet kan dus gezien worden als een relationele motivatie om tegen de traditionele media te stemmen en voor F.v.D te stemmen. De man uit Aalsmeer is ook niet te spreken over wat voor een beeld er in Nederland over Trump is.

"… Trump, een onverwacht geschenk uit de hemel, ik heb me verbaasd dat het eindelijk ook echt kan. Ik begrijp niet dat mensen niet kunnen inzien dat Trump geen bedreiging maar een zegen is. De helft van Amerika heeft dit wel gezien anders stemmen ze niet op hem.
En waarom zet de elite in Nederland Trump en zijn beweging weg als populisme, mafkezen terwijl het miljoenen mensen zijn die naar eer en geweten hiervoor gestemd hebben.

[74] Interview met man uit Wijk aan Zee (55). Stemt PVV.
[75] Interview met vrouw uit Bennekom (50). Stemt PVV.
[76] Interview met een man uit Veendam (45). Stemt F.v.D.

Grenzen dicht vind ik ook extreem maar het gaat mij meer om het principe. Amerika eerst. En dat laat hij duidelijk merken. Trump pak de pers aan. Doet wat hij zegt. Wil banen scheppen. Elk besluit tot nu toe vond ik best goed."[77]

De man is duidelijk positief over de Trump en snapt niet dat anderen dat niet zijn. Hij ergert zich eraan dat de elite in Nederland Trump en zijn beweging onder het populisme scharen. Hiermee geeft hij aan dat mensen in Nederland volgens hem de Trump-stemmers niet serieus nemen. Verder is de man voorstander van het principe 'Amerika eerst' en bewondert hij Trump omdat hij 'doet wat hij zegt' en de pers aanpakt. Hieruit is op te maken dat deze meneer uit Aalsmeer bepaalde aspecten uit de aanpak van Trump graag ook in Nederland terugziet. Nederland eerst en het aanpakken van de pers zijn relationele motivaties van de man om op de PVV te stemmen die af te leiden zijn uit zijn bewondering van Trump.

Onder mijn respondenten zijn er ook hele andere geluiden te horen die betrekking hebben op Trump. Bijvoorbeeld van een mannelijke SP-respondent uit Deventer:

"Trump vind ik een walgelijke man. Het is een gewoon een gore, rijke stinkerd."[78]

De toon die deze man aanslaat over Trump is compleet verschillend vergeleken met de toon van de voorgaande respondenten. Het is opvallend dat deze SP-stemmer de rijkdom van Trump ziet als een negatief iets, en de geciteerde PVV-stemmers en F.v.D.-stemmer dit zien als iets positiefs. Dit kan verklaard worden door de opvatting dat de SP een links-populistischte partij is en de PVV en F.v.D. rechts populistische partijen zijn.

Meer respondenten lieten zich negatief uit richting Trump. Bijvoorbeeld een D66-stemmer:

"Dat zo iemand zoveel macht kan krijgen, daar schrik ik wel van. Ik vind Trump nep en dom. Waarom kan zo iemand en politiek leider worden van een van de grootste landen. Hoe kan hij zo tegen het nieuws ingaan?"[79]

Waar de respondent uit Aalsmeer het als een positief iets ziet dat Trump tegen de pers ingaat, ziet deze vrouw dat als iets negatiefs. Ze vraagt zich af waarom zo'n 'domme en neppe' man president kan worden van Amerika en geeft daarnaast aan dat ze van de verkiezingsoverwinning van Trump is geschrokken. Dit is een totaal andere reactie dan de reactie van de respondenten die zeggen dat Trump zijn beloftes nakomt en Trump een 'geschenk uit de hemel' is. Een ChristenUnie-stemmer benadrukt dat Trump groepen tegenover elkaar zet:

"Trump, dat is een egoïstische man. Totaal niet sociaal. Hij brengt geen mensen bij elkaar maar jaagt ze tegen het harnas is. Muren bouwen is niet meer van deze tijd."[80]

Wat opvalt is dat alle respondenten verschillende elementen/zaken noemen die in relatie staan met Trump, terwijl ze allemaal antwoord geven op dezelfde open vraag. Dit laat goed zien hoe de respondenten betekenis geven aan de wereld en hoe hun belevingswereld er uitziet. Uit deze belevingswerelden vallen relationele motivaties te halen met die betrekking hebben op de stemkeuze. Zo bewonderen de PVV-respondenten Trump omdat hij volgens hen slim, rijk en betrouwbaar is en doet wat hij zegt. Al deze aspecten zouden als relationele motivaties kunnen worden gezien bij het stemmen door deze mensen op de PVV. De F.v.D.-respondent uit Veendam ergert zich aan de media-framing richting Trump, die volgens hem wordt neergezet als een gevaarlijke debiel. Mede om deze

[77] Interview met een man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.
[78] Interview met een man uit Deventer (22). Stemt SP.
[79] Interview met vrouw uit Wageningen (24). Stemt D66.
[80] Interview met man uit Bennekom (30). Stemt C.U.

reden is de man tegen de media in Nederland, wat resulteert in deze relationele motivatie om voor F.v.D. te stemmen. De SP-stemmer verafschuwt de rijkdom van Trump, wat zijn gemotiveerde stem tegen de VVD en voor de SP kan verklaren. De vrouwelijke D66-respondent hecht veel waarde aan het (traditionele) nieuws, wat verklaart waarom ze niet op de PVV of F.v.D. stemt die zich hiertegen afzetten. Tot slot laat de CU-stemmer indirect blijken dat hij het belangrijk vindt dat de politiek mensen bij elkaar brengt. Door aan te geven dat de aanpak van Trump niet strookt met zijn eigen opvattingen, laat hij zien wat hij zelf wel belangrijk vindt. Een relationele motivatie van de man is dus dat de politiek mensen bij elkaar moet brengen, wat resulteert in zijn stem voor de CU.

De belevingswereld van een stemmer wordt sterk beïnvloed door de sociale omgeving waarbinnen hij/zij zich bevindt. Hier zal in het volgende stuk uitgebreid op in worden gegaan.

Sociale omgeving

De sociale omgeving is de context waarbinnen de motivaties van populistische stemmers tot stand komen. Binnen de sociale omgeving is in deze paragraaf een onderscheid gemaakt tussen de abstracte sociale omgeving en de fysieke sociale omgeving. Het gaat om de factoren van de sociale omgeving die de belevingswereld en het stemgedrag van respondenten beïnvloeden.

Abstracte sociale omgeving

In de abstracte sociale omgeving worden motivaties ontwikkeld en worden standpunten versterkt door processen als groepsdenken en homophily. Om inzicht te krijgen in dit proces is alle respondenten gevraagd naar hoe hun sociale omgeving er uitziet. De homogeniteit en diversiteit van de sociale contacten is hier van belang evenals de mate waarin de stemkeuze binnen deze contacten wordt besproken. Iets meer dan de helft van de respondenten geeft aan te weten wat anderen uit hun omgeving stemmen. Bijvoorbeeld de 60-jarige PVV-respondent die eigenaar is van een cafetaria in Volendam.

"Ik ben hier dus de eigenaar, en we gaan om negen uur open. Mensen komen dan in de ochtend een bakkie doen en dan hoor ik veel mensen die zeggen PVV te stemmen. M'n vrienden en familie stemmen ook allemaal PVV, misschien dat een enkeling nog CDA stemt."[81]

De sociale omgeving van deze PVV-stemmer kan worden gezien als PVV-gekleurd. Hieruit valt op te merken dat de man omringd is door gelijkgestemden. Dit kan in de sociale omgeving van de man groepsdenken veroorzaken. Zijn motivatie om op de PVV te stemmen is dat de politiek niet hun beloftes nakomt. Deze motivatie kan voortkomen uit gesprekken binnen zijn sociale omgeving. Wat opvalt is dat de man zich niet negatief uitlaat richting vluchtelingen of buitenlanders. 'Zolang ze geld uitgeven in de snackbar vind ik het prima'- stelt de man. Dit laat zien dat de man richting vluchtelingen kijkt vanuit heel eigen beeld van wat belangrijk is en wat niet, wat het proces van zelfreferentialiteit bij de man goed illustreert.

Naast de man uit Volendam geeft de PVV-respondent uit Eindhoven ook aan dat zijn sociale omgeving vooral bestaat uit PVV-stemmers.

"Ja, we hebben het er niet heel veel over. Maar degenen die ik heb gesproken stemmen PVV. Ik kan zo acht mensen opnoemen die PVV stemmen. En in mijn familie is het ook allemaal PVV. Je bent eigenlijk een uitzondering als je niet op de PVV stemt."[82]

[81] Interview met man uit Volendam (60). Stemt PVV.
[82] Interview met man uit Eindhoven (29). Stemt PVV.

Door aan te geven dat je een uitzondering bent als je niet op de PVV stemt, laat de man zien dat er een grote homogeniteit bestaat in zijn sociale omgeving. De man brengt zijn standpunten overtuiging naar voren tijdens het interview, wat een gevolg kan zijn van de sociale omgeving waarin hij zich bevindt en waar deze standpunten door groepsdenken worden bevestigd en bekrachtigd. Binnen de sociale omgeving van de man worden bepaalde waarden en normen gedeeld die kritisch denken in de weg kunnen staan. De man geeft tot slot aan dat het voor hem logisch is om voor de PVV te kiezen, gezien zijn sociale omgeving.

Een minderheid van de respondenten zegt over hun standpunten te praten binnen de sociale omgeving. De mannelijke respondent uit Wijk aan Zee laat wél zien hoe er in zijn sociale omgeving wordt gesproken over bepaalde standpunten.

"Veel vrienden stemmen op de PVV… Met een paar gasten hebben we het er weleens over gehad om in protest te komen. Alleen dan op een andere manier. Dan gaan we naar de beurs en dan gaan we daar de boel ontregelen. En dan zetten we de brandstof af. Kijk je moet dan gewoon naar belangrijke punten gaan. Allemaal zonder het gebruik van geweld hoor, dat wel. Maar dat werkt beter dan protesteren op het Malieveld."[83]

Deze quote laat zien dat de man binnen zijn sociale kringen praat over zijn onvrede richting de politiek. Samen met zijn vrienden heeft hij weleens gepraat over hoe ze deze onvrede het beste kunnen uiten. Door de homogeniteit in de sociale kring van de man versterken deze mannen elkaar in elkaars standpunten en zullen twijfels over deze standpunten minder snel worden geuit (groepsdenken). Het idee om 'de boel te gaan ontregelen' staat door de homogeniteit van de groep een realiteitscheck in de weg. Door te stellen dat deze manier van protesteren beter werkt dan protesteren op het malieveld, redeneert de man vanuit de eerste werkelijkheid. Het gaat hier echter niet om feiten maar om een idee dat voor meerdere interpretaties vatbaar is. 'Zijn realiteit' en werkelijkheid bepaalt hoe hij over het protesteren praat. Deze werkelijkheid van de man wordt dus beïnvloed door zijn sociale omgeving die bestaat uit een (vrijwel) homogene groep van PVV-stemmers. Er zouden dan ook vraagtekens kunnen worden gezet bij de standpunten van de man, omdat deze waarschijnlijk geen realiteitscheck hebben ondervonden.

Ook de sociale omgeving van de 25-jarige respondent uit Bennekom bestaat uit voornamelijk PVV-stemmers.

"de meeste van mijn vriendinnen stemmen ook PVV. En veel uit mijn klas die ik heb gesproken ook. En er zijn ook wel veel vriendinnen die niet stemmen. Die zijn helemaal niet bezig met de politiek."[84]

De inhoudelijke en relationele motivaties (die al eerder zijn behandeld) van deze vrouw worden gevormd binnen de PVV-gekleurde sociale omgeving. Net als bij de mannen uit Volendam, Eindhoven en Wijk aan Zee is het aannemelijk dat de homogeniteit van de sociale omgeving een sterke invloed heeft op de standpunten van de vrouw. In tegenstelling tot deze vier PVV-respondenten, bestaat de omgeving van de respondent uit Aalsmeer ondanks zijn eigen (potentiële) stem op de PVV niet uit alleen maar PVV-sympathisanten. De man is een overtuigd christen en geeft aan dat hij binnen zijn 'christelijke' sociale omgeving bang is om met de nek te worden aangekeken. Hij noemt gevoelens van schaamte:

[83] Interview met man uit Wijk aan Zee (50). Stemt PVV.
[84] Interview met vrouw uit Bennekom (25). Stemt PVV.

"Ja ik schaam mij ervoor. Als ik dat in mijn omgeving zeg dan vinden zij mij raar. Ik ben christen en een christen hoort niet op de PVV te stemmen. De mensen die het weten dat ik het stem, veroordelen mij niet gelukkig."[85]

Uit deze quote valt op te merken dat het opvallend is dat de man op de PVV stemt. Eerder in dit hoofdstuk is zijn motivatie al naar voren gekomen, wat vooral neerkomt op een stem tegen de Europe Unie, de traditionele media en islam. De nadelen die de man ervaart op zijn werk van de EU zorgen ervoor dat hij (mogelijk) op de PVV stemt. Collega's die ook last hebben van de EU-regels stemmen echter geen PVV. De man heeft dus duidelijk een afwijkende kijk op de wereld vergeleken met anderen in zijn sociale omgeving. Dit is wellicht te verklaren door de manier van nieuws verwerken door de man.[86] De man geeft tot slot toch aan misschien op de SGP te stemmen, wellicht komt dit door de druk die hij voelt vanuit zijn sociale omgeving.

Uit de voorgaande voorbeelden komt duidelijk naar voren dat de abstracte sociale omgeving van invloed is op de manier waarop de motivaties van stemmers tot stand komen. Naast de abstracte sociale omgeving speelt de fysieke sociale omgeving hierbij een rol.

Fysieke sociale omgeving

De belevingswereld van stemmers wordt beïnvloed door de fysieke omgeving waarin ze zich bevinden. De respondenten in dit onderzoek komen uit verschillende fysieke omgevingen, hierdoor vallen er verschillen en patronen op te merken in de motivaties van de stemmers die gebonden zijn aan de omgeving. In dit onderzoek is daarbij vooral de aanwezigheid van mensen met een andere etnische achtergrond in de leefomgeving van de stemmer relevant, verwijzend naar de contact- en conflicthypothese.

De twee vrouwelijke respondenten uit Bennekom brengen vooral motivaties naar voren die vallen onder de conflicthypothese. Zij voelen zich als autochtoon in toenemende mate bedreigd door interetnische nabijheid. De 25-jarige vrouw die negatief staat tegenover vluchtelingen na een incident met vluchtelingen en een kennis van haar[87], laat zich hier het meest expliciet over uit.

"Weet je, ik wil niet racistisch zijn en vind echt niet alle vluchtelingen eng of whatever. Maar alle mannen die alleen komen en hun vrouwen achterlaten. Ik zie vaak groepen van 5/6 mannen lopen en dan denk ik wat doe je hier en waar ben je op uit. En dan voel ik me onveilig in mijn eigen dorp. Waar gaat het heen? Kan mijn kind dan nooit meer alleen over straat. Ik vind het gewoon eng. Waar staan we over 2/3 jaar, dat vraag ik me dan af."

Uit de quote valt goed de op te maken de vrouw angst heeft richting vluchtelingen. Doordat ze vaak de vluchtelingen ziet lopen in haar dorp, wordt dit gevoel bij haar versterkt. De vrouw legt zelf uit waarom ze vindt dat er geen vluchtelingen meer naar Bennekom moeten komen.

"In Bennekom kom je als buitenstaander moeilijk binnen. We zijn een klein dorp en ik vind dat dit te weinig wordt meegenomen. De verhoudingen zijn scheef. Ik ga niet meer heel snel met de fiets naar huis. Voorheen ging ik altijd met de fiets. De laatste twee jaar altijd taxi of ik laat me ophalen. Ik doe het niet meer."

De vrouw beweert hier dat er vergeleken met het aantal inwoners van Bennekom te veel vluchtelingen wonen. Ze durft door de aanwezigheid van vluchtelingen niet meer van haar werk richting huis te fietsen. Haar aversie richting vluchtelingen is een belangrijke motivatie om voor de PVV te stemmen.

[85] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.
[86] Zie inhoudelijke motivaties (onderdeel media), over het raadplegen van xandernieuws door de man.
[87] Zie relationele motivaties, over incident met vluchtelingen bij een kennis van de respondent.

De fysieke sociale omgeving waarin ze zich bevindt speelt daarbij een belangrijke rol. Dat blijkt niet alleen uit haar ervaringen in Bennekom, ook een bezoek aan de Efteling laat goed zien wat voor de vrouw belangrijk is en wat niet.

"Ik ben een groot fan van de Efteling…Heel groot voordeel van de Efteling is dat er geen buitenlanders zijn. Als je daar een hoofddoek tegenkomt dan denk je, huh, hoe dan? Dan zijn ze zo vernederlandst dat het mag blijkbaar. En nog steeds blijf ik maar zeggen dat ik geen racist ben, oh wat erg."[88]

Met deze bewering zegt de vrouw dat ze graag naar een fysieke omgeving gaat waar geen buitenlanders zijn. Ze associeert een hoofddoek met buitenlanders en stigmatiseert op deze manier mensen met een hoofddoek. De vrouw sluit af met een soort disclaimer om haar standpunt te legitimeren.

Naast deze respondent heeft een andere vrouw uit Bennekom ook moeite met interetnische nabijheid.

"hier in de straat zie ik ze weleens fietsen. En vooral als ze dan met hun ogen naar mijn dochter kijken, dan krijg ik er rillingen van."[89]

Deze quote valt duidelijk ook onder de conflicthypothese waarbij andere etnische groepen als een bedreiging worden gezien. De vrouw scheert alle mensen met een andere etnische achtergrond over een kam door te praten over 'ze'. Ze ziet deze mensen als een outgroup die een bedreiging vormt voor haar ingroup, waartoe haar dochter behoort. De ervaringen uit de fysieke sociale omgeving van de vrouw zorgen er mede door dat ze op de PVV stemt. Ook de PVV-respondent uit Almelo heeft negatieve ervaringen met de aanwezigheid van andere etnische groepen in omgeving.

"Als de mensen zich aan de wet houden dan is er niks aan de hand. Maar dat gebeurt dus niet altijd. Kijk we hebben hier de Nieuwstraat. Dat is zonder twijfel de meest criminele straat. Je hebt er ontzettend veel illegale bedrijven, en er wordt veel drugs verhandeld. Dat is niet de bedoeling natuurlijk in Nederland. Ouderen mensen die daar altijd hebben gewoond, hebben het nu moeilijk. Vroeger was het er namelijk mooi met voortuintjes die er prachtig uitzagen. Nu is de helft van de buurt van Turkse afkomst. Het enige wat je ziet is rotzooi achter het huis. Ik ga daar wel eens kijken en dan zie ik de ratten gewoon wegspringen. Ze doen er helemaal niks aan gewoon."

Dit is net als bij de beweringen van de vrouwen uit Bennekom een illustratief voorbeeld van de conflicthypothese. Voor de man is de criminaliteit in de Nieuwstraat een grote motivatie om op de PVV te stemmen. Door eigen ervaringen met deze straat is zijn beeld ten opzichte van mensen met een andere achtergrond negatiever geworden. Vroeger zag de straat er volgens de man goed uit, nu is dat niet meer het geval. De man geeft aan dat dit komt doordat de helft van de buurt nu van Turkse afkomst is.

Niet alle PVV-respondenten hebben negatieve ervaringen met interetnische nabijheid. De respondent uit Aalsmeer benoemt zelfs positieve aspecten aan de aanwezigheid van Oost-Europese mensen in zijn leefomgeving.

"Er zijn hier vooral Polen. Dat komt omdat er kwekerijen in de buurt zitten waar ze allemaal werken. Wij hebben inmiddels drie Poolse supermarkten.
De Polen helpen de kwekers goed. Nederlanders kunnen en willen dat werk niet doen. Ik heb goede

[88] Interview met vrouw uit Bennekom (25). Stemt PVV.
[89] Interview met vrouw uit Bennekom (50). Stemt PVV.

ervaringen met polen. Als je ze ziet fietsen op straat en de meeste hebben alleen een fiets dan kun je een voorbeeld aan ze nemen hoe netjes ze rijden en hoe bescheiden."[90]

Deze quote is een voorbeeld van de contacthypothese, waarbij interetnische nabijheid leidt tot een positieve kijk op mensen met een andere afkomst (in dit geval Polen). Niet alleen de conflicthypothese of contacthypothese zijn relevant als we kijken naar de invloed van de fysieke omgeving op het stemgedrag van mensen. Zo spelen er ook andere plaatsgevonden aspecten in bijvoorbeeld Delfzijl en Volendam.

In Delfzijl (en Veendam) heeft de aardbevingsproblematiek invloed op de onvrede bij mensen. Een PVV-respondent uit Delfzijl verwoordt dit als volgt:

"De aardbevingen in de buurt zorgen wel voor wat onvrede bij de mensen. Ze voelen zich niet begrepen en gehoord. Vorig jaar was er een VVD'er, die had hier werkbezoek en ging terug in de trein. Zat hij daar te telefoneren en had hij het erover dat het hier moest worden leeggepompt. Hij wist niet dat er een journalist achter hem zat en alles even heeft doorgegeven. Dat is niet echt gunstig voor de geloofwaardigheid van die mensen he."[91]

Op veel plekken in de provincie Groningen heeft men last van de gevolgen van de gaswinning. Uit de quote valt op te merken dat de mensen in Groningen zich hierbij niet gezien voelen door de politiek in Den Haag. Voor de respondent is dit niet de motivatie om op de PVV te stemmen, maar hij weet dat dit voor veel mensen uit de omgeving wel geldt.

Ook in Volendam bestaat er een relatie tussen de fysieke sociale omgeving en het stemgedrag. Eerder is al gerefereerd naar het gevoel onder Volendammers dat 'Brussel' het werk van de visserij heeft afgepakt. De bemoeienis van de Europese Unie is in Volendam een terugkerende motivatie om op de PVV stemmen. In de documentaire van Der Spiegel verwoordt een eigenaar van een souvenirwinkel het op de volgende manier:

"Volendam is een enclave in Nederland. Volendammers zijn heel erg op zichzelf, we willen eigenlijk niks met anderen te maken hebben. Volendam Edam ligt op loopafstand, maar we willen niks met mensen uit Edam te maken hebben. We willen niet dat anderen zich met ons bemoeien, uiteindelijk weten we zelf wat het beste is."[92]

De woorden van de vrouw verklaren waarom veel Volendammers niks met de regeltjes vanuit de Europese Unie te maken willen hebben. Ze schetst een vrij generaliserend beeld van de Volendammers. Een D66-respondent uit Volendam schetst een beeld dat deels overeenkomt maar iets genuanceerder is, door te stellen dat vooral ouderen niks met anderen te maken willen hebben.

"Veel mensen denken dat alles hier PVV is, maar het zijn vooral de ouderen. Die hebben problemen met alles wat een beetje anders is. Zelfs de mensen uit een ander dorp of stad worden al met de neus aangekeken. Veel jongeren staan hier heel anders in, die zijn op gegroeid met mensen uit andere culturen en zijn niet meer zo conservatief. De meeste jongeren die ik ken stemmen geen PVV kan ik je vertellen."

Kortom, de sociale omgeving doet ertoe als het gaat om het stemgedrag. Binnen de abstracte sociale omgeving van een stemmer worden de motivaties gevormd en deze motivaties worden beïnvloed door

[90] Interview met man uit Aalsmeer (41). Stemt PVV of SGP.
[91] Interview met man uit Delfzijl (70). Stemt PVV.
[92] Eigenaar van een souvenirwinkel in Volendam, in een documentaire van Der Spiegel over de PVV en de EU in Volendam. http://www.spiegel.de/video/geert-wilders-und-die-pvv-fischer-und-die-eu-in-volendam-video-1347528.html (gepubliceerd op 20 mei 2014)

ervaringen/aspecten uit de fysieke sociale omgeving waarbinnen hij/zij zich bevindt. Zo stemt in Almelo stemt een man op de PVV omdat hij negatieve ervaringen heeft met een bepaalde wijk in zijn stad waar veel Turken wonen. Ook in Bennekom stemmen twee respondenten op de PVV omdat ze negatieve ervaringen hebben met interetnische nabijheid. In Volendam stemmen mensen op de PVV omdat ze niks van 'bemoeienis van hogerhand' moeten hebben en nadelige gevolgen ervaren van de regelgeving door de EU. In Groningen wordt er meer (dan voorheen) op de PVV gestemd vanwege de aardbevingsproblematiek. Dit laat zien dat niet alleen de aanwezigheid (in de woonomgeving) van andere etnische groepen een rol speelt bij de motivaties voor een stem op een populistische partij, maar er ook totaal andere factoren meespelen die te maken hebben met een bepaalde omgeving.

Afsluitende woorden/ model 2.0

In dit hoofdstuk is de verzamelde data geanalyseerd vanuit de structuur van model 1.0. Op basis van deze analyse moet dit model op een aantal gebieden worden aangepast, deze aanpassingen zijn weergeven in model 2.0. In dit model zijn de ontwikkelingen in de samenleving naar de achtergrond verplaatst, omdat deze ontwikkelingen niet direct terug zijn gekomen in de motivaties van de respondenten. Globalisering en de ontzuiling komen wel indirect terug via de benoeming van vertroebeling van de Nederlandse cultuur door globalisering en de kloof tussen de burgers en de politiek. Daarom zijn deze ontwikkelingen op de achtergrond nog zichtbaar. Wat verder opvalt is dat in model 2.0 de drie onderdelen (vormen) dichterbij elkaar zijn gezet. De reden hiervoor is dat uit de analyse van de motivaties blijkt dat de ontwikkelingen in de samenleving, de inhoudelijke motivaties en de relationele motivaties niet los van elkaar kunnen worden gezien. Inhoudelijke motivaties van respondenten ontstaan door ontwikkelingen in de samenleving en de relationele motivaties ontstaan doordat bepaalde mensen zich uitspreken over deze ontwikkelingen. De sociale omgeving is in model 2.0 centraal gezet omdat uit de analyse blijkt dat de homogeniteit van de abstracte sociale omgeving en de fysieke sociale omgeving factoren zijn die de (constructies van) motivaties van populistische stemmers kunnen verklaren.

Model 2.0 – Motivaties om op een populistische partij te stemmen in een sociale omgeving

7. Discussie

In de discussie wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag. Daarnaast wordt uitgelegd wat de wetenschappelijke toevoeging is van mijn onderzoek. Deze discussie wordt afgesloten met een kritische reflectie op het onderzoek.

Dit onderzoek begon met de beschrijving van de (voor veel mensen) onverwachte overwinning van Trump. Uit deze ontwikkeling ontstond de vraag of we in Nederland wél weten wat er onder de mensen speelt met oog op de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. Door de overwinning van Trump, de Brexit en de uitslag van het Oekraïnereferendum is hierbij het populisme centraal komen te staan. Dit onderzoek is daarom een zoektocht geworden naar de motivaties van Nederlanders om op een populistische partij te stemmen.

Antwoord op de onderzoeksvraag

De hoofdvraag – 'wat zijn de motivaties van Nederlanders om op een populistische partij te stemmen' – is leidend geweest in dit onderzoek. De motivaties blijken op te delen in inhoudelijke en relationele motivaties. Om achter deze inhoudelijke en relationele motivaties van populistische stemmers te komen is de rol van bepaalde ontwikkelingen in de samenleving onderzocht en is daarnaast de rol/invloed van de sociale omgeving geanalyseerd in relatie tot de context. Door terug te gaan naar definitie van het populisme kunnen we de hoofdvraag beantwoorden.

Volgens de definitie van het populisme komen populistische partijen op voor het volk en verzetten ze zich tegen de gevestigde orde/corrupte elite/immigrant. De secularisering en ontzuiling zou volgens deze gedachte broedgrond hebben gekweekt voor het populisme in Nederland door een kloof te veroorzaken tussen de burger de politiek. Uit de interviews komt naar voren dat stemmers op populistische partijen inderdaad het gevoel hebben dat de huidige politiek niet voor hun belangen opkomt. Een terugkerende motivatie is dat er niet geluisterd wordt naar het volk. Ze stemmen op de PVV/SP/F.v.D. omdat deze partijen volgens hen zich afzetten tegen deze gevestigde orde en wél opkomen voor het volk. Daarnaast brengen meerdere respondenten de vertroebeling van de Nederlandse cultuur als gevolg van globalisering naar voren als een belangrijke motivatie om op de PVV of de F.v.D. te stemmen. Opvallend is de Nederlandse cultuur en identiteit meer door deze respondenten naar voren worden gebracht naarmate ze het gevoel hebben dat deze worden bedreigd. Dit ondersteunt de gedachte dat mensen graag tot een groep behoren. Een motivatie die door PVV-respondenten wordt genoemd is dat de Arabische cultuur hun eigen cultuur bedreigd. Deze motivatie uit zich in stereotypen richting deze 'outgroup', waarmee de populistische stemmers hun eigen groepsidentiteit versterken.

Bij de inhoudelijke motivaties die betrekking hebben op het immigratiebeleid zien we dit ingroup en outgroup denken ook terugkomen. PVV-respondenten spreken hier negatief over de outgroup, vluchtelingen. Het gevoel overheerst bij deze stemmers dat vluchtelingen alles krijgen en de oorspronkelijke bewoners van Nederland pas op de tweede plaats komen. Naast het immigratiebeleid wordt de bemoeienis van de Europese Unie gezien als een belangrijke motivatie om een populistische partij te stemmen. De respondenten relateren dit aan hun persoonlijke situatie en hebben het gevoel dat hun vrijheid en die van Nederland door de EU wordt ingeperkt. Het verschijnsel van zelfreferentialiteit komt op deze manier sterk terug bij respondenten wanneer ze spreken over vluchtelingen en over de EU. We kunnen concluderen dat deze zelfreferentiale motivaties de kern van het populisme raken, waarbij mensen een schuldige aanwijzen voor de eigen problemen om zo hun eigenwaarde te versterken (en zichzelf in stand te houden). PVV en F.v.D.-stemmers uit mijn onderzoek schilderen de EU en vluchtelingen af als gezamenlijke vijand(/schuldige) en motiveren hiermee hun stem op een populistische partij.

De inhoudelijke motivaties gelinkt aan de islam komen voort uit angst voor een toenemende invloed van de islam, voor botsende normen en waarden en vanuit een gevoel dat de Nederlandse/christelijke identiteit en cultuur bedreigd wordt. Dit zijn motivaties die bewijs vormen voor de conflicthypothese. We zien hierbij is dat respondenten hun angst voor de externe dreiging van de islam uiten door te benadrukken waar we in Nederland volgens hun voor staan. Dit laat nog eens zien dat identiteit belangrijker wordt naarmate mensen uit mijn onderzoek het gevoel hebben dat hun (in)groep wordt bedreigd. Naast de onvrede over het immigratiebeleid, de EU en de islam, is de onvrede over de media een belangrijke inhoudelijke motivatie om op de PVV of op de F.v.D. te stemmen. Respondenten die op populistische partijen geven aan dat deze media 'te gekleurd is'.

Relationele motivaties van respondenten om op populistische partijen te stemmen zijn positieve opvattingen richting Wilders, Baudet en (indirect)Trump. De manier waarop deze mannen over andere groepen praten speekt een aantal respondenten aan. Een aantal respondenten die op de PVV stemmen geven aan dat dit komt doordat Wilders sterk is en (zoals de titel van het onderzoek refereert) hij 'zegt wat zij denken'.

Uit de analyse blijkt dat dat de sociale omgeving van respondenten verklaart waarom en hoe bepaalde motivaties worden geconstrueerd. Zo geven een aantal PVV-respondenten aan hun abstracte sociale omgeving vrijwel geheel bestaat uit PVV-stemmers. Dit verklaart waarom deze respondenten hun motivaties naar voren brengen als de eerste werkelijkheid. In hun sociale omgeving bevestigen ze elkaars ideeën en conformeren ze naar elkaars standpunten. Groepsdenken zorgt er bij deze mensen voor dat hun standpunten geen realiteitscheck ondergaan en ze niet openstaan voor perspectieven van buiten de groep. Wat opvalt is dat respondenten met een sociale omgeving die vrijwel geheel PVV-gekleurd is, de meest extreme standpunten en motivaties naar voren brengen.

De fysieke (sociale) omgeving geeft in veel gevallen inzicht in waarom mensen uit een bepaalde omgeving op een populistische partij stemmen. De context speelt hier een grote rol. Zo stemmen een aantal PVV-respondenten op de PVV vanwege de interetnische context waarin ze zich bevinden. In Volendam en Groningen spelen andere contextfactoren mee, als de invloed van de EU op de visserij en als de aardbevingsproblematiek. Dit laat zien dat de motivaties van populistische stemmers (deels) zijn te verklaren door de context in bepaalde gebieden.

Samenvattend kunnen we via het begrip familiegelijkenissen van Wittgenstein (1958) een aantal hoofdmotivaties toeschrijven aan een populistische stemmer in Nederland. Een populistische stemmer in Nederland voelt zich niet vertegenwoordigd door de politiek, spreekt angst uit richting de islam, is tegen bemoeienis van de EU en is tegen het immigratiebeleid.

Wetenschappelijk toevoeging

In dit onderzoek zijn er door een kwalitatief interpretatieve analyse denkwerelden/belevingswerelden in kaart gebracht van populistische stemmers in Nederland waar relatief nog weinig over bekend is binnen de wetenschappelijke literatuur. Voorgaand onderzoek heeft zich vooral gericht op de zender van de populistische boodschap, waardoor de ontvanger van deze boodschap in Nederland onderbelicht is gebleven.[93] Dit onderzoek levert een belangrijke bijdrage aan eerdere studies door niet alleen nieuwe inzichten te geven over de inhoud van motivaties van populistische stemmers, maar tegelijkertijd beschrijft hoe deze motivaties tot stand komen in de sociale omgeving. De nieuwe inzichten gaan niet alleen op voor Nederland, maar ook voor populistisch stemgedrag in de rest van de wereld. Als we kijken naar de inhoud van motivaties van populistische stemmers uit mijn onderzoek,

[93] Akkerman, Mudde en Zaslove (2014); Van der Pauw en Flache (2012); Veul, Flache en Venema (2016); Hameleers, Bos en Vreese (2016); Spruyt, Keppens en Van Droogenbroeck (2016); Schumacher en Rooduijn (2010)

dan zien we dat deze erg divers is. Waar eerdere studies in Nederland de steun aan de PVV verklaren door puur te kijken naar de aanwezigheid van allochtonen in de nabijheid van de stemmer (bv Van der Pauw en Flache, 2012), beargumenteert dit onderzoek dat ook de kijk op de media, EU, vluchtelingencrisis moet worden meegenomen.
Studies over het populisme in Europe richtten zich voornamelijk op de uitkomsten van het stemgedrag in relatie met een aantal factoren, maar keken niet naar hoe de motivaties voor dit stemgedrag werden geformuleerd en geconstrueerd (bv Van der Waal et al., 2011). Dit onderzoek laat zien dat de formuleringen en constructies van motivaties door populistische stemmers relevant zijn. De formuleringen en constructies van motivaties laten zien hoe populistische stemmers praten over groepen en hoe bepaalde verschijnselen uit de communicatiewereld hierbij terugkomen, zoals zelfreferentialiteit en groepsdenken. Dit toont aan dat populistische stemmers in die zin niet anders zijn dan andere kiezers als het gaat om de manier waarop hun motivaties tot stand komen.
Eerdere studies naar populistische stemmers in Nederland hebben geen stemmers voor Forum voor Democratie meegenomen (doordat de partij pas in 2016 is opgericht). Door de motivaties van respondenten van deze partij mee te nemen levert de analyse uit dit onderzoek een belangrijke bijdrage aan voorgaande studies.
Dit onderzoek onderscheidt zich tot slot van voorgaande studies door de verschillende invalshoeken die zijn gebruikt. Zo zijn aspecten uit zowel de communicatie-, als de politieke, economische, (sociaal-)psychologische en ruimtelijke wetenschap meegenomen. Door geografische factoren met factoren uit de abstracte sociale omgeving te combineren heeft de invloed van de sociale omgeving op motivaties van populistische stemmers in Nederland een nieuwe dimensie gekregen binnen de communicatiewetenschappen.

Kritische reflectie op het onderzoek

In dit onderzoek wordt het idee gevolgd dat mensen de fundamentele behoefte hebben aan erkenning (Maslow, 1975). Het reproduceren van de eigen ideeën en gedachten vindt volgens deze gedachte plaats in een omgeving waar we ons veilig en erkend voelen. Het zou kunnen dat de respondenten uit mijn onderzoek zich niet geheel veilig hebben gevoeld tijdens de interviews en daardoor sociaal wenselijke antwoorden hebben geformuleerd om zich toch erkend te voelen. Dit zou van invloed kunnen zijn op de resultaten van mijn onderzoek.

Het aantal interviews is met 20 interviews vrij gering en hierdoor zijn de resultaten moeilijk te generaliseren. Om toch meer over de motivaties van populistische stemmers te weten te komen heb ik krantenartikelen en documentaires geraadpleegd. De context is hier echter bij elke bron totaal verschillend (vergeleken met andere krantenartikelen en documentaires en vergeleken met de interviews). Dit zou ook enige invloed kunnen hebben op de uitkomsten van mijn onderzoek.

Tijdens het onderzoek werd voor het verzamelen van de data al het belang van de sociale omgeving aangestipt in de literatuur en door mijn begeleider. Dit beeld kan de analyse van de verzamelde data hebben gestuurd in de richting van de gewenste uitkomst (met een invloed van de sociale omgeving).

In het onderzoek zijn niet de ‘attitudes’ en erfelijke factoren van stemmers meegenomen. Deze keuze valt te bekritiseren omdat volgens Christakis et al. (2010) deze factoren wel degelijk van invloed zijn op iemands stemgedrag.

8. Conclusie

Nu de hoofdvraag van het onderzoek beantwoord is, resteert er nog een algemene conclusie die de lessen beschrijft die uit dit onderzoek kunnen worden getrokken. Deze algemene conclusie is gelijk aan maatschappelijke toevoeging van het onderzoek. Tot slot behandelen we de ideeën voor vervolgonderzoek en de aanbevelingen.

Maatschappelijke toevoeging

De zoektocht naar motivaties om op een populistische partij te stemmen is een poging geweest om verschillende denkwerelden in kaart te brengen en zo polarisatie in Nederland probeert te bestrijden. Door de analyse van de denkwerelden en motivaties van populistische stemmers zijn we meer te weten gekomen over de vraag waarom mensen zich aangetrokken voelen tot de populistische boodschap. Dit is maatschappelijk relevant omdat we (vaak) een bepaald beeld hebben van populistische stemmers op basis van datgene wat we in de media lezen en horen. In de media worden populistische stemmers (soms) weggezet als domme, racistische mensen die alleen maar boos en ontevreden zijn, en als mensen waarmee moeilijk valt te praten en totaal anders zijn dan anderen. Dit onderzoek laat zien dat dit beeld onjuist is. Er valt goed te praten met mensen die op een populistische partij stemmen en populistische stemmers zijn niet (heel) anders dan andere stemmers. Via de analyse van resultaten van het onderzoek kunnen we opmerken dat er voldoende gezamenlijke grond is tussen deze twee groepen. Beide groepen stemmers construeren hun motivaties via processen als groepsdenken en zelfreferentialiteit. Het doorbreken van stereotypen, stigma's en tegenstellingen is ontzettend lastig omdat bridging moeilijker is dan bonding. Dit onderzoek heeft echter aangetoond dat het beeld dat van populistische stemmers bestaat ongenuanceerd is, en er genoeg gezamenlijke grond is om bridging tussen populistische stemmer en niet-populistische stemmers te optimaliseren.

Ideeën voor vervolgonderzoek

In dit onderzoek viel op dat veel informatie over de belevingswereld van een persoon naar voren kwam toen hen gevraagd werd naar hun eigen associatie met Trump. Vervolgonderzoek naar de ontvanger van de populistische boodschap zou zich nog meer kunnen richten op associaties die mensen leggen bij het horen van bepaalde woorden. In een vragenlijst zouden dan bijvoorbeeld een aantal woorden, zoals politiek, allochtoon, racist, moslim, sinterklaas - kunnen worden voorgelegd. De vraag zou dan zijn, wat komt er bij je op als ik zeg politiek/racist/moslim/allochtoon/sinterklaas? Op deze manier kan er nog beter geanalyseerd worden wat er speelt in de hoofden van mensen die op een populistische partij stemmen. Bij dit onderzoek kan er worden gekeken in hoeverre populistische stemmers het idee hebben dat ze worden gezien als racist en wat dit met hen doet. Door deze 'associatietest' legt de onderzoeker de stemmers een spiegel voor, een spiegel die relevant kan zijn om belevingswerelden dichter naar elkaar toe te brengen.

Daarnaast zou de relatie tussen de homogeniteit van de sociale omgeving van populistische stemmers en de mate waarin deze populistische stemmers radicale standpunten naar voren brengen verder kunnen worden onderzocht. Dit onderzoek heeft een kleine voorzet gegeven, het zou waardevol zijn als vervolgstudies gebruik maken van deze voorzet en door middel van etnografisch onderzoek nog dieper in de sociale omgeving van stemmers duiken. [94]

Generatie van aanbevelingen (bredere maatschappelijke context)

Mijn belangrijkste aanbeveling vanuit dit onderzoek richting beleidsmakers, wetenschappers, communicatieprofessionals en vooral politici, is luisteren. Luisteren naar de verhalen van populistische stemmers. Luister op een empathische manier, probeer deze mensen eens te begrijpen. Verplaats je

[94] Zie voor een derde onderwerp, bijlage 3 – puntje 3.

eens in de situatie van een populistische stemmer. Door te begrijpen waarom mensen op een populistische partij stemmen, kunnen we bruggen slaan tussen verschillende denkwerelden. Populisme staat bridging in de weg, luisteren naar populisten daarentegen creëert bridging. Dit is makkelijk om te zeggen, het daadwerkelijk gaan luisteren naar andersdenkenden is ontzettend moeilijk. Althans, dat denken we. We denken dat op basis van onze ideeën over 'die' ander. Maar kloppen die ideeën wel? De enige manier om daarachter te komen is het gesprek aan te gaan met de ander. Een gesprek met de intentie om nieuwe inzichten te verkrijgen. Een gesprek dat de intentie heeft om nieuwe inzichten te krijgen, kan ook wel een dialoog genoemd worden. We hebben dus meer contexten nodig waar een dialoog kan plaatsvinden. Het gaat hier om empathisch luisteren, gecombineerd met andere luistermethoden. Luisteren naar de verhalen van mensen. Dat heb ik geprobeerd bij dit onderzoek. En mijn beeld van SP-/PVV-/Forum voor Democratie-stemmers is veranderd. Laten we nu allemaal een stapje zetten richting 'die ander'. Dat zou meer begrip voor elkaar kweken. Meer begrip betekent meer bridging. En meer bridging betekent minder polarisatie.

Referenties

Aarts, M. N., Steuten, C. D., & Woerkum, C. M. (2014). *Strategische communicatie: principes en toepassingen (3e druk).* Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Akkerman, Agnes., Cas Mudde & Andrej Zaslove. (2014). How Populist are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters. *Comparative Political Studies* 47:1234-53

Bauman, Z. (1998). On glocalization: Or globalization for some, localization for some others. *Thesis Eleven*, 54:37-49.

Bredo, E., & Feinberg, W. (1982). *Knowledge and Values in Social and Educational Research.* Philadelphia: Temple University Press.

Boomgaarden, H. G., & Vliegenthart, R. (2007). Explaining the rise of anti-immigrant parties: The role of news media content. *Electoral studies*, *26*(2), 404-417.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Change of the Judgement of Taste.* Londen: Routledge.

Bovens, M. (2011). Populistische Partijen en de Kloof Tussen Hoger en Lager Opgeleiden.

Christakis, N. A., & Fowler, J. H. (2009). *Connected: The surprising power of our social networks and how they shape our lives*. Little, Brown.

Cragan, J. F., & Shields, D. C. (1995). *Symbolic theories in applied communication research: Bormann, Burke, and Fisher.* Cresskill, NJ: Hampton Press.

De Vries, J. R., Aarts, N., Lokhorst, A. M., Beunen, R., & Munnink, J. O. (2015). Trust related dynamics in contested land use: A longitudinal study towards trust and distrust in intergroup conflicts in the Baviaanskloof, South Africa. *Forest Policy and Economics*, 50, 302-310.

Delanty, G. (2003). *Community: key ideas.* London, UK: Routlege.

Ford, J.D. (1999). Organizational change as shifting conversations. *Journal of Organizational Change,* 12(6): 480-500.

Guiso, Luigi., Helios Herrera, Massimo Morelli & Tommaso Sonno. Demand and Supply of Populism. *University of Harwick.* 1-4.

Hameleers, Michael., Linda Bos & Claes H. de Vreese. (2016a). The Netherlands: A heartland Full of Insights into Populist Communication.

Hameleers, Michael., Linda Bos & Claes H. de Vreese. (2016b). "They Did It": The Effects of Emotionalized Blame Attribution in Populist Communication. *Communication Research* 1-31

Haslam, S.A. (2001). Group Decision-making. *Psychology in Organizations; the Social Identity Approach.* London, Sage Publications, 147-179.

Hawkins, K. A. (2009). Is Chávez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, *42*(8), 1040-1067.

Inglehart, Ronald F. & Pippa Norris. (2016). Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. *Harvard Kennedy School, Faculty Research Working Paper Series.* 1-52.

Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319-345.

Janis, I. L. (1982). *Groupthink: Psychological studies of policy decisions and fiascoes* (Vol. 349). Boston: Houghton Mifflin.

Kremer, M. (2013). The Netherlands: From National Identity to Plural Identifications. *Washington DC: Migration Policy Institute*

Lipset, S. M. (1959). Democracy and Working-Class Authoritarianism. *American Sociological Review 2*4(4): 482-502

Luhmann, N. (1990). *Essays on Self-reference.* New York/ Oxford.

Mair, Peter. (2013). *Ruling the Void.* Londen: Verso.

Maslow, A. H. (1975). *Motivation and personality*. Harper & Row.

Maxwell, J. A. (2013). Qualitative research design: an interactive approach. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Mudde, Cas. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pauwels, T. (2011). Measuring populism: A quantitative text analysis of party literature in Belgium. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 21: 97-119.

Pettigrew. (1998). Intergroup Contact Theory. *Department of Psychology*. 49: 65-85.

Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.

Rooduijn, M., De Lange, S. L., & Van der Brug, W. (2014). A populist Zeitgeist? Programmatic contagion by populist parties in Western Europe. *Party politics*, 20(4): 563-575.

Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring populism: Comparing two methods of content analysis. *West European Politics*, 34(6): 1272-1283.

Schumacher, G. & Rooduijn, M. (2013) Sympathy for the 'devil'? Voting for populist in the 2006 and 2010 Dutch general elections. *Electoral Studies.* 32: 124-133

Settle, J. E., Dawes, C. T., Christakis, N. A., & Fowler, J. H. (2010). Friendships moderate an association between a dopamine gene variant and political ideology. *The Journal of Politics*, 72(4): 1189-1198.

Sheingold, C. A. (1973). Social networks and voting: the resurrection of a research agenda. *American Sociological Review*, 712-720.

Stephan, W. G., & Renfro, C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups*, 191-207.

Spruyt, Bram., Gil Keppens & Filip van Droogenbroeck. (2016). Who Supports Populism and What Attracts People to It? *Political Research Quartely.* 69(2): 335-346.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations*, *33*(47), 74.

Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European journal of social psychology*, 9(2): 187-204.

Van der Pauw, M. & Andreas Flache. (2012). Lokale Concentratie van Allochtonen en Steun aan de PVV. *Mens & Maatschappij* 371-394

Van der Waal, J., de Koster, W., & Achterberg, P. (2011). Stedelijke context en steun voor de PVV: Interetnische nabijheid, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden. *Res Publica: Belgian journal of political science*, *53*(2): 189-207.

Van Gent, Wouter P.C., Elmar F. Jansen & Joost H.F. Smits. (2013). Right Wing Radical Populism in City en Suburbs: An Electoral Geography of the Partij Voor de Vrijheid in the Netherlands. *Urban Studies.* 51(9): 1775-1794

Van Herzele, A., & Aarts, N. (2013). "My forest, my kingdom"—Self-referentiality as a strategy in the case of small forest owners coping with government regulations. *Policy Sciences*, 46(1): 63-81.

Van Kessel, S. (2011). Explaining the Electoral Performance of Populist Parties: The Netherlands as a Case Study. *Perspectives on European Politics and Society*, 12(1): 68-88

Van Mens-Verhulst, J. (1992). Over zelfproductie van organisaties en chaosmanagement*. Chaos,* 138-151.

Vasta, E. (2007). From Ethnic Minorities to Ethnic Majority Policy: Multiculturalism and the Shift to Assimilationism in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies,* 30(5): 713-740.

Veul, Ilsa., Andreas Flache & Simon Venema. (2016). PVV en SP: Ideologische Tegenstanders met Dezelfde Voedingsbodem? *Mensen & Maatschappij.* 91(1): 27-52

Vliegenthart, R. & G. Boomhaarden. (2005). Berichtgeving Over Immigratie en Integratie en Eloctorale Steun Voor Anti-Immigratiepartijen in Nederland. *Migrantenstudies,* 21(3): 120-134

Vossen, K. (2010). Populism in the Netherlands after Fortuyn: Rita Verdonk and Geert Wilders compared, *Perspectives on European Politics and Society,* 11(1): 22-38.

Voetnoten

(1) https://www.youtube.com/watch?v=2x7DVx2pCog Uitleg van het gedicht van Ernest Henley. https://www.volkskrant.nl/archief/gehate-geliefde-vreemdelingen~a680727/ (artikel van 24 september 2004).
(2) Martha Nussbaum http://www.npo.nl/buitenhof/11-12-2016/VPWON_1250255/POMS_AVRO_6100399 Aflevering Buitenhof van 11 december 2016.
(3) Gescheiden werelden. Rapport van Sociaal en Cultureel Planbureau. Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid. Auteurs: Mark Bovens, Paul Dekker & Will Tiemeijer. Gepubliceerd in oktober, 2014.
(4) http://www.volkskrant.nl/binnenland/de-bakfietsende-groenlinkser-kent-wel-een-arme-allochtoon-maar-geen-pvv-stemmer~a3309158/ (artikel van 01-09-2012)
(10) https://waaromkiesjij.nl/over-waaromkiesjij/
(11) Onafhankelijkheidsverklaring van Geert Wilders. http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/beginselprogramma/pvvonafh2005/2005_pvv_onaf.pdf
(13) http://nos.nl/artikel/129340-de-financiele-crisis-in-retroperspectief.html
(15) Databank verkiezingsuitslagen Nederland, Tweede Kamerverkiezingen 2012. http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1
(16) Europese Parlementsverkiezingen Nederland 2014. http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=5
(17)https://www.volkskrant.nl/politiek/pvv-wil-in-2018-in-zo-veel-mogelijk-gemeenten-meedoen-aan-verkiezingen~a4427392/ (geraadpleegd op 18-07-2017)
(18) Gemeenteraadsverkiezingen 2014. http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=3"
(19) Provinciale Staten verkiezingen 2015. http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=4
(20) Paper Demand and Supply of Populism. University of Warwick. http://www.heliosherrera.com/populism.pdf
(22) Noelle Aarts in Universiteit van Nederland, over waarom mensen zich graag omringen door gelijkgestemden. https://www.youtube.com/watch?v=DyZ62eh4oew (geraadpleegd op 26-08-2017)
(24) Christakis in een TED-talk over deze verborgen invloed van sociale netwerken. https://www.youtube.com/watch?v=2U-tOghblfE (geraadpleegd op 10-03-2017)
(41) https://forumvoordemocratie.nl/verkiezingsprogramma
(45) Documentaire Nieuwsuur van 13 februari 2017, met als doel het opvangen van verschillende geluiden in de samenleving in relatie met het stemgedrag in de aanloop naar de verkiezingen. https://joop.bnnvara.nl/videos/hierom-stemmen-pvv
(50) http://www.ad.nl/digitaal/bloemlezing-pvv-ers-motiveren-hun-stem~a1c7b37e/. PVV-ers die hun stem motiveren. Gepubliceerd op 25 november 2016.
(59) https://1848.nl/wat-is-1848. Politiek platform.
(60) https://www.youtube.com/watch?v=lxvtnVbbU2E Interview met voorzitter van Volendams Museum van 12 maart 2017.
(61) Documentaire van Der Spiegel over de PVV en de EU in Volendam. http://www.spiegel.de/video/geert-wilders-und-die-pvv-fischer-und-die-eu-in-volendam-video-1347528.html (gepubliceerd op 20 mei 2014)
(91) Documentaire van Der Spiegel over de PVV en de EU in Volendam. http://www.spiegel.de/video/geert-wilders-und-die-pvv-fischer-und-die-eu-in-volendam-video-1347528.html (gepubliceerd op 20 mei 2014)
(95) Nep-afbeelding van Alexander Pechtold die als demonstrant wordt neergezet tussen radicale moslims.https://nos.nl/artikel/2156807-pechtold-vindt-nepfoto-die-wilders-stuurde-onacceptabel.html (artikel van 6 februari 2016)
(97) http://www.dumpert.nl/mediabase/7054019/2b786c08/thuisstad_geert_vraagt_zich_af.html
(98) https://www.powned.tv/artikel/wildersgekte-in-breda

https://www.youtube.com/watch?v=0WsFKchhwwc
(99) Onderzoek en Wetenschap. http://www.socialevraagstukken.nl/volendam-tot-vinkeveen-de-electorale-geografie-van-de-pvv/
(100) idem aan 99

Bijlage 1 – de vragenlijst

1. Stemgedrag

- Wat heeft u in voorgaande jaren gestemd?
- Wat denkt u dit jaar te gaan stemmen? Is er twijfel?
- Wat vindt u belangrijk bij het overwegen van uw stem?
- Stemt u op een partij vanwege een bepaalde persoon of vanwege de standpunten?
- Zijn er alternatieve partijen voor de partij waarop u stemt?
- Overweegt u om niet te stemmen?

1. Persoonlijke gegevens

- Leeftijd
- Woonplaats
- Opleiding
- Werk
- Religie

2. Aanwezigheid van andere etnische groepen in woonomgeving.

- Komt u regelmatig in aanraking met mensen uit andere etnische groepen in uw woon- en leefomgeving? (op wat voor een manier, wat is de frequentie..)
- Ziet u mensen uit andere landen als een bedreiging op cultureel gebied?
  " " economisch gebied? (banen etc.)
- Is uw perspectief op mensen met een andere etnische achtergrond veranderd door hun aanwezigheid in uw woonomgeving? (negatief/positief)
- Heeft u moeite met mensen met een ander geloof? Waarom? Voorbeelden

3. Sociale omgeving.

- Weet u wat uw vrienden gaan stemmen? (wordt het besproken, zijn er uitzonderingen)
- Delen de mensen in uw omgeving uw opvattingen?
- Bent u bang om met de nek te worden aangekeken als u bekent op een bepaalde partij te stemmen?
- Is het belangrijk om naar de meningen van andere groepen te luisteren?
- Bent u lid van een vereniging?
- Gebruikt u sociale media – zit u in politiek geladen facebookgroepen?
- Voelt u zich veilig in uw omgeving?

4. <u>Identiteit</u>
- Heeft u veel verschillende soorten vrienden?
- Bij welke mensen voelt u zich het meeste op uw gemak?
- Heeft u allochtone vrienden? Zou u dat willen?
- Bent u nieuwsgierig naar andere mensen?
- Reist u veel? Naar welke landen? Wat is uw favoriete reisbestemming en waarom?
- Vindt u het een goede zaak dat in Nederland veel verschillende culturen zijn? Wat zijn volgens u de voordelen? De nadelen? Welke wegen voor u het zwaarste?
- Voelt u zich bedreigd als het gaat om identiteit? –grenzen dicht?
- Bent u betrokken in een lokale gemeenschap?

5. <u>Tevredenheid</u>
- Bent u tevreden met uw persoonlijke situatie?
- Bent u tevreden met de huidige politiek?
- Wie/wat is de schuld/oorzaak van uw ontevredenheid?
- Bent u optimistisch over de toekomst?

6. <u>Manier van besturen</u>
- Moet de politiek de wil van het volk uitvoeren?
- Bent u van mening dat er te veel wordt gepraat in de politiek en te weinig wordt uitgevoerd?
- Zou u liever worden vertegenwoordigd door een burger of door een gespecialiseerde politicus?
- Heeft u vertrouwen in de politiek en in de ambtenaren in Nederland?

7. <u>Informatieverwerking</u>
- Waar haalt u het nieuws vandaan?
- Leest u de krant? Welke?
- Volgt u mensen op twitter, facebook?
- Kijkt u naar Jinek, DWDD, Unberto Tan (RTL late night of zoiets), Pauw, Powned, Lubach? Voorkeur?
- Bent u actief of Dumpert of GeenStijl?
- Gebruikt u sociale media – zit u in politieke facebookgroepen?

8. <u>Algemene vragen (indien er tijd en ruimte voor is</u>)
- Hoe kijkt u tegen de politieke situatie aan in de V.S.? Opvatting t.o.v. Trump?
- Bent u voor of tegenstander van de EU?
- Hoe kijkt u tegen de vluchtelingencrisis aan? Binnenlaten of grenzen dicht? Waarom?
- Hoe ziet u programma's als Jinek, DWDD en Pauw?
- Wat wilt u verder kwijt over de verkiezingen?

Bijlage 2 – de lijst met geïnterviewden

De twintig gestructureerde interviews/formele gesprekken vormen de basis van de resultaten van het onderzoek. Hieronder heb ik de personen die ik uitgebreid heb gesproken op een rijtje gezet.

Lijst van geïnterviewden (zonder naam vanwege anonimiteit)

GESLACHT	WOONPLAATS	LEEFTIJD	BEROEP	STEMT
1. VROUW	BENNEKOM	50	Manege	PVV
2. MAN	VOLENDAM	25	Slijterij	D66
3. MAN	VOLENDAM	60	Cafetaria	PVV
4. VROUW	BENNEKOM	25	Mbo-student	PVV
5. MAN	WIJK AAN ZEE	55	Ziektewet	PVV
6. MAN	AALSMEER	41	Zorg	PVV OF SGP
7. VROUW	HEEMSKERK	50	Jurist	PVV
8. MAN	EINDHOVEN	29	Teamleider	PVV
9. MAN	DELFZIJL	70	Pensioen	PVV OF VVD
10. MAN	VEENDAM	45	Toezichthouder	FVD
11. MAN	BENNEKOM	30	Buitenschoolse opvangdocent	CU
12. MAN	DEVENTER	22	WO-student	SP
13. VROUW	AMSTERDAM	50	Zorg	SP
14. VROUW	EDE	25	Beveiliger	NIET
15. MAN	VENLO	35	Gemeente-ambtenaar	GROENLINKS OF SP
16. MAN	ALMELO	60	Politiek	PVV
17. VROUW	WAGENINGEN	24	WO-student	D66
18. VROUW	HEELSUM	18	Mbo-student	FVD
19. VROUW	STEENWIJK	19	Mbo-student	CDA
20. MAN	WAGENINGEN	79	Pensioen	CDA

Bijlage 3 -eigen ervaringen, neergezet als een lijst met discussiepunten

1. Het doel van dit onderzoek was om uit mijn bubbel te stappen. Mijn linkse bubbel die gevormd is door mijn interesses, mijn sociale omgeving en mijn leven op de universiteit. Het was niet altijd gemakkelijk om met mensen een gesprek te voeren die anders dachten dan ikzelf, maar dat maakte het des te meer waardevol. Ik voelde me tijdens alle gesprekken op mijn gemak. Het bieden van een luisterend oor aan de PVV en SP-stemmers was voldoende om een veilige omgeving te creëren waarin een gesprek/interview kon worden gevoerd. Het voeren van de gesprekken met andersdenkenden leek me op voorhand moeilijk en onplezierig. Die aanname was echter niet terecht. De mensen die ik heb gesproken, op welke partij ze ook gingen stemmen, waren allemaal aardige mensen met een bijzonder verhaal. Dit verhaal bepaalde voor elke persoon datgene wat ze gingen stemmen. Uit het persoonlijke verhaal van iemand komt de motivatie van iemand om wel of niet op een populistische partij te stemmen.
2. Tijdens mijn onderzoek heb ik de media goed in de gaten gehouden. Vooral Dumpert.nl en PowNews (YouTube kanaal) heb ik veelal gevolgd. Mijn eigen verwachting was dat op deze kanalen veel PVV-sympathisanten op te vinden waren. Dat bleek ook in eerste instantie het geval. Tegelijkertijd merkt ik een omslag. Daar waar eerst filmpjes over de PVV of Wilders met veel steun werd ontvangen, verhuisde deze steun in de richting van Baudet. Wilders had zijn kruit in mijn ogen verschoten door een paar domme acties[95] en wellicht door het ontbreken in de nationale debatten. Zijn campagne met 1 A4tje en weinig 'optredens/campgane-acties' in zowel de steden als in de media heeft naar mijn idee een negatieve impact gehad op de resultaten van de verkiezingen voor de PVV.
3. Op sites als Dumpert en YouTube worden enorme discussies gevoerd tussen mensen met verschillende standpunten. Ik heb tijdens mijn onderzoek ook aandacht geschonken aan dit fenomeen. Mijn observaties heb ik echter niet meegenomen in het onderzoek. Wel kan ik kort zeggen dat op Dumpert een omslag heeft plaatsgevonden tussen de zogeheten reaguurders[96]. Eerst was Dumpert een site waarop mensen de PVV erg positief leken te vinden. Op een gegeven moment heeft er een omslag plaatsgevonden en werd je als dom bestempeld als je een opmerking maakte die ten gunste was van de PVV. Het zou ontzettend interessant zijn om de impact van deze groepsdiscussies op iemands stemgedrag te onderzoeken. Zelf denk ik dat de omslag op Dumpert er mede voor heeft gezorgd dat de PVV niet zo groot is geworden als in de peilingen werd verwacht. Zie ook de bijgevoegde link en de reacties bij de foto.[97]
4. Ook de (als rechts bekende-) omroep Powned heeft een gedaantewisseling ondervonden in mijn ogen. Waar eerst de PVV en Geert Wilders op een positieve manier in beeld werden gebracht, werd dit anders naar mate de verkiezingen dichterbij kwamen. Zelf ben ik in Breda geweest bij een flyercampagnebijeenkomst van Geert Wilders. Powned was daar ook, en maakte de volgende reportage.[98] In mijn ogen is dit een filmpje dat ongunstig is geweest over

[95] Bijvoorbeeld het maken van een nep-afbeelding van Alexander Pechtold die als demonstrant wordt neergezet tussen radicale moslims.
https://nos.nl/artikel/2156807-pechtold-vindt-nepfoto-die-wilders-stuurde-onacceptabel.html
(artikel van 6 februari 2016)

[96] Actieve leden van Dumpert die reacties plaatsen bij filmpjes of foto's.

[97] http://www.dumpert.nl/mediabase/7054019/2b786c08/thuisstad_geert_vraagt_zich_af.html

[98] https://www.powned.tv/artikel/wildersgekte-in-breda
https://www.youtube.com/watch?v=0WsFKchhwwc

de manier waarop mensen naar de PVV kijken/keken. Vooral de reacties onder het YouTube filmpje zijn veelzeggend.

5. Je zou kunnen zeggen dat het populisme is geïnstitutionaliseerd. Niet alleen de PVV, het Forum voor Democratie en de SP hebben populistische kenmerken, andere partijen hebben in hun retoriek, voorafgaand aan de verkiezingen van 2017, ook populistische kenmerken. Een voorbeeld is de 'Pleur-op-uitspraak' van Mark Rutte van de VVD.
6. Wanneer ik in dit onderzoek over het populisme praat dan is vanuit een gedachte om de wereld te begrijpen. Het begrip populisme speelt voor veel van de ondervraagden helemaal geen rol in hun dagelijks leven. Dat is een punt wat goed onderstreept moet worden. Het laat namelijk zien dat we op de universiteit bepaalde dingen zoals het populisme willen begrijpen en daar vanuit een helikopterperspectief naar kijken.

Bijlage 4 – Electorale geografie

Wanneer mensen de geografie van Nederland bekijken met daarbij het stemgedrag van mensen, dan vallen er bepaalde dingen op. Josse de Voogd, al eerdergenoemd in de inleiding, heeft hier zijn werk van gemaakt. Hij weet precies in wat voor een wijken er op een bepaalde partij wordt gestemd. Zo worden wijken met rolluiken voor de ramen door hem gezien als PVV-wijken, en worden wijken waar bakfietsen te zien zijn door hem beschouwd als GroenLinks wijken.

Geografie doet er namelijk toe volgens de Voogd. [99]Het populisme doet het goed in bepaalde gebieden van Nederland. De Voogd zegt hier het volgende over:

"Het populisme lijkt goed te gedijen in regio's waar grote veranderingen hebben plaatsgevonden en identiteiten minder duidelijk zijn: veenontginningen, gebieden met moeizame relaties met de natiestaat, daar waar ontkerkelijking of snelle verkleuring plaatsvindt en waar grote nieuwbouwwijken kwamen die al snel verloederden."-Josse de Voogd[100](december, 2016).

Er is volgens de Voogd ook een bepaald gebied in Nederland waar de PVV moeite heeft met doordringen. Hij beschrijft het als twee assen, een sociaal sterke en een hoogopgeleide as. De sociaal sterke as loopt vanuit het Groene Hart naar Friesland, in een boogje. In de hoogopgeleide as bevinden wij ons als Wageningen Universiteit. De Voogd beschouwt deze as als een as die bestaat uit studentensteden en gemeenten die deze studentensteden omringen, lopend van Alkmaar naar Nijmegen.

Naast deze constateringen van Josse de Voogd, merkt hij nog iets op. Een bepaalde economische geografie die betrekking heeft op de woorden veen, steenfabriek en timmerlui. Ook dit is weer een ontzettend interessante gedachtegang in mijn ogen. Hij kan het zelf het beste verwoorden, vandaar dat ik een deel uit zijn artikel heb gebruikt en letterlijk heb gekopieerd.[101]

[99] Onderzoek en Wetenschap. http://www.socialevraagstukken.nl/volendam-tot-vinkeveen-de-electorale-geografie-van-de-pvv/

[100] Zie bovenstaand artikel: Van Volendam tot Vinkeveen: de electorale geografie van de PVV.

[101] Onderzoek en Wetenschap. http://www.socialevraagstukken.nl/volendam-tot-vinkeveen-de-electorale-geografie-van-de-pvv/

"*Een hele reeks haven- en industriegebieden die onder druk staan, laat hoge PVV- en SP-scores zien, zoals Delfzijl, Almelo, Tiel, Oss, Helmond, de Limburgse Mijnstreek, Roosendaal, Bergen op Zoom, Vlissingen, Dordrecht, de Rotterdamse regio en de gemeenten rond het Noordzeekanaal. En ook kleinere plaatsen in het rivierengebied die leunden op steenfabrieken en scheepswerven.*

Verder toont de PVV-geografie een gebied van distributiecentra, transportassen en kleine bedrijven. Vooral bouwvakkersdorpen als Volendam, Sint-Willebrord en Kerkdriel springen eruit. De visserij lijkt ook een belangrijke doelgroep, gezien de scores in plaatsen als Scheveningen, Katwijk, Den Helder, IJmuiden, Volendam en Yerseke. Dit geldt ook voor Urk, weliswaar met een lager percentage dan het landelijk gemiddelde, maar toch opmerkelijk aangezien seculiere partijen hier eerder nooit doorbraken. Men is hier wars van Europese regels en in havens hangen borden met 'Stop de groene leugen'. Opvallend is ook de steun in kale akkerbouwgebieden en in regio's met tuinbouw waar vaak veel Oost-Europeanen werken. Verder vallen sommige dorpen op waar asielzoekerscentra tot opschudding hebben geleid, zoals Zwaagwesteinde en Ter Apel.

Een van de meest scherpe tegenstellingen qua stemgedrag is te vinden in het uiterste noordoosten. In Groningen, Drenthe en een stukje Overijssel volgt de PVV-aanhang vrijwel de grens tussen zandgrond en voormalig hoogveen. De veengebieden werden ooit ontgonnen door werklozen en criminelen, totdat de turf op was en de bloei stokte. De sociale structuur is er anders dan in de brinkdorpen op het zand, waar de PVV-aanhang nihil is. Waar het zand toerisme en renteniers trekt, ziet de overheid op het veen ruimte voor windmolens."- Josse de Voogd, december 2016

Mede door deze uitspraken van Josse de Voogd (en op basis van de uitslagen van de verkiezingen in de voorgaande jaren), ben ik onder andere naar Volendam, Almelo, Veendam en Delfzijl gegaan.

Dit zijn de uitslagen van de verkiezingen van 2017.

https://nos.nl/artikel/2163332-tk17-bekijk-de-uitslagen-per-gemeente-en-vorm-je-eigen-coalitie.html

Wat opvalt is dat de voorspellingen van Josse de Voogd grotendeels zijn uitgekomen. Dus ondanks al die dingen die er in deze wereld gebeuren, valt er soms toch nog het een en ander te voorspellen. De geschiedenis van een bepaalde regio is hier van groot belang. Maar dat niet alleen, vanuit de communicatiewetenschappen is een proces misschien nog wel veel interessanter. Dat is dat mensen daar gaan wonen waar mensen zijn die gelijkgestemd zijn/ zich graag omringen met gelijkgestemden.

Bijlage 5-Kleine fotoreportage/impressie van veldonderzoek

Hierbij een kleine impressie van het veldwerk. Om in de 'Noelle-Aarts-wijsheden' te spreken, één beeld zegt meer dan duizend woorden. Bij elke foto van een dorp/stad heb ik toch enkele woorden gezet, die kunnen worden gezien als een soort van dagboekje dat ik bij hield tijdens mijn veldwerk.

<u>De eerste locatie van het veldwerk, Volendam!</u>

Afbeelding 2. Paling, belegde broodjes, warm gebakken

Afbeelding 3. Typische vissershuisjes in Volendam.

Breda, de stad waar de meeste spanning voelbaar was.

Afbeelding 4. Als veiligheidsmaatregel staat er een vrachtwagen aan het begin van de straat waar Wilders laten zijn flyercampagne zou hebben. Dat geeft meteen al aan dat er een beladen iets op de agenda staat.

Afbeelding 5. De politieagenten krijgen de laatste instructies van de hoofd ‘undercover’ beveiliger van Geert Wilders.

Als Wilders uit zijn auto stapt en vlak voor onze neuzen de mensen een hand schudt, staat deze hoofd beveiliger naast me. Aan onze kant van de dramhekken. Hij is waakzaam en speurt constant de omgeving af om te zien om hij iets verdachts ziet. Een oude man staat ook naast me en kijkt met een glimlach naar het hele gebeuren. Hij heeft zijn handen in zijn zakken. Opeens wordt hij aangetikt door de 'undercover' beveiliger; 'meneer wilt u even uw handen laten zien'? De angst dat deze op het oog vriendelijke man iets zou gooien is blijkbaar te groot geworden voor de beveiliger.

Afbeelding 6. Veel internationale pers was aanwezig. Afbeelding 7. Daar is ie dan eindelijk…, Geert!

Wij waren de eerste verkiezingen in Europa na de Brexit. Na ons zou Frankrijk en Duitsland nog volgen. De journalisten waren allemaal wanhopig. Wanhopig op zoek naar verhalen van 'echte' PVV-stemmers. Niet alleen de buitenlandse pers was trouwens wanhopig, de Nederlandse pers was net zo wanhopig. Misschien leuk om dit met een voorbeeld te illustreren.

Op het moment dat ik (eindelijk) iemand langer dan één minuut kan spreken voor mijn onderzoek, begint een journalist van Goedemorgen Nederland ons lastig te vallen. Ze vraagt of we PVV-stemmers zijn. We zeggen beiden nee. Ik omdat ik geen PVV-stemmer ben, de man omdat hij geen zin heeft in de pers. *"Ik heb er negatieve ervaringen mee. De vorige keer dat ze me interviewden hebben ze alles verdraaid wat ik had gezegd."* De vrouw blijft echter volhouden dat wij super geschikt zijn voor een interview. Na nog drie keer 'nee' te hebben gezegd druipt de vrouw teleurgesteld af.

Venlo, de stad met de rolluiken.

De geboorteplaats van Geert Wilders. De stad wordt gekenmerkt door veel wijken met rolluiken, zoals hier op de onderstaande foto te zien is. Rolluiken staan volgens Josse de Voogd voor wijken waar er veel op de PVV wordt gestemd.

Afbeelding 8. Een wijk in Venlo met veel rolluiken.

Beilen (kwam ik onderweg naar Veendam langs met de fiets)

Een typische VVD-dorp (bevestigt door de uitslag van de verkiezingen van 2017). Overal hingen/stonden campagne posters van de VVD.

Afbeelding 10. Twee VVD-Posters in Beilen.

Afbeelding 11. Campagneposters in Assen (kwam ik onderweg naar Veendam langs met de fiets).

<u>Wildervank (ook onderweg naar Veendam op de fiets tegengekomen).</u>

Afbeelding 12. Een poster van GroenLinks, voor een boom. Strategische communicatie zou je kunnen zeggen.

Veendam

Afbeelding 13. Een plattegrond in Veendam van de Veenkoloniën.

In hoeverre hebben de Veenkoloniën een invloed op wat mensen gaan stemmen? Volgens Josse de Voogd vallen er bijzondere dingen op. (Zie hiervoor bijlage 4).

Afbeelding 14. Campagneposters in Veendam, vooral van de SP. Met de poster 'laat groningen niet zakken' van de SP wordt duidelijk gemaakt dat de SP opkomt voor de mensen in Groningen. Er wordt gesuggereerd dat de regering de Groningers op dit moment laat zakken. De hele discussie rond de schadevergoedingen voor de Groningers in de aardbevingsgebieden wordt hier nog eens aangehaald. Er hingen enorm veel posters van de SP in Veendam.

Afbeelding 16. Een campagneposter van Forum voor Democratie.

Een man was deze posters voor het Forum voor Democratie aan het ophangen. Het zegt genoeg dat dit met duct-tape gebeurde en op plekken waar het eigenlijk niet mocht. De man gaf zelf de verklaring dat ze geen geld hadden voor andere vormen van promotie die professioneler waren en dat hij daarom zelf deze actie had opgezet. Laten we zeggen de mankementen van een nieuwe partij…

Afbeelding 17. Stadion de Langeleegte van de failliete voetbalclub BV Veendam.

Sinds 2010 speelt BV Veendam geen betaald voetbal meer. Dit kan als een teken worden gezien dat de gemeente aan het krimpen is. Een gebrek aan sponsoren die willen investeren betekende uiteindelijk het faillissement van de club. Sponsoren komen af op regio's die in de groei zitten, dat zit Veendam dus duidelijk niet. In krimpgemeenten als Veendam wordt over het algemeen meer op populistische partijen gestemd.

Afbeelding 19. Een gebouw met daarop de naam ‘Sintcentrale’.

Met de hele zwartepietendiscussie die vooral in het westen van Nederland wordt gevoerd, is dit duidelijk een ander beeld. Als er zelfs een gebouw die gezien wordt als een centrale van de Sint, dan kan ik me voorstellen dat ze hier nog veel waarde hechten aan deze traditie. En daar waar nog veel waarde aan tradities wordt gehecht, wordt in mijn ogen meer op populistische of op conservatieve partijen gestemd.